

"Önce efsaneler vardı. Dünya ve insanlık tarihinin ilk kaynakları bunlardı... Efsanelerin başlangıcı, zamanın karanlık ve sisli bulutları arasında yükselen Elbruz dağında zincire vurulmuş Prometheus mi, yoksa Nart Nasren mit Kanatlı atlarıyla karlı dağlardan ovalara uçarak inen yiğit Nartlar... Tek gözlü devler... Bunlar eski Yunan mitolojisinden mi alınmış? Yoksa eski Yunanlılar Kafkasya'dan mı gelip Olimpos dağına yerleşmişler?"

Aydın Ö. Erkan

"Yunanlılara şarktan, Mezopotamya'dan ve Önasya'dan birçok kültür varlığının geldiği malumdur. Bildiklerimize göre, bronz dökümü ve demircilik de bu yol üzerinden onlara erişmiştir. Hephaistos'un Kafkasya'da demircilik ettiğini de bilmekteyiz... Mitolojinin hakkı vardır: Prometheus ve Hephaistos Yunanlılara Kafkasya'dan gelmişlerdir..."

Polyphem epizodunun, Oğuzlar tarafından da sonradan kalabalık bir şekilde iskân edilen Kafkasya'dan, M.Ö. XIII. ile VII. yy. arasında denizci kavimler aracılığı ile Ege'ye götürüldüğünü, orada daha başka yabancı malzeme ile birlikte Odissea içine girdikten sonra, aynı lokal rivayetlerin XI. XV. yy. arasında Kafkasya ve Anadolu'nun yukarı bölgelerine kuvvetli bir şekilde yerleşen Oğuzların eposlarına girdiğini ve sonunda Dede Korkut kitabına yazıldığını tahmin ediyorum... Kafkas kavimlerinden Megrel ve Ossetlere ait Nart lejandları içinde iki Polyphem rivayetinin de not edilmiş bulunması, her iki epostaki epizodların asıl çıkış yerlerini bulmak imkânını bize vermektedir."

Tahir Alangu

"Nart destanları eski Çerkeslerin yaşam biçimleri ve inançları hakkında bize değerli bilgiler vermektedir. Destanlardaki olaylar, göçebe bir toplumda değil tarım ve hayvancılıkla uğraşan yerleşik bir toplumda geçmektedir. Destanların yanısıra masal niteliğinde anlatılar da vardır."

Yayın Başı

"Kafkas dilleri uzmanlarında P. K. Uslar 1896'larda, "Nart destanlarının derlenip yayınlanmasının çok gecikeceğini, bu gecikmenin dünya uygarlığı için büyük bir zaman kaybı olacağı"nı ileri sürmüştü. Yüzyıl sonra bu bilim adamının arzusunun Hadagatle Asker, Şortan Askerby, Meremkuil Vladimir gibi araştırmacılar, Prof. Yinalipa Şalva gibi bilim adamları tarafından kâmen de olsa yerine getirilmiş olması ulusal ve de evrensel kültür açısından mutluluk verici bir aşamadır."

Özdemir Özhay

Nuray Gök Aksamaz

Kuzey Kafkasya Mitolojisi NARTLARDAN BERİ

Kuzey Kafkasya Mitolojisi NARTLARDAN BERİ

Nuray Gök Aksamaz

Sorun Yayınları

Halkların Tarih Kültür Dizisi: 10
Birinci Baskı : Ocak 2001

NURAY GÖK AKSAMAZ

Kuzey Kafkasya Mitolojisi NARTLARDAN BERİ

© Yayın Hakkı : Sorun Yayınları

Baskı : Zafer Matbaası (0212) 512 16 88

Cilt : Güven

Kapak : Ekin Ajans

Sorun Yayınları

Alemdar Cd. Güzel Sanatlar Şk. No.: 5/2 Cağaloğlu-İstanbul-34410

Telefon: (0212) 511 08 29 Fax: (0212) 519 05 60

e.posta: sorunyay @ hotmail. com

TEŞEKKÜR

Resim, desen ve fotoğraflarından yararlandığım Abdullah Bırsır, Dışeç' Elmas-Ayşe Eşsiz kardeşler, Konya Kuzey Kafkasya Kültür Derneği Bülteni Seteney, Ankara Kuzey Kafkasya Kültür Derneği Gençlik Kolu Bülteni Nartların Sesi, Alaşara Dergisi, Rengin Kök; Nart Destanları ve Kuzey Kafkasya ile ilgili çalışmalarından yoğun biçimden yararlandığım Özdemir Özbay, Kayhan Yükseler, Yaşar Bağ, Hayri Ersoy, Aysun Kamacı, Sefer E. Berzeg ve bu çalışmanın okuyucuya ulaşmasını sağlayan *Sorun Yayınları Kolektifi*'ne teşekkür ederim.

Nuray Gök Aksamaz

İÇİNDEKİLER

Kitap Üzerine	7
Sunuş	9
Kavramlar Üzerine	15
Neden Mitoloji?	18
Uygarlık Kavramı	18
Kuzey Kafkasya Halkları	22
Nart Destanlarının Kökeni	34
Nart Destan Varyantlarının Karşılaştırılması	42
Nart Destanlarında Çatışmalar	60
Nartların Özellikleri	61
Oset Varyantında Nart Gelenekleri	63
Nart Destanlarında Başlıca Motifler	71
Varyantlarda Kahramanlar Arası İlişkiler	76
Varyantlarda Tanrılar, Yarı-Tanrılar, Kahramanlar	79
Varyantlarda Kahramanların Adları	83
Adıgelerde Doğa Güçlerini Simgeleyen Mitolojik Tanrılar	85
Osetlerde Tanrılar, Koruyucu Ruhlar	85
Abhaz, Çeçen, İnguş Tanrıları, Koruyucular	86
Svan, Megrel, Gürcü tanrıları	87
Nart Destanlarındaki Çelişkiler	90
Nart Destanlarının Taşıdığı Unsurlar	95
Kısa Bir Değerlendirme	155
ŞİİRLER	163
Nartlardan Beri	165
Orağın Şarkısı	166

Duraksa Güneş	167
Değilen	169
O Zaman Gelir de...	171
Güvercinleri Soruyorum	172
Elma Bahçesi	173
Duman	174
Kemençe Çalan Kar	175
Seteney Çiçeği	177
Kurbağalar	179
Seteney Ağdı	180
Adıyıp'ın Elleri	183
Dönüşüm	186
Enzim	187
Yankı	189
Güneş Zamanı Doruğumda	190
Utanç	193
Göçlerden Sonra	195
Söylence	196
İnsansız	197
Melez	198
Güneşe Vardılar mı?	200
Avlu	201

KİTAP ÜZERİNE

Türkiye'de mitoloji denilince ilk akla gelen Yunan ve Roma mitolojileri olmaktadır. Bu durum, resmî ideolojinin mitoloji alanındaki bir yansımasıdır. Buna karşılık, Kafkasya mitolojisi, hemen hiç bilinmemektedir. Nart destanları, Kafkasya mitolojisinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Nuray Gök Aksamaz, Nart destanlarıyla ilgili bu çalışmasında, Kuzey Kafkasya mitolojisine dikkat çekmektedir.

Nart destan varyantlarını, belirlediği motifler, farklı çağlardan unsurlar ve destan kahramanları-tanrılar-yarı tanrılar çerçevesinde karşılaştırmak çabasıyla yola çıkan yazar, gelenekleri, yaşadıkları çağlardaki üretim ilişkilerine göre değişen özellikleri ile Nartları irdeliyor. Bunun yanı sıra, konuyla ilgili kuram ve birbirleriyle çelişen görüşleri aktarmakta, Nart destanlarının kökenine ilişkin süregelen tartışmalara değinmektedir.

Nuray Gök Aksamaz, Türkçe olarak yayımlanmış Nart destan derlemelerinden esinlenerek daha önceki yıllarda yazmış olduğu 24 şiirini de bu incelemeyle birleştirerek kendi ses ve duyuşlarını da farklı çağlar arasındaki bir paylaşım atmosferinde yansıtmış; böylece içselleştirilmiş soluklu ve nitelikli bir çalışmayı okuyucuya sunmuştur.

1995 yılından beri Alaşara, Gerçek Sanat, Kybele, Şiir Ülkesi, Mum, Sevi, Berfin Bahar, İnsancıl, Şiir Oku, Tarih ve Toplum

ve Türk Dili dergilerinde şiir ve yazıları, 1998-99 yıllarında da Kafkasya Yazıları'nda Nart destanlarıyla ilgili bazı şiirleri yayımlanan Nuray Gök Aksamaz'ın 1997'de Kurye Yayınları'ndan çıkan *Batık Zamanlar* adlı bir de şiir kitabı vardır.

Sorun Yayınları Kolektifi

SUNUŞ

Nart söylencelerine yönelişimin rastlantısal olduğunu belirtmeliyim. Onlarda ilk gördüğüm, doğayla kucak kucağa yaşayan; gereksinimlerini karşılamak için doğaya yönelen, arayan; yapacağı araçlar için esin kaynağını yine doğada bulan; bilme ve bilim yolunda adımlar atan, yöntemler geliştiren; evrimleşen, mücadele eden, paylaşan, dayanışma içindeki, sevecen insana dairdi. Seteney ise kabile ve aile düzenindeki toplumsal görevleri, sorunları çözme ve Nartları yönlendirme yeteneği, zekâsı, sezgileri ve olanca içtenliğiyle capcanlıydı. İlk araçların (maşa, tırpan, ok, orak gibi) yapımıyla ilgili öykülerin yanısıra, devlerden ateşi çalan ve zincire vurulan Abritskıl, Nasren Jak'e gibi kahramanların sonsuz acıları, Nart toplumunu açlıktan, soğuktan ve kölelikten kurtarmak için atıldıkları mücadeleler, çatışmalar, seferler, savaşlar...Taştan doğan, Tlepş'in çeliklediği, yıldızlara nişan alan, yamçısı geniş Sosrikua..Bir omuzuna kar yağarken öteki omuzuna güneş vuran, khamilepşine'sini dudağına götürdüğünde duyulmamış güzellikte sesler dökülen Badınokue.. Korkular, tabular, yakarılar, insanbiçimli tanrılar, doğaüstü güçler ve atalar da elbet.. Yarışmalar, oyunlar, danslar, ezgiler, toplantılar, şölenler ve coşku.

Duygu ve düşüncelerimin, yaşanan gerçekliklerin, Nartların serüvenleriyle örtüştüğü yerde, bir paylaşım başladı aramızda. Belki Nartlar yaşamadılar ama, Nart söylencelerinin, eski inançları, gelenekleri, kültürleri ve düşünceleriyle yansıttığı insanlar Kuzey Kafkasya'da ya da aramızda yaşıyorlar.

“Ne yazık ki / Ondokuzuncu yüzyılda bile/Kafkasya hâlâ bir kabileler ülkesiydi... Zamanın çarkı dönüyordu/Prometha'nın özgürlük ateşi/Yüreklerde/Ve gözlerde/Hâlâ/Alev alev yanıyordu” (*Göç Destanı*, Yaşar Bağ).

“Altın post/Anka kuşu/Prometha/Kafdağındalar hâlâ/Ağzını açsa mitoloji/Dile gelip konuşurlar hepsi...” (*Çılgınlıklarım*, Yaşar Bağ) ve “Çerkeslerin ataları Nartlar/Ateş hırsızıydılar,/Devlerin/Ve ateş Tanrılarının/Ateşlerini çalarlardı...” (*Ateş Hırsızları*, Yaşar Bağ).

Ama, “Örselenmişti Çerkeslerin/Kültürleri, dilleri/Ve kimlikleri” (*Çetin Davanın İnsanları*, Yaşar Bağ).

İşte, Yaşar Bağ, “*Kafdağı'nın Son Atlısı*” adlı şiir kitabında, “Çerkesce Düş Görüyorum” diyor: “At yarışları/ Dügünler oluyor/ Çalınıyor mızıkalar/ Yaşlı, genç/ Herkes oynuyor/ Yüzlerde/ Sevinç ve neşe” (1998).

Rastlantı diyordum ya, Nart söylenceleriyle ilk tanışma, Özdemir Özbay'ın “*Mitoloji ve Nartlar*” adlı yapıtı sayesinde gerçekleşti ve aylar sonra “Nartlardan Beri” adını verdiğim şiiri yazdım. Şiirler sürdü, sürüyor... bu yüzyüze gelmeler, kavrayışlar, paylaşımlarla yetinebilirdim. Ancak, 1999'da yayımlanan “*Nartlar/Asetin Halk Destanı*” adlı yapıt, şaşırttı beni, doğruyu söylemek gerekirse (Georges Dumézil, bu duyguyu biraz daha değişik olarak yaşamış olmalı. O, önce Oset söylenceleriyle karşılaşmış, sonra da çok değişik biçimlerini Çerkeslerden dinlemiş). Oset söylencelerinde Seteney (Satana), ormanlarda dolaşırken bulup getirdiği birbirine dolaşmış yılan yavrularıyla Tlepş'e, maşa ya da kerpeten yapmayı esinlemiyordu; adı güllerle anılmıyordu. Doğaya tanrılar ve tanrısal güçler mi egemen oluyordu giderek? Gökyüzünde ve yeraltında da farklı birşeyler oluyordu! Delimonları, Jedleri gördüm de; Kurdelogon'da, Tlepş'in ya da ustası Debeç'in ruhunu göremedim! Belki Safa, Tlepş'in yerini almak istiyordu ya da Tlepş, Safa'nın yerine geçmişti, ama bir dizi dönüşümden sonra. Sosrikua (Sozriko)'nın Sirdon'a verdiği ceza ne kadar ağırdı. Sirdon'un çocuklarını öldüren, gerçekten de Sosrikua (Sozriko) mıydı? Ya o Sirdon da nereden çıkmıştı, Balder

söylencesinden mi? Ve o karanlık motifler... Nartların özgürlük adına savaş açtığı; soyutlaşan, Hristiyanlaşan tanrılar mıydı? Ne çok soru oluşturmuştu usumda, Oset söylenceleri...

Varyantları* karşılaştırma, ayrıntılarıyla Nart söylencelerini inceleme düşüncesi böyle bir içsel tepkiyle doğdu bende. Kısa zamanda, eksiksiz bir çalışmanın olanaksızlığını anladım. Çünkü derlemeler çelişkiliydi ve Nart söylencelerinin tamamı Türkçeye çevrilmemişti. Var olduğu belirtilen Çeçen, İnguş varyantları hakkında hiçbir bilgiye ulaşabilmiş değildim. Karaçay-Balkar varyantı hakkındaki bilgiler de yetersizdi. Dağıstan halkları arasında da Nart söylenceleri yayılmış olmalıydı. Megreller ve Svanların da Nart Destanları var mıydı?

Nart söylencelerine ilişkin pek çok çeşitlemenin, SSKG ve SMK ciltleri ile V.S. Miller'in *Osetinskie Etjudy*'lerinde (1881) yer aldığı belirtilmektedir. 1917 yılındaki devrimden sonra yayınlanan derlemeleri G. Dumézil “*Nart Söylenceleri*” (1930) adlı çalışmasında incelemiş, Rus ve Kafkasyalı bilginlerin yaptığı incelemelerin sonuçları da yayınlanmıştır. Osetya ile ilgili olanlar 1946 yılında Osetçe ve 1948 yılında Rusça olarak (*Osetinskie Nartskie Skazaniya, Dzaujikau*), Güney Osetya ile ilgili olanlar Rusça olarak (Narty, Epos Oset. Naroda, Moskova, 1957), Doğu Çerkesistan ve Karaçay ile ilgili olanlar Rusça olarak (*Narty, Kabardinskij Epos*, Moskova, 1951), Batı Çerkesistan ile ilgili olanlar Hadağatle Asker'in “*Nartların Kahramanlık Söylencesi*” (Krasnodar, 1967) adlı çalışmasında, Abhazlarla ilgili olanlar “*Priključenija Narta Sosrykvy i ego 99 brat'ev*” (Moskova, 1962, Rusça ve Abhazca) adlı çalışmada, Çeçen-İnguşlar ile ilgili olanlar “*Närt-Erstxo Anlatıları*” (1964, Çeçence) adlı çalışmada yayınlanmıştır. 1957 ve 1963 yıllarında Ordjinikidze ve Sokhumi'de “Nartoloji” konulu iki ayrı kolokyum düzenlenmiştir. Bu kolokyumlarda, V. I. Abaev'in “*Nartskij Epos*” (Dzaujikau, 1945) adlı çalışmasında yer alan Nart söylenceleri ve G. Dumé-

* Nart söylencelerine ilişkin çeşitlemeler.(Varyant: Bir metnin ya da yapıtın biçim ve içerik yönünden birtakım ayrılıkları taşıyan nüshalarından her biri.) Versiyon, varyasyon sözcükleri de kullanılmaktadır.

zil'in kitabı da incelenmiştir. G. Dumézil, "*Livre des Héros, Légendes sur les Nartes*" (Paris, 1965) adlı çalışmasında "*Osetinskie Nartskie Skazaniya*"nın büyük bir bölümünün Fransızca çevirisine yer vermiştir. Ayrıca "*Mythe et Épopée I*" adlı kitabının (1968) üçüncü bölümü Osetler üzerinedir.

Bu sayılanların dışında da yapılmış çalışmalar vardır. İtalya'da Şalwa'nın "*Abhazların Nart Destanları*" (Ordjinikidze, 1957), V.İ. Aliev'in "*Adıge Nart Destanları*" (M-Nalçik, 1969), Hadağatle Asker'in "*Nartlar, Adıge Destanları*" (Maykop, 1968-1971, 7 cilt), Meremkuil Vladimir'in "*Abazinski Narodny Epos*" (Karaçeyevo-Çerkesskoe Otdelenie, Stavropolskoga Knijnoge İzdatelstva Çerkessk, 1976), A.B. Dalgat'ın "*Çeçen, İnguşların Kahramanlık Destanları*" (M. 1972) konuyla ilgili bazı çalışmalardır. Bu çalışmalarda yer alan derlemelerin bazıları Türkçeye çevriler. Özdemir Özbay'ın "*Mitoloji ve Nartlar*" adlı kitabında yayınlanmıştır (Özdemir Özbay'ın kendi derlemeleri de vardır). Rusça ilk baskısı 1957'de yayınlanan *Oset Nart Destanı* da Türkçeye çevrilmiştir (*Nartlar/Asetin Halk Destanı*).

Oset dilinde Nart söylenceleriyle ilgili çalışmaların daha erken kitaplaştığı, Batı dünyasına daha çabuk ulaştığı ve bu durumun yapılmış (yabancı yazarlar ve araştırmacılar tarafından) inceleme ve değerlendirmeleri büyük bir olasılıkla etkilediği söylenebilir. Nart söylencelerinin Türkçeye çevrilerek derli toplu yayınlanması da gecikmiştir. Ama bunu doğal karşılamak gerekir. Yalnız mitoloji alanında değil, genel olarak Kafkasya ile ilgili kaynaklar sınırlı, bilgilerimiz eksiktir. Konuşanları sayıca az Kafkasya dilleri ancak 1920'li -1930'lu yıllarda "resmi dil" haline gelebilmiştir. Yakın zamana dek, pek çoğumuz için Kafkasya, 'Kafdağı' olmaktan öteye geçmemiştir. Son yıllarda Kafkasya'ya yönelik aydınlatıcı çalışmaların yoğunlaştığı görülmektedir. Nart söylenceleriyle ilgili olarak da Özdemir Özbay'ın çabaları şüphesiz gözardı edilemez.

Taşıdığı unsurlar ve motifler ile Nart söylenceleri değerlendirildiğinde, Kuzey Kafkasya'da bazıları bugün de süren gelenekle-

rin geçmişteki kökenlerini algılayabilmek olanaklı. Ayrıca farklı uygarlıklarla ilişkiler, geçmiş çağların özellikleri, insanın ve teknolojinin evrimi, üretim ilişkileri ve sınıfsal ayrışmalar, inançlardaki değişimler derinliğinden Nart söylenceleri irdelendiğinde, farklı kuramlar ve tartışmalarla karşı karşıya kalmak kaçınılmaz. Konu, kazıbilimin verilerinin değerlendirilmesiyle de, yeni tartışma ve değerlendirmelere açık. Bu arada, Kafkasya mitolojilerinin diğer mitolojilerle karşılaştırılarak incelenmesinin gerekliliği de ortaya çıkıyor. Nart söylencelerinin doğup geliştiği Kuzey Kafkasya'da sözlü kültürün varlığı, Kuzey Kafkasya halklarının tarihsel ilişkilerinin karmaşıklığı, Kafkasya halklarının birbirleriyle ve başka kültürlerle ilişkileri, yeni pencereler açıyor ve ayrıntılı araştırmalara zorluyor.

Nart Destan varyantlarını karşılaştırabilmek amacıyla yaptığım inceleme, ulaşabildiğim kaynakların sınırlı oluşu ve eldeki verilerin azlığı nedeniyle eksikli bir çalışmadır. Ayrıca bu incelemede dilsel çözümleme ve dilsel karşılaştırmalara hiç değinilmemiştir. Nart söylencelerini başka söylencelerle karşılaştırma amacı da güdülmemiştir. Nart kahramanlarının özellikleri ve ilişkileri, Nart söylencelerinde başlıca motifler ve Nart söylencelerinin farklı çağlardan taşıdığı unsurlar incelenmiş; özellikle Adıge-Abazin-Abhaz varyantları ile Oset varyantının belirlenebilen motiflerle karşılaştırılması yolunda çaba harcanmış, görülebilen çelişkili durumlarla birlikte konuyla ilgili farklı görüşler ifade edilmiştir. Kuzey Kafkasya halklarıyla ilgili kısa bilgiler de eklenerek bu halkların farklı uygarlıklarla ilişkilerine değinilmiştir. Ayrıca, Kafkasya halklarının belirlenebilmiş mitolojik tanrıalarının listesi de bu çalışmada yer almaktadır.

Üzerinde epeyce yoğunlaştığım Nart söylenceleriyle ilgili olarak kesin yargılara varmanın zorluğunu kavrasam da, binlerce yıldan beri yaşatılan ve aktarılan bu sözlü kültür ürününün çağılayan, gürül gürül, varsıl bir kaynak olduğunu söyleyebilirim ve Türkiye'de daha çok okuyucuya ulaşacağını umuyorum. Yıllardır Yunan ya da Roma mitolojisiyle içli dışlı olmuş okuyucuya bazı motifler yabancı gelmeyecektir (ateşin çalınması gibi). İlginçtir

ki, Promethe Kafkasya'da zincire vurulmuştur. Yerel destan ya da masal motiflerinin tüm dünyaya yayılarak nitelik değiştirmesi ve farklı mitolojilerde değişik yerel özellikler kazanmış olarak karşımıza çıkması, bilinen ve çok değinilen bir olgudur. Böyle motiflerin asıl çıkış yerlerinin belirlenmesi de oldukça zordur.

Nart söylencelerinin özellikle biçimsel değişikliğe uğramamış, işlenmemiş, özgün derlemelerinde anlatım, gerçekçidir. San-ki, taş devrinden demir çağına, tarih öncesinden tarih eşiğine ve uygarlaşma yolundaki insana dair tüm bilgiler düzenlenmiş de, sonra söylencelerin temeline çimento gibi dökülmüştür. Halkın dili canlı, kıvrak, etkili, işlevsel kullanımıyla yaşatılan söylence-ler, öncelikle insan sevgisiyle işlenmiştir. Soyutlamalar, tasarımlar, öyküler ve simgesel anlatımlarla söylencelerdeki arkaik unsurlar korunmuştur. Abazin varyantlarında gerçekçi anlatım doruğa çıkarken, Oset varyantında masalsı öğelerin ve simgesel anlatımın daha çok yer tuttuğunu, daha yoğun olduğunu söylemek olanaklı. Adıge eski inanç ve kültürünü yansıtan 'hu-ahua'lar, yakarılar ve iş şarkılarının günümüze ulaşması da heyacan verici.

Bu değinilerden sonra şunu da söylemek isterim: Nart destanının varyantları farklı etkiler yaratıp, farklı yolculuklara çıkarıyor. Bazı kahramanların adlarının aynı oluşu (dilsel farklılıklar göz önüne alınmadan), kahramanların özelliklerinin benzerliği; yansılardan devirler nedeniyle epik malzemenin ortak oluşu; söyleyen halkların iç içe yaşamları, benzer gelenekleri nedeniyle ortak motifler ve karışmış anlatımlar dışında varyantların benze-mezliği (özellikle Oset varyantı) düşündürücü. Bu benze-mezlik, söylencelerde farklılaşabilen yerel özelliklerle de ilgili değildir. Söylencelere yayılan mitolojik unsurlar, masal öğelerinin işleniş biçimi, düşünce ve yorum bazında epeyce farklılık görülüyor varyantlarda. Ancak, söylencelerin yazıya geçirilişi sürecinde de de-ğişmelerin olabileceği düşünülmelidir.

N.G.A., Şubat 2000

Kavramlar Üzerine

Kuzey Kafkasya halklarının Nartlar üzerine binlerce yıldır anlatageldiği sözlü kültür ürünlerinin söylence (efsane, mitos) mi, epik şiir-epik (destan,epos) mi, yoksa masal olarak nitelenmesi mi daha yerindedir?

Mit, mitos, mitoloji, efsane, destan, epik, epik şiir sözcükleri-nin sözlük anlamlarını gözden geçirdiğimizde, bu sözcüklerin ifa-de ettiği ürünlerin arasında ayırım yapmanın zorluğu ortaya çıkı-yor.

Mit (Fr.), 'kuşaktan kuşağa yayılan, toplumun düş gücü etki-siyle zamanla biçim değiştiren, tanrılar, tanrıçalar, evrenin doğuşu vb.yle ilgili, imgesel, alegorik bir anlatımı olan halk öyküsü (eş. efsane, söylence, mitos)' olarak açıklanıyor. Mitoloji (Fr.) ise 'mitleri konu alan, doğuşlarını araştıran, anlamlarını inceleyen, yorumlayan bilim (eş. söylencebilim) ya da bir ulusla, bir dinle, bir uygarlıkla ilgili mitlerin söylencelerin tümü'dür.¹

Farsça 'efsâne'den efsane; 'öykü, masal, söylence' ve yine Farsça 'dâstân'dan destan; 'öykü, ün, masal' olarak veriliyor.² Destan; epik, epik şiir ve halk dilinde balad, şarkı gibi anlamları taşıyor.³

Epik (Fr.); 'destana özgü, destanla ilgili, destansı'dır. Ayrıca 'destan biçiminde yazılmış olan ve yiğitlik konularını işleyen'dir. Epik şiir (Fr.) ise, 'yiğitlik konularını işleyen, öyküleyici ve uzun şiir'dir.⁴

Mitos (Mythos), antik Grek dilinde 'öykü, anlatım, söz' anla-mına gelir.

Nartlar üzerine anlatımlar için, mitoloji, söylence, efsane, destan, epos, masal sözcüklerinin tümü kullanılmaktadır.

"Nart destanı, kendi biçim ve özelliğine göre tarihsel belir-ginliğin; sembolizm, yakıştırmacılık ve fantastik öğelerin coşkun selinde boğulduğu, o eski zaman efsane-mitolojik eposları tipine uymaktadır. Tarihsel konular yerini mitoloji ve efsane motiflerine bırakmaktadır."⁵

Mitlerde, söylencelerde, masal ve öykülerde sık sık aynı mo-

tiflere rastlanabiliyor. Ancak, mitler ve söylenceler insanoğlunun inançlarına malzeme oluştururken, masallar, kuttörenler (ritüeller)le bağlantılı değildir.

“Homeros epopeleri, Alman destanı, Rus Bılinaları daha çok toplumsal gelişimin geç evrelerini yansıtır. Eski İrlanda efsaneleri (Saga), Nart destanlarına daha yakın izler taşır. Devlet kavramının olmayışı açısından “Kalevala”da Nart destanına benzer. “Kalevala”, “Rigveda” ve “Avesta”nın çok eski bölümlerinde, mitoloji, dünya görüşü ve yaşam tarzı bakımından Nart destanına paralellikler bulmaktayız.”⁶

Nart destanında kişiler (tipler) öylesine canlıdır ki, bir daha silinmemek üzere belleğimize kazınmaktadır. Adıge-Abhaz-Abazin Nart söylencelerinde öykülerin yerel nitelikleri; Psij (Kuban) nehri, Elbruz (Oşhamahue) dağı, Hereme tepesi, Yıncığ vadisi, Çılov mağarası gibi coğrafi adların geçmesi; masalsı anlatımlarda bile Nartların, Adıge ülkesinde yaşadığının vurgulanması ve masal unsurlarının yanısıra gerçekçi anlatım dikkati çekmektedir. Ancak Oset Nart söylencelerinde olayları her türlü gerçekten yoksun kılarak, üstü kapalı bir biçimde anlatmak isteğinin duyumsandığı, V.İ. Abayev tarafından da vurgulanmaktadır. Ayrıca, bu söylencelerde geçen coğrafi ve etnik adların çok belirsiz, gerçek olmayan özelliklerde olduğu da belirtilmektedir.

Nart destanlarında zaman ve yer tam belirli olmasa da ve bu destanları tam anlamıyla tarihsel destan olarak tanımlamak olanaklı değilse de; destanlarda, belirli çağ ve devirlerden izler görülür.

Nart eposu, masal, mit ve fantezidir. “Bu binlerce yıllık “masallar” bu zamana kadar realizmin örneği olmuştur.”⁷ Bu ifadeler çelişkili gibi görünse de, Nart destanlarını bilenler için yadırgatıcı değildir.

Nart destanlarının Kuzey Kafkasya halkları arasında farklı anlatımları vardır. Kuzey Kafkasya halklarının her birine ait Nart söylenceleri arasındaki farklılık, ‘varyant’ları ortaya çıkarmaktadır. ‘Varyant’ (Fr.), bir metnin ya da yapıtın biçim ve içerik yö-

nünden bir takım ayrılıklar taşıyan nüshalarından her biridir. Bazı çalışmalarda ‘varyant’ sözcüğü yerine ‘varyasyon’ ve ‘versiyon’ sözcüklerinin de kullanıldığı görülmektedir. ‘Varyasyon’ (Fr.), bir müzik parçasını ana temayı koruyarak değişik armoni, ezgi ve ritimle süsleyerek yeniden yazma işlemi (çesitleme)dir. ‘Versiyon’ (Fr.) ise, herhangi bir olayın bir başka biçimde anlatılmasıdır.⁸ Bu açıklamalar dikkate alındığında, farklı Kuzey Kafkasya halklarının Nart söylenceleri için ‘varyant’ sözcüğünün yeğlenmesi daha uygundur.

Notlar

1. Ali Püsküllüoğlu, *Türkçedeki Yabancı Sözcükler Sözlüğü*, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 1997.
2. İsmet Zeki Eyuboğlu, *Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1988.
3. *Redhouse Sözlüğü*, Elif Ofset, İstanbul, 1981 (5. Baskı).
4. Ali Püsküllüoğlu, *a.g.k.*
5. *Nartlar/Asetin Halk Destanı* (Çev. Kayhan Yükseler), s. 24, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
6. *A.g.k.*, s.26
7. *A.g.y.*
8. Ali Püsküllüoğlu, *a.g.k.*

Neden Mitoloji?

Mitoloji, kültür kalıtımının vazgeçilmez öğelerinden biridir. Ve sembolik olarak sosyal değerleri yansıttığı için son derece önemlidir.¹

Mitos, halk masalı ve kuttören aynı şeyleri söylemenin değişik seçenekleridir. Mitos'un işlevi, toplumsal yapıyı ve kendi toplumunun işleyişini anlamak için kişiye yardım etmektir. Masallar genellikle bireylere özgeciliği, toplumun yararı için esirgemezliği öğretir. Evrensel söylence ve simgesel sözlü gelenek, kuttörenleri (ritüeli) doğurur.²

Mitolojiyle, doğayla iç içe yaşayan ilkel insana; onu çevreleyen ve etkileyen unsurlara; onun nedenini çözemediği doğa olayları karşısında korkularına, inançlarına ve düşüncesinde yarattığı, imgeleminde biçimlendirdiği tanrılara, yarı tanrılara, doğaüstü güçlere, kahramanlara varırız.

Gerçekle gerçekdışı pek ayrılmamıştır daha... İster şimdi Yeni Gine'de yaşamakta olsun, isterse yüzyıllar önce yaşamış olsun, ilkel insan, korularda dolaşırken korku'ya rastlamış, mutluluk, sevinç değil, ürküntü duymuştur. O korku'dan kurtulmak için de büyü yapmış, soydaşlarının kanını akıtmıştır çoğu kere.³

Uygarlık Kavramı

Mitolojiyle ilgilendiğimizde, bilinen ilk uygarlıklarla karşı karşıya kalacağımızdan 'uygarlık' deyince ne anlaşıldığına da değinmemiz gerekir.

Bir anlamıyla uygarlık, 'doğal hal'in, 'barbarlık'ın karşıtı olan bir durumu anlatıyor. Bu anlamda, 'uygar millet', 'uygar halk' deyince, gelişme yolunda hayli ilerlemiş, ideal ölçülere hayli yaklaşmış bir topluluk anlaşılmakta (Uygarlığın bu anlamı bir 'değer yargısı' taşımaktadır). Bir başka anlamıyla uygarlık, bir halkın özgün yanını ortaya koyan, yaşayış biçimlerinin, kullanılan aletlerin, çalışma biçim ve yöntemlerinin, inançların, düşünsel ve sanatsal etkinliklerin, siyasal ve sosyal örgütlenme biçimlerinin bütünüdür.⁴

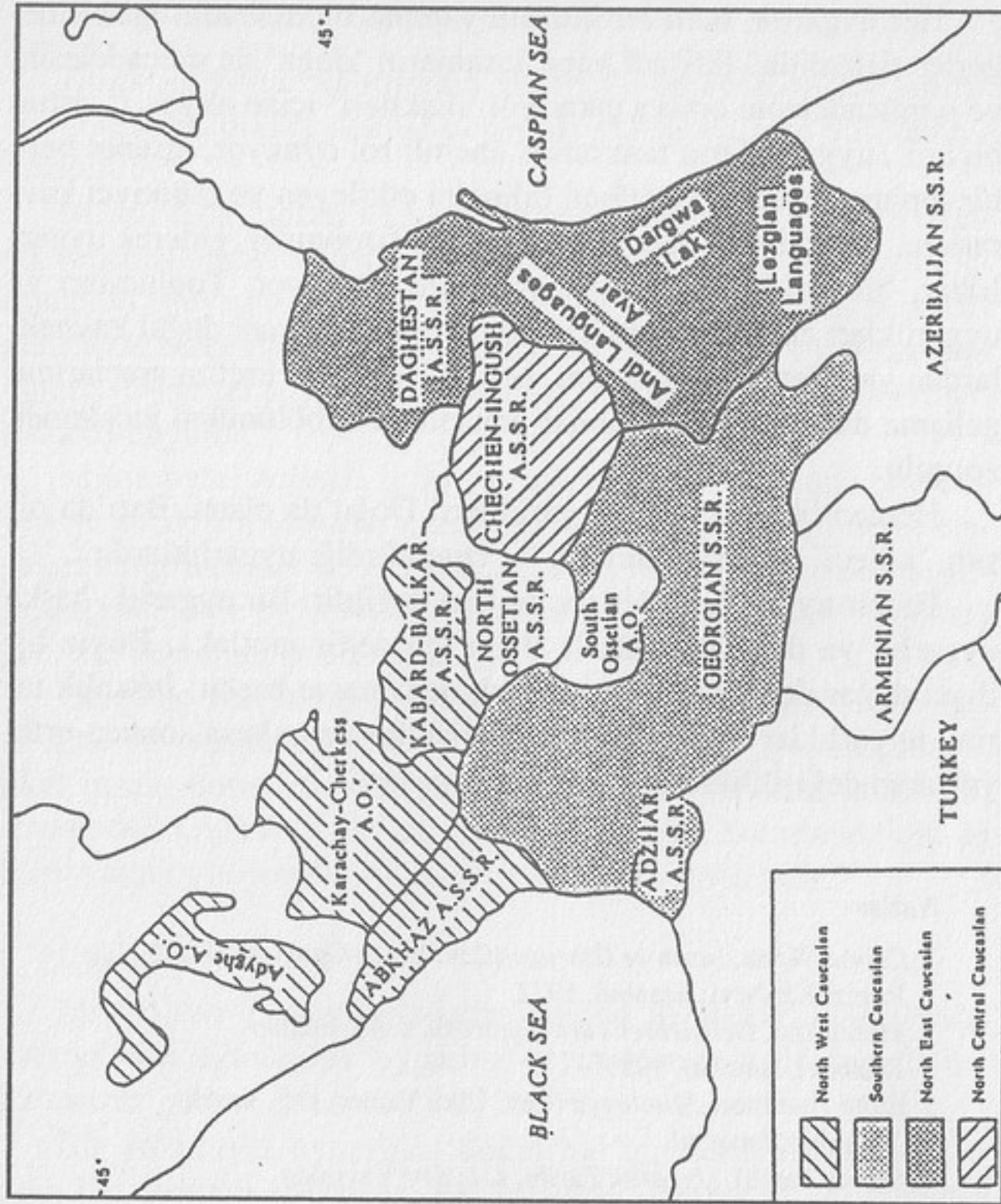
Her uygarlık, belli bir iktisadî yapının biçimlendirdiği bir değerler sistemidir. İktisadî yapı, insanların 'doğa' ile mücadelesini ve o mücadelenin ortaya çıkardığı 'ilişkileri' içine alıyor. 'Üretim biçimi', uygarlıkların tanımında önemli rol oynuyor, insanın belli bir toplum içindeki varlığını, bilincini etkileyen ve mülkiyet kavramını, 'sosyal sınıf'ları yaratan da bu. Toplumlar, giderek uygarlıklar, 'üretim ilişkileri'nin çevresinde oluşuyor. Toplumlara ve uygarlıklara anlayabilmek için de bu ilişkileri, yani doğal kaynaklardan yararlanma koşullarını, belli bir çağdaki üretim araçlarının gelişme durumunu ve insanlar arasındaki iş bölümünü incelemek zorunlu.

Hemen bütün İlkçağ uygarlıkları, Doğu'da olsun, Batı'da olsun, 'köleci' üretim biçiminin biçimlendirdiği uygarlıklardır.⁵

Hiçbir uygarlık türdeş (homojen) değildir. Bir uygarlık, başka uygarlık ya da uygarlıklarla ilişki içindedir mutlaka. Böyle bir ilişki doğar doğmaz da, o uygarlık değişmeye başlar. İnsanlık tarihi, uygarlıklar arasındaki bu tür ilişkiler ve onların sonucu ortaya çıkan değişikliklerin tarihidir bir yerde.⁶

Notlar

1. Calvin Welss, *İnsan ve Dünyası* (Çev. Erzen Onur), s. 115-117, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
2. Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, s. 60, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985.
3. Edith Hamilton, *Mitologya* (Çev. Ülkü Tamer) s. 5, Varlık Yayınları, İstanbul.
4. Server Tanilli, *Uygarlık Tarihi*, s. 1, Say Yayınları, İstanbul, 1981 (Beşinci Basım).
5. A.g.k., s.5.
6. A.g.k., s.7.

Sovyetler Birliği yönetimindeki Kafkasya'nın Siyasî Yapısı.
Kaynak: George Hewitt, *Causasian Languages...*

Kuzey Kafkasya Cumhuriyetleri*

Cumhuriyet	Başkent	Nüfus	Yüzölçümü	Etnik Yapısı
Abhazya	Sokhumi	524.000	8.600 km ²	% 18 Abhaz % 10 Gürcü % 35 Megrel + Svan % 14 Rus % 14 Ermeni % 7 Diğer
Adıgey (Rusya Federasyonu)	Maykop	432.000	7.600 km ²	% 22 Adıge % 68 Rus % 10 Diğer
Karaçay-Çerkes (Rusya Federasyonu)	Çerkesk	415.000	14.100 km ²	% 31 Karaçaylı % 10 Adıge % 7 Abazin % 3 Nogay % 42 Rus % 7 Diğer
Kabardey-Balkar (Rusya Federasyonu)	Nalçik	754.000	12.500 km ²	% 48 Adıge % 9 Balkarlı % 33 Rus % 10 Diğer
Kuzey Osetya (Rusya Federasyonu)	Vladikavkaz	632.000	8.000 km ²	% 53 Oset % 30 Rus % 5 İnguş % 13 Diğer
Güney Osetya (Gürcüstan Cumh.)	Tshinvali	99.000	3.900 km ²	% 66 Oset % 29 "Gürcü" % 5 Diğer
Çeçenya	Grozni	1.271.000	17.300 km ²	% 58 Çeçen % 23 Rus % 13 İnguş % 6 Diğer
İnguşya (Rusya Federasyonu)	Nazran		2.000 km ²	
Dağıstan (Rusya Federasyonu)	Makhaçkala	1.802.000	50.300 km ²	% 28 Avar % 18 Dargi % 12 Lezgi % 12 Kumuk % 6 Lak % 5 Tabasaran % 9 Rus % 10 Diğer

Not: 1989 Nüfus sayımı sonuçlarına göre savaşıardan önceki durum esas alınmıştır. Son yıllardaki savaşlar nedeniyle özellikle Çeçenya, İnguşya, Osetya ve Abhazya'daki etnik yapılar değişmiştir. Kıyı boyu Şapsig ilçesi dahil edilmemiştir.

* Kaynak: *Kafkasya Ve Kafkasyalılar*, Habitat II STK Forumu 1-14 Haziran 1996, İst.

Kuzey Kafkasya neresidir?

Doğuda Hazar Denizi, batıda Karadeniz ve Azak Denizi, kuzeyde Maniç Nehri ve bataklıkları, güneydoğuda ise Samur Nehri'nin Hazar'a döküldüğü yerden, İnguri Nehri'nin Karadeniz'e döküldüğü noktaya kadar uzandığı kabul edilen hat ile çevrili coğrafî bölgeye Kuzey Kafkasya denilmektedir.

Kuzey Kafkasya Halkları ve Dilleri:

Abhazlar, Abazinler (Abazalar), Ubıhlar, Adıgeler (Batı Adıgeleri Besleney, doğu Adıgeleri Kabardey olarak adlandırılır), Çeçenler, İnguşlar, Osetler (Digorlar ve İronlar), Karaçay-Balkarlılar, Dağıstan halkları, Kuzey Kafkasya halklarından.

Adıgeler, Abhazlar, Abazinler (Abazalar), Kafkas Dil Ailesinin Adıge-Abhaz Grubunda; Çeçenler, İnguşlar, Kafkas Dil Ailesinin Nakh Grubunda; Osetler, İndogermen Dil Ailesinin İran Grubunda; Karaçay-Balkarlılar, Altay Dil Ailesinin Türk Grubunda; Dağıstan halkları, Kafkas Dil Ailesinin Dağıstan Grubunda yer alır.

Kafkasya'ya Diller Dağı denilmesi de boşuna değildir. Romalı koloniciler, Kafkasya'da yaşayan insanlarla iletişim kurabilmek için yanlarında bir söylentiye göre; yetmiş, bir başka söylentiye göre de yüzotuz çevirici (tercüman) gezdirirlermiş.

Nart söylenceleriyle ilgili konulara geçmeden önce, Kuzey Kafkasya Halkları ile ilgili olarak bazı konulara değinerek, özellikle bu halkları kökenleri, eski tarihleri, etnik yapıları ve birbir-

* Bkz.: Ronald Wixman, Sovyetler Birliği Döneminde Kuzey Kafkasya Halkları (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), *Tarih ve Toplum*, sayı 189, Eylül 1999.

leriyle ilişkileri açısından kısaca gözden geçirmek, yararlı olabilir. Bu halklara değgin kullanılan bazı terimler ya da farklı adlandırmalar bir karışıklığa neden olmaktadır. Öncelikle 'Çerkesler'in kimler olduğu, kimlere 'Çerkes' denildiğini öğrenmekte yarar var.

'Çerkesler' Terimi ve 'Çerkesler'

15. yüzyılda yaşamış olan Venedikli Y. Barbare, Karadeniz'in doğu kıyısından başlayarak, bugünkü Osetya'nın batı sınırlarına kadar olan bölgeyi "Çerkes" olarak nitelemektedir. En doğuda yaşayan Adıge halkı, Aslar ya da Alanlar'ın komşusu olan Kabardeylerdir. Adıgey'in sınırları, 16-17. yüzyıllarda eser vermiş Türk, Rus ve Batı Avrupalı bilim adamlarının eserlerinde de aynı şekilde gösterilmektedir. Bugünkü Kuzey Osetya'nın dağlarının eteğindeki yöreleri de o tarihlerde Küçük Kabardey veya Clakhstenev adı verilen yöreye dahildi. Adıge ülkesi orada yaşayan soylara göre şu bölümlere ayrılıyordu: a) Batı (Kuban ötesi) Adıgeleri: Bunlara Abazinler, Temriku Adıgeleri, Natıkhoılar, Şapsıgılar, Wubıhlar, Vardanlar, Karadeniz kıyısında yaşayan diğer Adıgeler, Abzehler, Bjeduğlar, Hatıkuaylar, Memheğler, Besleneyler, Bela, Labe ırmakları yöresinde, Büyük ve Küçük Yıncıç ırmağı boylarında, Psij (Kuban) boyunda yaşayan Adıgeler dahildi. b) Doğu Adıgeleri: Bunlara da Büyük Kabardey, Küçük Kabardey, Psihuabe Adıgeleri, Terek ırmağından bugünkü Mineralniye Vadi'ye kadar olan yörede yaşayan Adıgeler dahildi.¹

"Adıge ulusu denince akla gelen Abzakh, Bjeduğ, Besleney, Cemirquey, Khaberdey, Natı-kuaç, Şapsıg, Hakuç, Hatıkuay, Mamkhıg, Yecerikuey boylarıdır."² (Ö. Özbay)

"Muhtelif tarihçiler, Çerkes teriminin, Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adıgeler'e, Yunanlılar'ın antik çağlarda vermiş oldukları "Kherkhet" adından geldiği konusunda birleşmektedirler. Bu sözcük günümüzde araştırmacılar ve bizzat da Kuzey Kafkaslılar tarafından üç şekilde tanımlanıyor.

'Çerkes'in 1. Tanımı: Çerkes, Karadeniz'den Hazar Denizi'ne kadar olan Kuzey Kafkasya topraklarında yaşayan halkların ortak adıdır. Araplar, Avrupalılar ve Türklerce kullanılan bir terimdir. Hiçbir Kuzey Kafkasya halkı kendi dilinde Çerkes adını kullanmaz.

'Çerkes'in 2. Tanımı: Çerkes, Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adıge-Abhaz-Ubıh halklarının ortak adıdır.

'Çerkes'in 3. Tanımı: Bu tanım oldukça yerel bir tanımdır. Bu tanıma göre Çerkes, Kuzey-Batı Kafkasya'da yaşayan Adıge halkının adıdır. Yine bu tanıma savunanlara göre Adıge halkı ile Abaza halkı arasında yer alan ve kendi dillerini terkedip Adıgeceyi benimseyen Ubıh halkı da Çerkes olarak nitelenebilir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz üç tanım dışında da bazı tanımlar vardır. Örneğin, Çerkeslerin Kuzey Kafkasya'nın Otohton halkları olan Abhaz-Adıge ve Çeçen-Lezgi gruplarından oluştuğu gibi."³ (H. Ersoy/A.Kamacı)

Adıgeler

Oldukça eski bir tarihe ve köklü kültüre sahip olan Adıgeler, Kuzey Kafkasya'nın yerli halklarındanıdır.⁴

Adıgeler (Çerkesler), tarih boyunca Grekler, İskitler, Romalılar, Bizanslılar, Hunlar, Alanlar, Avarlar, Hazarlar, Kıpçaklar, Altınordulular, Kırım Tatarları, Araplar, İranlılar, Gürcüler, Lazlar, Doğu Avrupa Slavları ve Batı Avrupa halkları ile ilişkiye girmişlerdir.⁵

"Kuzey Kafkasya halkları, sadece Adıge ve Wubıhlara "Çerkes" derler, diğer halkların kendilerine göre adları vardır. Yani Türkiye'deki kavram kargaşası Kafkasya'da yoktur."⁶ (Y. Bağ)

Ubıhlar (Wubıhlar)

Bir Kuzeybatı Kafkasya halkı olan Ubıhlar, araştırmacılar tarafından Adıge halkı ile Abhaz halkı arasında ama Abhazlara çok yakın bir halk olarak tanımlanırlar.

Günümüzde eski Ubıh yurdunda hiç Ubıh yaşamamaktadır. 19. yüzyılın efsane halkı Ubıhların torunları Türkiye'de ve bazı Önasya ülkelerinde dağınık olarak yaşamaktadırlar. Ubıhça, yaşayan dil olma özelliğini yitirmiştir. Ubıhçayı tek bilen kişi* kabul edilen Tevfik Esenç'in ölümünden sonra bu dil, tarihin karanlıklarına gömülmüştür.⁷

* Bkz.: B. George Hewitt, Diller Dağı: Kafkasya (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), Tarih ve Toplum, sayı 189, Eylül 1999.

Osetler (Asetinler)

"Kafkas sıradağlarının orta kısmının her iki tarafında yaşamakta olan Osetler, diğer Kafkas halklarından farklı olarak, Hint-Avrupa dil kökenli halkların İranî koluna mensupturlar. Etnokültürel ve genetik bakımdan kendilerini İskit ve Alanların soyu olarak kabul ederler."⁸

"Osetler kendilerini, bir zamanlar Rusya'nın güney bozkırlarında dolaşan nomadik (göçebe) İskitler ve Sarmatlarla ilişkili olan Alanlardan gelme kabul ederler."⁹

"Greklerin İskit dedikleri ve bütün Avrupa'nın bu adla tanıdığı İskit kavmini çoğu Avrupalı tarihçi İran asıllı kabul ederler... İskitleri M.Ö. 3. yüzyılda aynı soydan gelen ve bir İskit kabilesi olan Sarmatlar egemenlikleri altına aldılar ve bu olaydan sonra İskitler tarih sahnesinden tamamen silindiler... M.S. 1. yüzyıldan sonra Güneydoğu Avrupa'ya bir Sarmat kabilesi olan Alanlar geldi... M.S. 4. yüzyıldan itibaren Alanlar Güney Ural etekleri, Kuzey Karadeniz kıyıları, Aşağı Volga Kıyıları, Don Nehri ve K. Kafkasya ile Kırım civarında yaşamaya başladılar... Alanlar özellikle Kuban Nehri ve kollarının yer aldığı bölge ile Don Nehri, Terek, Sunja Nehirleri ile Kafkas dağ eteklerinde yerleşmiş, Ortaçağ'da bazı Kafkas kavimlerini de bünyelerine alarak büyük bir gelişme göstermişlerdi. Aynı bölgede Alanya adıyla anılan bir de krallık vardı... 13. yüzyılda Asya ve Avrupa'yı kasıp kavuran Moğol istilasına kadar itibarlı ve güçlü yapılarını korumuşlardır... Gerek Hun gerekse Moğol istilaları Alanlar üzerinde çok ağır sonuçlar bırakmıştır... Moğollardan kurtularak Kafkas Dağlarının ücra köşelerine yerleşen Osetler mütevazı yaşamlarını 19. yüzyıla kadar devam ettirdiler... Günümüzde İskit ve Sarmat dilleriyle yazılmış maalesef hiçbir kaynak yoktur. Fakat Alanlara ait köy ve kasabalarda yapılan kazılardan elde edilmiş, Grek harfleri kullanılarak yazılmış Alan diliyle eserler bulunmuştur... Osetlerin kullandığı ilk alfabe Gürcü harflerinden uyarlanmıştır (Yıl 1798). Bu tarih aynı zamanda yazının ulus olarak kabul edildiği tarihtir... Bu tarihlere kadar özellikle Nart efsaneleri, şarkılar, ağıtlar ve kahramanlık menkıbeleri ağızdan ağıza taşınmış, yaşatılmıştır.

Oset dili ve edebiyatı 1905-1907 Demokratik Sovyet Burjuva Devrimi'nden sonra hız kazanmaya başlamıştır.”¹⁰

“Asetinlerin Alanlarla olan genetik bağı, onların Kafkasyalı oluşlarıyla çelişmez. Çünkü Asetinlerin sonraki biçimlenişleri doğrudan Kafkasya ile bağlantılıdır. Temel etnodil unsurların (İskit, Sarmat, Alan) yanısıra bünyelerine asimile edilmiş yerli Kafkas boyları, Kuban kültürü taşıyıcıları halklar girdiler; antropolojisine ve etno-kültürel yapılanmasına katkıda bulundular. Demek oluyor ki; Asetinlerin etnogenetik oluşumu iki temel unsura dayanır: İskit-Sarmat-Alanya öte yanda Kafkasya.”¹¹

Abhazlar

Abhazların Kafkasya'nın yerli halklarından olduğu çeşitli tarihçiler tarafından belirtilir. Abhazların M.Ö. 12-11. yüzyıllarda kurulmuş olan Kolheti (Kolkhide) Krallığının yönetiminde yaşadıkları da çeşitli kaynaklarca ortaya konmaktadır.

2. yüzyılda eskiden Kolheti Krallığının bulunduğu bölgede Roma/Bizanslıların “Lazika”; Gürcü ve Abhaz-Abazaların “Egrisi” dedikleri krallık tarih sahnesine çıktı. Abhazlar, Lazika (Egrisi) Krallığının yönetimi altında yaşadılar. Lazika Krallığı, bir Bizans vasalı olmasına rağmen, kendisine bağlı vasalları da bulmaktaydı. Abazgiya, Svaneti ve bağlı diğer bölgelerde yönetimde bulunanlar, Lazika (Egrisi) kralları tarafından atanıyorlardı. Lazika (Egrisi) Krallığı, o dönemde bünyesinde bulundurduğu çeşitli halkların gönüllü konfederal bir siyasî örgütlenmesiydi.

Lazika krallarının, kendilerine sadakat göstermeyeceklerini ve Trabzon'un doğusundaki Laz nüfusun da, kendileri için ileriye yönelik potansiyel bir tehlike olduğunu bilen Bizanslılar, Lazika Krallığı yönetimi altındaki Abhaz-Abaza halklarını ve Svanları Lazika'dan ayırma planlarını uygulamaya koydu. 8. yüzyılda, Lazika (Egrisi) Krallığının eski yönetim alanında, nüfusunu Abhaz-Abazalar, Svanlar, Megrel-Lazlar ve bölgeye sonradan Kartli'den göç eden* Gürcülerin oluşturduğu Abhazya Krallığı tarih sahne-

* Bkz.: David Marshall Lang, *Gürcüler* (çev: Neşenur Domaniç), s. 20, Ceylan Yayıncılık, İstanbul, 1997.

sine çıktı. 780'lerde Abhazya Krallığının sınırları Kuzeybatıda Nicopsia (Tuapse), güneyde ise Çoruh yatağına kadar uzanıyordu.¹²

Arkeolojik bulgular ve halk söylenceleri Abhazya'da, çok eski tarihlerden beri tarım ve hayvancılık yapıldığını belgelemektedir. Bunlardan başka, avcılık, arıcılık, bahçe tarımı, demircilik, altın işlemeciliği, dokumacılık diğer geçim kaynaklarıdır. Abhazların milattan önceki tarihlerde de dokumacılığı bildiklerini sanat tarihi araştırmacıları ve arkeologlar söylemektedirler. Ayrıca Abhazya'nın Karadeniz kıyılarında bol miktarda bulunan seramik küpler, tabaklar üzerindeki desen ve Nart söylenceleri bu savı doğrulamaktadır. Bundan başka da Herodot'un eserlerinden, Kolkhide (Kolheti) dokumalarının Mısır dokumalarından aşağı kalmadığı ve Grek ülkelerinde ün saldığı bilinmektedir (Herodot-İstoriya, V devyati knigah. L., 1972, s.3).¹³

Abhazlarda güzel konuşmak eskiden beri önem verilen, beğeni toplayan bir sanattır. Halk söylencelerinin temelini sağlam olması nedeniyledir ki; 2500 yıldan daha uzun bir zamandır anlatılan Nart söylenceleri, bugün bile halkın belleğinde yaşamaktadır. Bu sağlam temel nedeniyle, çıkışı çok eski zamanlara rastlayan halk destanları, masallar, halk söylenceleri, tekerlemeler, atasözleri yazıya geçirilmelerinden sonra da halkın yaşamındaki yerlerine korumuşlardır. Güzel söz söyleme yeteneğine sahip olan kişiler, Abhaz toplumu içinde her zaman seçkin bir yere sahip olmuştur. Eski bir halk deyişi, “Kişiyi söz doğurur; söz yetiştirir; söz öldürür, şarkılar da sözün gücüne sahiptir”¹⁴ der.

Derlenerek basılan ve bilimsel çözümlemeleri yapılan metinler, halkın yaşam biçimlerinin tümünü aydınlatmamaktadır. Kültür ürünlerinin daha sağlıklı değerlendirilmesi yolunda yapılan çalışmalardan biri Abhazya'da kurulan 1. Kortua Kültür Evi'nin çalışmalarıdır. Bu topluluk 1948 yılından beri çalışmalar yapmakta olup, ileri yaşlardaki insanlardan kuruludur. Kuruluşundan sonra, topluluğun adı Abhaz Bırgları Şarkı ve Dans Topluluğu “Nartaa” olmuştur. Topluluk 1974 yılında Macaristan'ın Zigetvar kentinde yapılan Dünya Halk Dansları ve Müzik Festivali'nde “Altın Tavuskuşu” ödülü kazandı. Japon sinemacılar “Nartlar”ı filme alarak sinemaseverlere ulaştırdılar.¹⁵

Abazinler (Abazalar)

"Abazin (Abaza) halkından söz açılınca Abhaz (Apsıwua) halkı akla gelir hemen... Her iki halk, Kuzey Kafkasya'nın otoh-ton (yerli) halklarından olup binlerce yıldan bu yana diğer Kafkas boyları ile yan yana iç içe kültür alışverişinde bulunarak yaşayagelmiştir. Abazinler (Aşıwua-Aşkarıwua) ve Abhazlar (Apsıwua), Başğ, Sanığ veya Psıl adları ile de anılan aynı atalardan gelme olup zamanla farklı şive ve konumlar kazanmışlardır... Bugünkü Abazinlere en yakın olanları ise Zigh'lerdir... 1864 Büyük göçten sonra anayurttan ayrılan Abazin grupları Türkiye, Mısır, Ürdün, Suriye gibi ülkelere yerleşmişlerdir... Bugün anayurtta kalan Abazinler... diğer Çerkes grupları ile bir arada yaşamaktadırlar... Abhazca ile aynı kökten olmasına karşın gelişen Abazin Edebiyatı, dokusunu ve tadını Adıge edebiyatına yakın bir biçimde oluşturmuştur... Ancak Abazin masal ve destanlarında Adıgece söylenmiş destanlara göre daha katı, daha yalın bir realizm göze çarpar. Abazin sözlü edebiyatında epik özellik ağır basar. Örneğin, Abazin sözlü edebiyatının ilk akla gelen parçalarından "Kına Yipha Minat Lıwarad (Kına Kızı Minat'ın Şarkısı), Mujik Yıwarad (Mujik'in Şarkısı), Dziwara Şarkısı (Yağmur Duası) ve diğer metinlerde bu epik özelliği hemen izleyebiliriz. Adıge sözlü edebiyatında ve özellikle Kabarvey metinlerinde tam anlamı ile retorik sanatı diyebileceğimiz süslü huahua geleneği ve süsleme zorlaması göze çarpar. Özellikle Kabarvey Halk Destanlarında, duygusal ağırlıklı, süslü ve biçimsel anlatımlar dikkati çeker.

Abazin sözlü edebiyatındaki katı gerçekçilik özelliği yazılı edebiyata geçişte üretilen yapıtlarda kendini belli eder... Abazin dilinin Sovyetler Birliği'nin kuruluşundan sonra eğitim ve edebiyat dili haline gelmesinde, ilk Abazin yazılı edebiyat yapıtlarının yayınlanmasında tek başına mucizeler yaratan Abazin Kültür ve Edebiyat dünyasının mimarı, büyük eğitimci Tobil Talustan, bu katı gerçekçiliği yapıtlarına aynen aktarmıştır..."¹⁶

Karaçay-Malkarlılar (Balkarlılar)

Karaçay-Malkar halkı yüzyıllardan bu yana, Kafkasların en yüksek dağı olan Elbruz'un doğu ve batısındaki yüksek dağlık

arazide, Kuban, Teberdi gibi ırmakların yukarı kısımlarında yaşamaktadır. Tarihi araştırmalar Karaçay-Malkarlıların, bu bölgede uzun yıllar egemenlik kuran çeşitli Türk kavimleri ile Kafkas halklarının karışımından ortaya çıkan bir Kuzey Kafkas halkı olduklarını ortaya koymaktadır. Karaçay-Malkarlılar kendi dillerinde kendilerine "Tavlu" (dağlı) adını verirler. Karaçay-Malkar halkının 15. yüzyıla kadar hangi etnik adla tarih sahnesinde boy gösterdiği kesin olarak bilinmemektedir. Osmanlı kaynaklarında Karaçay adına ilk olarak 16. yüzyılda rastlanır. Rus kaynaklarda ise Karaçay adı ilk kez 1650 yılında geçer. Kuban Bulgarları'nın Karaçay-Malkar halkının ilk ataları oldukları düşünülmektedir. Son yıllarda Karaçay'da ortaya çıkarılan Runik harfli Hun-Bulgar Türkçesi Yazıtlar bu görüşü desteklemektedir. Karaçay-Malkar halkının etnik yapısındaki önemli bir unsurun da Alanlar olduğu bilinmektedir. Karaçay-Malkar dilinin tam bir Kıpçak Türkçesi özelliği taşıması ve Kıpçakların yaklaşık iki yüz yıl kadar Kafkasya ve kuzeyindeki bozkırların tek hâkimi olmaları, Karaçay-Malkar etnik yapısını oluşturan en önemli unsurun Kıpçaklar olduğunu akla getirmektedir.¹⁷

Çeçenler

"Çeçenler Kuzey-Doğu Kafkasya halklarındadır. Kendilerine yaygın olarak Nokhçuoy (Nohçoy) derler... Çeçenler, İnguşlar ve Tuşlarla birlikte Vaynakh gurubunu oluştururlar. İnguşlar kendilerine Galgay, Tuşlar ise Batsoy derler... Son zamanlara kadar Çeçenler'in hangi kökten geldikleri bilinmiyordu. Rus bilgini Krupnov, Nakh geçmişinin Gargarlara dayandığını ifade etmiş; Berkok, Şeramatta'dan yola çıkıp Sarmatlardan geldiğini belirtmiştir. Arkeologlar ve dilbilimcileri Nakhların Önasya'dan Kafkasya'ya gelip yerleştiklerini ortaya koymaktadır... Günümüzde Urartologlar, Çeçenlerin Urartularla akraba olduğunu reddetmektedirler... Urartular, Çeçenlerin Önasya'da kalan kolu olmaktadır."¹⁸

Dağıstanlılar

Yirmiden fazla dilin konuşulduğu Dağıstan'da etnik yapı da çeşitlilik gösterir. Dağıstan Grubu halklar: Avar-Andi-Dido Grubu (Avarlar, Andi Grubu, Dido Grubu, Arçiler), Lak-Dargi Grubu (Dargi Grubu, Laklar), Samur Grubu (Lezgiler, Ağullar, Rutullar, Tsahurlar, Tabasaranlar, Udiler, Şahdag Grubu), Kafkasya'nın yerli halklarıdır.¹⁹ Bunlardan başka Turanîler ve Arîler ülkenin diğer etnik unsurlarını oluştururlar. Sayıca fazla olan unsur, Kafkas dillerini konuşan topluluklardır.

Tarihçilerin görüşü, Dağıstan'ın yerli topluluklarının M.Ö. 6. yüzyıl başlarında Albanya Federasyonu içinde bir arada yaşadıkları şeklindedir. Albanlar ayrıca yazılı dile sahip ilk Kafkas toplumdur.* Dağıstan da arka arkaya Alan-Sarmat gibi Hint-İran kökenli topluluklar ile Hun-Avar-Bulgar gibi Fin-Ugur kökenli toplulukların istila ve yer yer yerleşmelerine tanık olur. 4. yüzyılda Dağıstan'da Hristiyanlık ve Yahudiliğin ortaya çıktığı görülmektedir. 6. yüzyılda Moğol kökenli Hazarlar Dağıstan'ı işgal ederek Hazar Hakanlığı'nı kurarlar. 8. yüzyılda Arap-İslam fetihleriyle İslamiyet Dağıstan'a güneyden girer.

Dağıstan'da tarih boyunca en büyük etkiyi Miladın başlarında Alban ve Sarmat kültürü yaptı. Ama 8. yüzyılda Araplar'ın gelişile İslam kültürünün etkisi büyük oldu. Dağıstanlıların batı komşuları Çeçen ve İnguşlarla olan ilişkileri de yakındır.²⁰

Osetler, Adıgeler ve Balkarlılar arasındaki ilişkiler

"Batıdaki Osetler (Digorya yöresi) ile Kabardey Adıgeleri arasında güçlü bir bağlılık mevcuttu. 18. yüzyılda onlar arasında güçlü bir birlik oluşmuştu. Digorya'nın Kabardeylerin yönetimi altında olduğu doğrudu ama Digorlarla Adıgeler barış içinde birbirini sayarak birlikte yaşıyorlardı... Kabardey ülkesi ile Osetya bir düşmana karşı savaş söz konusu olduğunda birleşiyor ve bir araya geliyorlardı. Adıgelerle Osetler arasındaki ilişkilerden bahsederken Atalık (P'ur) kurumunun sözünü etmemek olanak-

sızdır. Bu sosyal kurum sadece Adıge, Oset ve Balkar soylularının arasında geçerli değildi... Bir Oset çocuğu Adıge ailesi içinde ya da bir Adıge çocuğu Osetler arasında eğitildiğinde, bu aileler birbirine yakınlaşır ve gelecekte de birbirlerini akraba ve kardeş kabul ederlerdi. Bilim adamlarının da farkettileri gibi Adıgelerle Osetler çok uzun bir zaman aynı yaşam şekli içinde yaşayageldiler... Osetler, doğal olarak komşuları Adıgelerden birçok konularda etkilenmişlerdir.

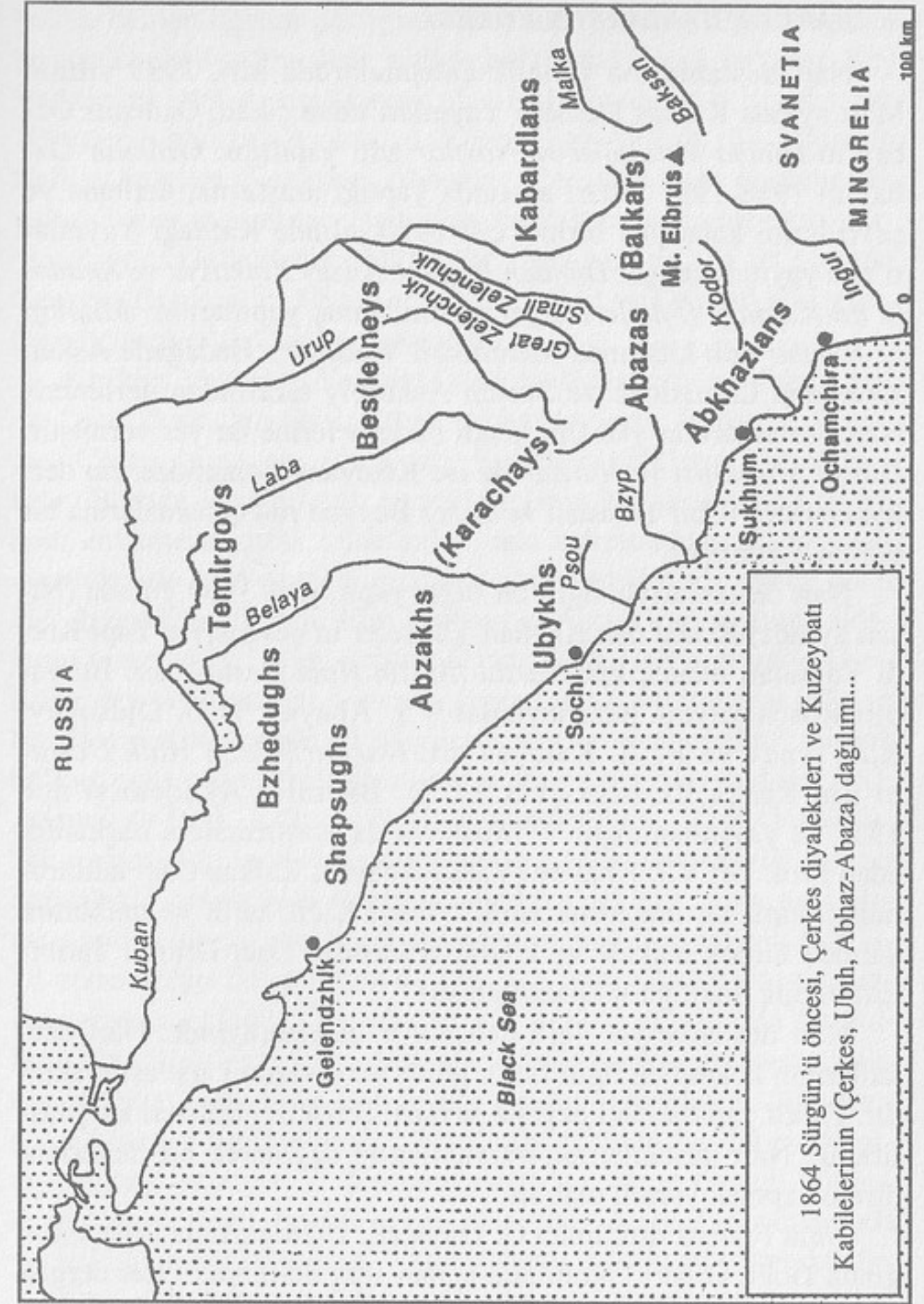
Balkarların "Apsatını Cırı" (Apsatı'nın Şarkısı) adlı ilginç bir halk şarkıları vardır. Efsanevi bir avcıyla ilgilidir bu şarkı. Balkar avcısı Apsatı, Osetlerin Afsatı, Adıgelerin Pşimezitha, Abhazların Ajvepşe ve Svanların Absastı adını verdikleri efsane kahramanlarıyla aynı kişidir.

Yine ilginçtir ki, Adıgeler, Osetler ve Balkarlarda aynı adı taşıyan birçok aile vardır. Öyle ki bu soyadlarını ilk kullanan kişilerin bu halklardan hangisine mensup bulunduğunu bulup çıkarmak son derece zordur. Yaşlıların da belirttiği gibi bu adlar Adıge, Oset ve Balkarlar arasındaki kökü çok eskilere varan ilişki ve dostlukların onlar arasında oluşturduğu kardeşliğin sonucudur. Bu halkların hepsi diğerlerinde gördüğü güzel şeyleri benimseyip alarak ve birbirlerine destek olarak yaşageldiler."²¹

* Bkz.: B.G. Hewitt, *a.g.m.*

Notlar

1. Prof. Rauf Borey, "Adıge Topraklarının İşgalinin Tarihçesi", *Kafkasya Gerçeği*, Sayı 4, Nisan 1991.
2. Özdemir Özbay, *Dünya Mitolojisi Ve Nartlar*, s. 20, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999.
3. Hayri Ersoy/Aysun Kamacı, *Çerkes Tarihi*, s. 15-17, Tüm Zamanlar Yayıncılık, İstanbul, 1992.
4. Hayri Ersoy, *Dili, Edebiyatı Ve Tarihiyle Çerkesler*, s. 199, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993.
5. A.g.k., s. 202.
6. Yaşar Bağ, *Çerkes Masalları*, s. 10, Okyanus Yayınları, İstanbul, 1998.
7. Hayri Ersoy, a.g.k., s.99-105.
8. *Nartlar/Asetin Halk Destanı* (Çev.: Kayhan Yükseler), s. 9, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
9. George Hewitt, *Çeçenler Ve Komşuları* (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), Birikim, Sayı 78, Ekim 1995.
10. Hayri Ersoy, a.g.k. (Muammer Tekin, *Osetler*, s. 175-186).
11. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*, s.10.
12. H. Ersoy/A. Kamacı, a.g.k., s.29; Ali İhsan Aksamaz, *Kafkasya'dan Anadolu'ya Lazlar*, *Alaşara Aylık Siyasi Dergi*, Sayı 11, Kasım 1996.
13. Yura G. Argun, *Abhazya'da Yaşam Ve Kültür* (Çev.: Hayri Ersoy-Yalçın Karadaş), s. 29, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1990.
14. A.g.k., s. 90-91.
15. A.g.y.
16. H. Ersoy, a.g.k. (Y. Özdemir Özbay, *Abazinler*, s. 79-87).
17. A.g.k. (Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkarlılar*, s. 151-154).
18. A.g.k. (Tarık Cemal Kutlu, *Çeçenler*, s. 107-135).
19. Ronald Wixman, 'Sovyetler Birliği'nde Etnik Kimlik' (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), *Kafkasya Yazıları*, Sayı 7, 1999.
20. H. Ersoy, a.g.k., (Semih Dağıstanlı, *Dağıstan'ın Tarihçesi*, s. 146-148).
21. Valeriy Dzidzoev, *Kuzey Kafkasya Halkları Arasındaki Tarihi İlişkilere Bir Bakış*, *Kafkasya Gerçeği*, Sayı 7, Ocak 1992.

Kaynak: B. G. Hewitt, *The Languages of the Caucasus: Scope for Study and Survival*, SOAS, University of London, 1998.

Nart destanlarına yönelik çalışmalardan biri, 1999 yılının Mart ayında Kafkas Derneği Yayınları'ndan çıkan, Özdemir Özbay'ın *Dünya Mitolojisi ve Nartlar* adlı yapıtıdır. Özdemir Özbay'ın 1968-1988 yılları arasında yaptığı araştırma, derleme ve çevirilerini kapsayan birinci cilt 1990 yılında Kafdağı Yayınları'nca yayımlanmıştı. *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya ve Anadolu'da Kafdağı Öyküleri* diğer yayımlanmış yapıtlarıdır. *Mitoloji ve Nartlar* adlı kitabında Meremkuil Vladimir, Hadağatle Asker, Ketevana Lomatidze ve Şortan Askerbiy tarafından derlenmiş Nart destanlarının yanısıra kendi derlemelerine de yer vermiştir. *Dünya Mitolojisi ve Nartlar*'da ise Ketevana Lomatidze'nin derlemelerine, Tobil Talustan ve Ömer Beygua'nın çalışmalarına bir bölüm ayrılmıştır.

Nart destanlarıyla ilgili bir diğer yapıt, yine 1999 yılında (Nisan ayında) Rusça'dan Kayhan Yükseler'in çevirisiyle Yapı Kredi Yayınları'ndan çıkan *Nartlar/Asetin Halk Destanı*'dir. Bu yapıtı Rusça yayına hazırlayanlar V.İ. Abayev, N.G. Djusoyev, R.A. İvnev ve B. A. Kaloyev'dir. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*'nin Rusça ilk baskısı S.S.C.B. Bilimler Akademisi'nce 1957'de yayımlanmıştır. "Moskova'da araştırmalara başkanlık eden Prof. Dr. V.İ. Abayev (Vasso Abaytı), Kafkas-Oset kültürünün önemli bir araştırmacısıdır. Abayev, dil, tarih ve halkbilim dalında birçok makale ve kitabın yazarıdır; Oset Dilinin Tarihi-Etimolojik Sözlüğü'nü hazırlamıştır"¹

Nart destanlarıyla ilgili çalışmalar incelendiğinde, Nart destanlarının kökeniyle ilgili farklı görüş ve savlarla karşılaşmaktadır. Farklı yapıtlardaki değişik savları, çelişkili görüşleri karşılaştırarak, Nart destanlarının varyantlarına değinerek bir değerlendirme yapmak yararlı olabilir.

Ünlü Fransız dilbilimci G. Dumèzil, 1926 yazında Lille sokağında Doğu Dilleri Okulu'nda açılan sergide birçok Oset dergisi gördüğünü, bu dergilerde Rusça çevirileriyle birlikte Nartlar üstüne sayısız efsane olduğunu ve bunlardaki Hint-Avrupa özellik-

lerinin hemen ilgisini çektiğini anlatarak: "Osetler coğrafi açıdan bir Kafkas halkı, ama öbür Kafkas halklarından çok farklılar. Kesinlikle bir Hint-Avrupa kavmi olan İskit soyundan geliyorlar" ve "Osetlerin komşuları olan ve dilleri Hint-Avrupa dili olmayan Kafkas halkları Çerkesler, Abhazlar, Çeçenler Oset destanından yoğun biçimde alıntılar yapmışlar, bu destanı zenginleştirmişlerdir" diyor.² Geliştirmiş olduğu 'üç işlev kuramı'yla da tanınan Georges Dumèzil'in *Mythe et epopée I* (Mit ve Destan) adlı yapıtının üçüncü cildi Osetler üzerinedir.

Kayhan Yükseler, *Nartlar/Asetin Halk Destanı*'nin Sunuş'unda: "Nart destanları Oset, Adıge, Abhaz, Abazin, Balkarlar, Karay, Çeçen, İnguş vb. gibi Kuzey Kafkasya halklarının ortak malıdır. Burada destan konu ve motiflerinin benzerliğinden değil; epik envanterin ortak temelinden, ana kahramanlarının aynı olmasından ve Nart genel adını almış olmalarından söz etmek gerekir" diyerek bu kitabın 'Nart destanının Asetin varyasyonu' olduğunu vurguluyor.³ Aynı yapıtın Önsöz'ünde, Nart eposunun Oset, Kabardey ve Abazalar arasında geniş olarak yayılmış olduğu ve bir destanın kesin ulusal çizgilerle sınırlandırılmayarak birçok halkın malı olma özelliğinin az rastlanır bir olay olduğu, V.İ. Abayev ve B. A. Kaloyev tarafından belirtiliyor.⁴ Yine Önsöz'de: "Nart eposunun kronolojik doğuşunu ve gelişim evrelerini salt bir doğrulukla belirlemek şimdilik mümkün değildir. Aynı ayrı olarak yapılan birçok analiz, destan konu ve motiflerinin çok eski İskit efsanelerine dayandığını ve İ.Ö. 7.-8. yüzyıllara kadar uzandığını göstermektedir. Öte yandan İ.S. 13-14. yüzyıllarda Moğollarla olan ilişkilerin, Nart destanında izler bıraktığına kuşku yoktur. Nitekim Hemits ve Batraz gibi ana kahramanların adları Moğol etkisini göstermektedir. 'Nart' sözcüğünün bu dönemde ortaya çıktığı sanılıyor,"⁵ denilmektedir; "Destanın önemli bölümlerinin dağlı değil, bozkır sakini olan Oset-Alanlar'ın zamanında yaratıldığına kuşku yoktur,"⁶ gibi ifadeler de dikkati çekmektedir.

Özdemir Özbay ise, Kuzey Kafkasya kökenli olmayan kimi araştırmacıların, Nart destanlarının Çerkes kökenli olamayacağı-

nı, özellikle Moğol, İran veya Alan kökenli olabileceğini ileri sürdüklerine değinerek: “Biz, Nart destanları Oset halkının destanları değildir demiyoruz. Biz, Nart destanlarının Osetler dahil tüm Kuzey Kafkasya boylarının müşterek üretimi olan destanlar olduğunu savunmaktayız” demektedir.⁷

Hadağatle Asker’in yedi ciltten oluşan ‘Nartkher’: ‘Nartlar’ adlı derlemesinin ön yazısından özetlenerek alınan bölümde, Adıge Destanları olan ‘Nartlar’daki kişi isimleri ve ‘Nart’ sözcüğünün anlamı, Adıge dilinin kuralları ile açıklandığında köken bakımından aydınlığa kavuşturulmuş olacağı vurgulanmaktadır; Adıge dilinde Nart isimleri anlamlarına göre sınıflandırılarak örneklerle açıklanmaktadır.⁸ Sosrıkua sözcüğünün söylenişinden, Adıgece’den alınıp Osetçe’ye geçtiğinin açıkça anlaşıldığı (Osetçe’de Sozriko) belirtilmekte, yine akademisyen Vsevolod Miller’in 1881-1887 yılları arasında Moskova’da yayımladığı ‘Oset Etüdleri’ adlı yapıtında, Oset Nart öykülerinin taşıdığı isimlerin Adıgelere ait olduğunun veya yabancı kökenli olarak Osetlere geçtiğinin yazıldığı açıklanmaktadır. Bilim adamlarından V. İ. Abayev, Moğol veya Alan dilinden, C.M. Piklitski, İran-Pers dilinden, L. Lopatinski de Ermeni veya Svan dilinden, Nart destan adlarının alındığını kabul etmektedirler.⁹

“Arkeolog E.Y. Krupnov’un yazdıklarına göre, Nart destanlarının başlangıcı, Kuzey Kafkasya’da pirinç alایشının yaygın bir biçimde kullanıldığı, kahramanlığın günlük yaşam sayıldığı, henüz sınıfsal ayırımın olmadığı, bütün insanların kardeşçe yaşadığı ilk çağlara dayanır. Demir işleme sanatının en büyük ustası olan Tlepş’in anlatıldığı destan metinlerinde, demir işleme çağının Adıgeler’de başladığı açıkça anlaşılmaktadır.” ve “Arkeolog Alexeva’nın yazılarına göre, M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda Güney Kafkasya’da demir kullanılmaya, bıçak ve çeşitli araçlar yapılmaya başlanmıştır.” Bu yazılardan şu sonuç çıkarılmaktadır: “Tlepş destanlarındaki motiflerin Adıge toplumunda varolduğu çağlarda, İskitler, Sarmatlar ve Alanlar Kuzey Kafkasya’ya henüz gelmemişlerdir. Nart destanlarının Adıge eseri olmayıp Kafkasya’ya dı-

şarıdan Alanlar ya da Moğollar aracılığıyla M.S. 1. ve 2. yüzyıllarda geldiği şeklindeki savlar çürümektedir.” Yine konu ile ilgili olarak arkeolog N. Alaksev’in 1956 yılında Vladikafkas’ta verdiği konferanstaki iddialarına göre: “Milattan önceki çağlarda Sarmat ve Alanların kendilerine özgü bir kültürleri yoktu” ve “Alan kültürüne ait belgeler ancak M.S. 4. yüzyıla kadar gidebilmektedir.” Ve şu sav ileri sürülmektedir: “Nart destanları doğuş biçimleri ile, özü ile, Kafkasya’da Karadeniz ile Hazar Denizi arasında uzanan ülkede doğup gelişmiştir. O çağlarda henüz boy boy bölünmemiş olan (Güneyden gelen Hint-Avrupa kökenliler bu kapsamın dışındadır) Adıge ulusundan günümüze ulaşmıştır. Özellikle folklor araştırmacısı D. G. Jantieva ile tarihçi Dr. V. I. Çiçerov yapıtlarında bu konuyu işlemektedirler... Bugün Kafkasya’da yaşayan bütün toplumlar Nart destanlarını bilmektedirler. Bunun için de Nart destanlarına ‘Kafkas Kahramanlık Destanları’ adı verilmektedir.”¹⁰

Nart Destanlarının “Abhazya Varyantı” Abhazya’da bilim adamı Şalwa Yinalipa’nın çalışmaları sonucunda, külliyeye önemli bir bölüm olarak katılmıştır. Şalwa Yinalipa’ya çalışmalarında K. Şakril yardımcı olmuş ve *Abhaz Halkının Poezyası* en geniş ve detaylı biçimde yayınlanmıştır. Abhaz halkbilimiyle ilgili ilk çalışmalar; P. Uslar (1862) ile Bartolomey’in (1865) çalışmaları, D. Gulya’nın 1907’de Gürcüstan’da bastırdığı *Atasözleri ve Bilmeceler*, yine Gulya’nın derleyip 1909’da bastırdığı *Üç Masal*, N.İ. Marr’ın oluşturduğu komite ile birlikte Bzıb yöresinde derlediği 100 kadar masal ve Apsnı (Abhazya) gazetesinin 1918-1920 yılları arasında yayımladığı “Halk Poezyası” olmuştur. 1935 yılında Gulya Araştırma Enstitüsü’nün çalışmaları sonucunda da *Abhaz Masalları* bastırılmış, 1941 yılında D. Gulya ile Bğajba tarafından *Abhaz Halkının Poezyası* tamamlanmıştır. Ünlü yazar ve devlet adamı Bagrat Şinkuba’nın da “Abritskıl” destanının parçalarını biraraya getirerek dünya kültürüne kazandırması, tamamlanmış poezyanın kitap haline getirilmesindeki emeği, gözardı edilemez.

Nart Destanları Abazin (Karaçay-Çerkes Abazaları) toplumu-

nun folklorunda da yaşamaktadır (Yazıda ve destanlarda geçen Abazin deyimi, yalnız Aşiwua-Aşkharıwua Abazaları içindir. Abhazların ismi Apsıwua'dır). N. F. Dubrovin'in *Kafkasya'da Rus Savaşları ve Egemenliği Tarihi* adlı yapıtında yer alan *Kara Dağlardaki Arılar ve Dziwara* Abazince olarak yazıya aktarılan ilk halk ürünleridir. Ketevana Lomatidze'nin *Abhaz Dili, Tap'anı'a Diyalekti* adlı monografisi Nart destan metinlerini de içermektedir. Lomatidze'nin ikinci monografisi Abazin folklorunun tüm yönlerini ve Abazin dilinin Aşkharıwua diyalektinde söylenmiş olan destan metinlerini de kapsamına almıştır. Nartlarla ilgili olarak ilk kez gazetelerde yayımlanan öykü, "Nart Sosrikua"dır (*Çerkes Khapşı* adlı Abazince gazetede yer almıştır). Tobil Talustan'ın *Sosrikua ile Sotraş, Sosrikua ile Öncü Atlı ve Sosrikua ile Kör Dev* adlı derlemeleri 1941 yılında yayımlandı.

Kuzey Kafkasya yerli halkının bir bölümünü oluşturan Karaçay-Malkarlılar (Balkarlılar) Kafkasya'nın binlerce yıllık ortak destanı olan "Nartlar"ı öz destanları bilir, kendi atasözlerine bile "Nart sözü" adını verirler. Diğer Çerkes halklarının yaşam tarzı, gelenekleri, giysileri, müzik ve dansları onlar için de geçerlidir.¹¹

Sonuç olarak, Nart destanları hakkında ileri sürülen çelişkili görüşler, şöyle özetlenebilir:

1- Nart destanları, Kuzey Kafkasya halklarının ortak ürünüdür (Oset, Adıge-Kabardey, Abhaz, Abazin, Balkar-Karaçay, Çeçen, İnguş vb.).

2- Nart destanları, Kuzey Kafkasya'nın otokton halkı olan Çerkes boylarının binlerce yıldan beri ürettikleri ulusal destanlar bütünüdür.

3- Nart destanları, Adıge destanlarıdır.

4- Nart destanları, Oset destanlarıdır.

5- Nart destanları, Oset, Kabardey ve Abazalar arasında yayılmıştır.

6- Çerkesler, Abhazlar ve Çeçenler, Oset destanlarından alın-
tılar yaparak Nart destanlarını zenginleştirmişlerdir.

7- Nart destanları Çerkes kökenli değildir. Moğol, İran veya Alan kökenlidir.

8- Nart destanlarının konu ve motifleri İskit efsanelerine dayanır.

9- Nart destanlarında Hint-Avrupa özellikleri görülür.

10- Nart destanlarındaki adlar;

a) Moğol dilinden,

b) Alan dilinden,

c) İran dilinden,

d) Ermeni dilinden,

e) Svan dilinden,

f) Adıge dilinden,

g) Karaçay-Balkar dilinden geçmiştir.

11- Nart destanlarının geçmişi M.Ö. 8.-7. yüzyıllara kadar uzanır.

12- Demirci ustası Tlepş'in anlatıldığı metinler Adıgeler'de başlamıştır. M.Ö. 8.-7. yüzyıllarda demir kullanılmıştır. Bu çağlarda İskitler, Sarmatlar ve Alanlar Kuzey Kafkasya'ya gelmiştir.

13- Millattan önceki çağlarda Sarmat ve Alanların kendilerine özgü bir kültürleri yoktu.

14- Nart destanlarının önemli bölümleri bozkır sakini Oset-Alanların zamanında yaratılmıştır.

15- Moğollarla olan ilişkiler Nart destanlarında izler bırakmıştır.

16- Alan kültürüne ait belgeler M.S. 4. yüzyıla kadar gitmektedir.

17- M.S. 1. yüzyıla ait Grek yazıtlarında Alan adı olan 'Atsemez'e rastlanmaktadır.

18- Nart destanları Oset dilinde daha erken kitaplaştığı için, Batı dünyası Nart destanlarının kökenini Oset-Alan-İranî sanmıştır.

19- Farklı zamanlarda, değişik halklar tarafından farklı anlatımlarla Nart destanlarının varyantları ortaya çıkmıştır.

Farklı görüşlerden ve karşılaştırmalardan çıkarılabilecek sonuçlar şunlardır:

1- Genel anlamda Kafkas halkları arasında sıkı kültür ve dil bağları vardır.

2- Nart destanlarının Adıge-Kabardey, Oset, Abhaz, Abaza, Karaçay-Balkarlı varyantları bilinmektedir.

3- Osetlerin, Alanlarla da genetik bağının olduğunun belirtilmesi, Kuzey Kafkasya kültürünün bir parçası olmadıkları şeklindeki bir düşünceyi geçerli kılamaz.

4- Osetler ile Kabardey ve Balkarlılar arasında güçlü toplumsal bağlar ve ilişkiler vardır.

5- Destanların kökenini, oluşum evrelerini, geçmişinin hangi yüzyıllara uzandığını kesin olarak belirlemek zordur.

6- Destan metinlerinin derlenmesi çalışmaları yapılmış ve basılmıştır. Ancak, bunların çeşitli dillere çevrilerek dünya kültürüne kazandırılması geçikmiştir.

7- Kafkasya'ya ilişkin tüm yayınlarda kullanılan terminoloji, farklılıklar göstermektedir. Anlatılmak istenen ile ifade edilen arasında çelişki yaratıcı ve oldukça yanıltıcı bir alan ortaya çıkmaktadır. Bu da, bölgeye ait sağlıklı verilere ulaşmayı engelleyen önemli bir etkidir. Bir diğer etken de, bu alanda çalışma yapanların nesnel olamayışdır.

8- Nart destan varyantlarının ancak 1940'lerden sonra basılması çelişkili durumların önemli bir nedenini oluşturur. Bu durum, Abhazca, Abazaca, Adıge-Kabardeyce, Çeçence, Osetçe vb. konuşanları sayıca az Kafkasya dillerinin ancak 1920'li-30'lu yıllarda "resmî dil" haline gelebilmiş olmalarıyla açıklanabilir. 1920'li-30'lu yıllarda dilleri "resmî dil" statüsüne kavuşmuş olmasına rağmen, "bazı sebepler"den dolayı önemli edebî gelişmeler kaydedememiş oldukları görülmektedir. Nitekim bu durum Nart destan varyantlarının anlatıldıkları dillerde daha erken bir dönemde yazıya geçmesini olanaksız kılmıştır.

9- Svanların, Megrellerin, Lazların ve Gürcülerin benzer destanlarıyla ilgili çalışmalar ve değerlendirmelerin (şimdilik Türkiye'de) yayımlanmamış olması, konuya bu açıdan da bakarak düşünce belirtmemizi olanaksız kılmaktadır. Bu halklarla da ilgili, bu konuya ilişkin veriler dikkate alınmadan yapılan değerlendirmeler, şüphesiz eksik kalacaktır.

10- Nart destanlarındaki adların Adıgelerden Osetlere mi, Osetlerden Adıgelere mi geçtiği tartışması çok anlamlı görünmektedir.

Nart destan varyantlarının anlatıldıkları Kafkas dillerinde, Türkçeleriyle birlikte, derli toplu yayımlanması; destanların dilsel incelemelerinin, sanatsal ve sosyo-kültürel değerlendirmelerinin, karşılaştırmaların yapılması, bu konuda önemli bir boşluğu dolduracaktır.

Notlar

1. Mairbek Makayev, "Kafkas-Oset Kültürünün Tanınmış İsmi Vasso Abaytı (Vasiliy Abayev)", Kafkasya Gerçeği, Sayı 9, Temmuz 1992.
2. Georges Dumézil'le Konuşmalar, Didier Eribon'un Söyleşisi (Çev.: İsmail Yerguz), s. 49-50, 113, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1998.
3. Nartlar/Asetin Halk Destanı (Çev.: Kayhan Yükseler), s.2, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
4. A.g.k., s.15.
5. A.g.y.
6. A.g.k., s. 25.
7. Özdemir Özbay, Dünya Mitolojisi ve Nartlar, s.5, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999.
8. A.g.y., s. 59-60.
9. A.g.y., s. 58-59.
10. A.g.y., s. 28-30, 80.
11. "Karaçay-Malkarlıların Dünü, Bugünü ve Yarını Hakkında", Kafkasya Gerçeği, Sayı 4, Nisan 1991.

Kuzey Kafkasya halklarının ortak ürünü olan Nart destanlarının Adıge, Oset, Abhaz, Abaza, Karaçay-Balkar, Çeçen-İnguş varyantları bilinmektedir. Bu varyantlarda genel anlatım benzerlik gösterse de, bariz farklılıklar dikkati çeker. Anlatıldığı dillerde, yerel niteliklerle bezenerek, binlerce yılda biçimlenmiş motifleriyle Nart destanları, ulusal ve yerli bir karaktere bürünmüştür. Bununla beraber, bazı motifler çağlar boyunca farklı iklimlerde niteliklerini yitirerek uluslararası ortak bir kültürün malı olmuşlardır.

Nart Destanlarında Kahramanların Doğuşu

Aşıwua diyalekti ile anlatılan Abazin metninde, Sosrikua'nın doğuşu kısaca şöyledir: Seteney ırmak kıyısında çamaşır yıkarken Nartların sığır çobanı Seteney'i görüp aşık olur. Çoban aşk okunu fırlatır. Ok, taşa yapışır. Taş büyür. Dokuz ay dokuz gün sonra taş yanmaya başlar. Seteney, demirci Tlepş'ten yardım ister. Tlepş taşı yarar, içinden Sosrikua fırlar. Tlepş maşasıyla Sosrikua'yı dizlerinden yakalayıp suya daldırır. Sulardan yükselen buhar dökümhaneyi doldurur. Sosrikua'nın dizleri dışında her yeri çeliklenir.

Abhaz metninde, Sosrikua'nın yine taştan doğduğu anlatılır, ancak bu doğum rastlantısal değildir; tasarlanmıştır. Yiğit Maza, Abritskıl'ı tutsaklıktan kurtaracak, ulusu kurtaracak bir kahramanın doğmasını diler. Seteniya düşünde ak taştan yaratılmış bebeğin doğuşunu görür. Seteniya ve Maza, ne yaptıklarını bilerek mermere resim çizer, yontucuya yonttururlar. Seteniya, küçük yontuyu sıcak tenine gömerek dokuz ay ısıtır ve yakarır. Dokuz ayın bitiminde "Rikua" (İnsanlığın kale taşı) doğar. Bilge anne Seteniya, ninnilerinde "Sasrikua" (benim Rikuam) der.

Oset varyantında, Sozriko, taştan doğmaz. Sayneg Eldar'ın evlenmek üzere olduğu bir kadın, Hemits'dan gebe kalarak doğurur, geleceğin kahramanını. Ama Soslan, kayadan doğar.** Sos-

* Karşılaştırmalar; 'Mitoloji ve Nartlar', 'Dünya Mitolojisi ve Nartlar' adlı kitaplardaki derlemeler, 'Nartlar/Asetin Halk Destanı' adlı yapıt ve farklı kaynaklardaki söylencelerle ilgili değiniler değerlendirilerek yapılmıştır.

**Sozriko ile Soslan, aynı kahraman olabilir.

lan'ın doğuşu da şöyle özetlenebilir: Tarf mağarasında Wrijmeg'in karşısına mağaranın hâkimi kız çıkar. Kendisini istemediği için Wrijmeg'i lânetler, üzerine taşlar fırlatır. Wrijmeg geceyi bir kayayla geçirir, kayayı kadın gibi okşar. Dokuz ay sonra yarılan kayanın içinden Soslan doğar.

Karaçay-Malkar Nart kahramanlarından Sosurka, granit taşından dünyaya gelmiştir.

Abhaz söylencelerine göre, Sasrikua dışında bütün Nart kahramanları tek kadının karnından çıkmıştır. Sasrikua, yüzüncü erkek kardeşidir. Seteniya'nın doğurmadığı oğul Sasrikua'yı, kardeşleri dışlar.

Abhaz söylencelerinde, Kun adındaki bir Nart için anlatılan öyküde; Kun'un evlendiği Zilyka, cüce Atzan'ın kızkardeşidir. Kendisini aşağıladığı için kocasına kızan Zilyka, bıçakla karnını kesip çıkardığı çocuğu pencereden fırlatır ve ailesinin yanına döner. Tzvitvz adı verilen bebek, erimiş demirle beslenir. Tzvitvz, cesur, kurnaz, alçakgönüllü bir yiğit olur. Tzvitvz'in doğuşu, Batraz'ın doğuşuna benzer şekilde anlatılmaktadır. Batraz'ın babası olan Hemits'in, karısı da cücedir.

Oset varyantında, destanın sevilen, yürekli kahramanlarından Batraz'ın doğuşu şöyledir: Hemits'in karısı, dölünü Hemits'in sırtına bırakır. Hemits'in sırtı şişmeye başlar. Hemits'in iki kürek kemiği arasında gelişen bebek, Satana'nın bıçakla Hemits'in sırtını yarmasıyla doğar ve çocuğu deniz suyuyla çeliklerler. Bir babanın kendi sırtından bebek doğurması motifi, "evlât edinme" geleneğinin bir yansıması olabilir.

Yine Oset varyantında; bilge Satana'nın, Hemits ve Wrijmeg'in annelerinin mezarında, nasıl doğduğu anlatılır. Wastırcı, gökyüzünden inip usulca mezara yaklaşır. Keçeden kamçısıyla ölü kadına vurunca, ölü nefes almaya başlar, canlanır. Wastırcı kıza eğilip dudaklarından öper. Yeniden kamçıyı vurunca, kız eski haline döner. Daha sonra Sırdon, mezarda bir bebeğin ağladığını haber verir. Altın saçlı güzel bebeğe Satana adını verir, Nartlar.

Hatukuay yöresine ait "Hımış oğlu Peterez" metninde, Peterez'in henüz anne karnındayken babasının öldüğü anlatılır. Adıgelerdeki bütün destan dizelerinde Beterez (Peterez, Batraz), Hımış oğlu adıyla anılır. Annesi Yıspı soyundan bir prenestir.

Nart Destanlarında Ateşin Devlerden Getirilişi

Aşıwua diyalekti ile anlatılan Abazin metninde, Sosrikua, Nartlara ateşi getirir. Sosrikua, devin kafasını uçurup evinden ateşi toplar. Nasren Jak'e önderliğinde, Nartların düşmanları olan Çınt'ı, Yıspi, Marak'u'lara karşı sefere çıkan atlı gurubunu donmaktan kurtarır.

Aşkarıwua diyalekti ile anlatılan Abazin metninde, Nasren Jak'e ve Peterez, devlerden aldıkları ateşle halkın arasına dönerler. Öncesinde, Pakue Dame, Nartların ateşini devlere verir. Nasren, ateşi geri getirmeye dağlara gider. Cadı Pakue Dame'nin kıskırtmasıyla Nasren'i Oşamahue (Elbruz)'ye zincirleyip çivilerler. Üzerine salınan kartal, Nasren'e gün boyu işkence yapar, Nasren'in ciğerini gagalar. Güneş batınca yarayı kanadı ile sıvar, yara kapanır. Güneş doğunca aynı işkence yeniden başlar. Peterez, Nasren'i kurtarır.

Abhaz metninde, Sosrikua'nın devlerden ateşi kaçırmış anlatılır: "-Hey koca Nartlar, yürekleri ateşten Nartlar, korkmayınız, canlanınız. İşte size gerçekten, gerçek ateş getirdim."

Burada, Abhaz halkı tarafından çağımıza ulaştırılan ve yalnızca Abhaz destanlarında yer alan Abhaz kahramanı Abritskıl'a değinmek gerekir. Abritskıl, düzenli bir toplumun kahramanı değildir. Abritskıl destanı, Nart destanlarının doğduğu çağdan daha genç bir dönemde doğmuş olabilir. Abritskıl söylencesini Nart destan motiflerinin dışında ayrıca değerlendirmek gerekir, ancak; ateşi kaçırmak ve tanrılarla boy ölçüşme, tanrılara baş kaldırma özellikleriyle Sosrikua ve Nasren Jak'e gibi Nart kahramanlarıyla aralarında benzerlik vardır. Çelik yürekli Abritskıl, yaban tayları binmek için eğitir. Demirci Aynarij görkemli bir atı çelikler. Atın adı Abzaw (Bzaw) koyulur. Abritskıl, vurduğu üç kartalın derilerini dikerek birbirine ekler. Kanatları zırh gibi yanyana getirerek yaptığı giysiyi üzerine giyer ve uçmayı öğrenir. Yedi başlı devlerin üzerinden uçarak ateşi kaçırmış. Abritskıl, ateşi insanlığa yayar. Ateş Tanrısı Şefsi, Abritskıl'ı kıskanır. Devlerden yana çıkıp Abritskıl'a ceza verir. Çünkü güçlenen insan tapınma-

yı ve köleliği unuttur. Abritskıl ve Abzaw, Atıdze zindanına atılır, zincirlenir. Abritskıl'ın üzerine kartal gönderilir. İşkence sürüp gider. Abritskıl'ın ulusu başsız kalır, O'na ağıtlar yakar. Abhazya'da ocaklar söner.

Gürcülerin destan kahramanı Av Tanrısının oğlu Amirani de tanrılara baş kaldırır ve tanrılar onu köpeği ile birlikte Kafkas dağlarına zincirler.

Promethe de ateşi tanrılardan çalmış ve insanlara armağan etmiştir. Öfkelenen Zeus, onu Kafkas dağlarına zincirletir. Bir kartal karaciğerini yer, karaciğer tükenmek bilmez. Promethe'yi bu sonsuz acıdan Herakles kurtarır (Yunan mitolojisi).

Tanrılara başkaldıran ve ölümlü insanlara ateşi sunan Sosrikua, Nasren Jak'e, Abritskıl ve Promethe, insanların güçlenmesini ve bilinçlenmesini istemişlerdir.

Oset söylencelerinde ateşin devlerden getirilişi, ateşin insanlara verilmesi yer almıyor (Ateşin paylaşılmasından söz ediliyor).

Karaçay-Malkar Nart destanlarında Sosurka, Nartların düşmanları olan Egemenlerden (Devlerden) ateşi çalarak Nart yurdu-na getirmiş ve Nartları soğuktan kurtarmıştır.

Nart Destanlarında Demirci ve Demirin İşlenmesi

Aşıwua diyalektiyle Abazin metinlerinde, demirci Tlepş'in dökümhanesi anlatılır. Önceleri Tlepş'in örsü taştan, çekici ağaçtandır. Sık sık Tlepş'in dökümhanesine uğrayan Seteney, yeni örs ve çekiç modelleri yapar. Tlepş de bu modellerden yararlanarak örsü ve çekici demirden, çekicinin sapını ağaçtan yapar. Yılan yavru-larının boyunlarını birbirinin üzerinden geçirerek uyuduklarını gören Seteney, Tlepş'e ellerinin yanmaması için yapabileceği bir aracı esinler. Maşa ya da kerpeten böylece Seteney'in zekâsından doğar.

Aşkarıwua diyalektiyle Abazin metinlerinde, Yimis ve Wuezirmes kardeşlerin Tlepş'e silah yaptırmaları anlatılır. Yimis, kılıcını kötü yaptığını düşünerek Tlepş'e tuzak kurar. Tlepş'in iki diz kapağı birden kesilir. Tlepş, kendisine demirden ayaklar ya-

parak Terek ırmağına gider. Yımıs ve Wuezırmes kardeşlere iki sandık yapıp gönderir. Wuezırmes'in sandığından altın, gümüş ve elmaslar çıkar. Yımıs'ın sandığı ise patlayıcı madde doludur. Yımıs ölür.

Abhaz destanlarında, Sosrıkua'nın 99 kardeşinin Sosrıkua'yı tanımayıp "Adsız ünsüz, senin gibi biriyle şan almaya gitmez Nartlar" diyerek kovmaları üzerine anne Seteney şunları söyler, Sosrıkua'ya: "Ve sen oğlum, Ana karnından doğmadın. Taştan çelikten yaratıldın. Tanrısal güçle yetiştin.. Sözlerimin gerçek olduğunu Aynarij'a sor bakalım."

Adıge-Kabardey metninde, Tlepş'in nasıl demirci olduğu anlatılır. Tlepş, Thağalec ile komşudur. Kıtlık olur. Thağalec'in karısı, Tlepş onlara yiyecek verdiği için, tanrılara yakarır: "Bize bu yiyeceği verenin vücudunu ateş etkilemesin." Tlepş, ertesi sabah demirciliğe başlar. Thağalace ise hasat mevsiminde bol ürün alınca, Tlepş'in verdiği on katını Tlepş'e verir, bolluk ve bereketin Pir'i olur. Kabardey metinlerinde, Nart Tlepş'in tanrısal yönünü bir kenara iterek insanlara karışması, Tlepş'in demir asa ve demir çarık ile yollara düşüşü, Seteney Guaşe ile Tlepş'in çatışması gibi öyküler anlatılır. Yine Kabardey metinlerinde Tlepş'in demircilerin ustası yaşlı Debeç'in yanında çırak oluşunun öyküsü anlatılır. Debeç'in körüğü geyik derisinden, körüğünün kulpu kızılcağ ağacındandır. Ocağı tan güneşinden, kömürü kuru dikendir. Çekici kıvılcımlar saçar. Araçsız da çalışır Debeç. Demire güç yetirebilecek, ona şekil verecek, kendisi gibi güçlü bir çırak arar. Tlepş kendini tanıtır, Debeç'e. Doğurmayan bir annenin oğlu olduğunu, demircilik sanatını sürdürmeyi amaçladığını söyler. Tlepş dökümhanede demirlerle konuşur. Kaş göz eder onlara, istediği şekle sokar. Ham demirler bir bakışta çelik olur. Çalışırken tıpkı ustası gibi aksamaktadır. Dökümhaneye gelen bir yaralının kalçasını onarır. Bunun üzerine Nart Kurultayında Demirciler Tanrısı Tlepş'in onuruna dokuz fıçı şarap içilir. Kabardey metinlerinde başka serüvenleri de anlatılır Tlepş'in. Debeç'in bir tırpanı vardır, bu tırpan düştüğü yerde ne varsa biçer. Tlepş bu tırpan-

dan bir kılıç yapar. Tlepş'in Dzekhuş adında bir oğlu olduğundan sözedilir. Hatikhoy şivesiyle anlatılan bir metinde ise Tlepş'in oğlunun adı Negureşkho'dur.

Karaçay-Malkar(Balkar) Nart destanlarında usta demirci Debet'in doğuşu şöyle anlatılır:

"Çok eskiden mağaralarda yaşarken
Taş yalak tahta kova varken
Ateş tanrısı Toprak tanrısıyla evlenmiş
Gök gürleyip toprak gebe kalmış
Dokuz yıl dokuz gün
O gebe olarak durmuş
Toprak yarılıp sonra Debet doğmuş
Su tanrıçası alıp onu yıkamış
Irmakları onun ağzına çevirmiş
O Debet'in ateştenmiş yüreği
Çeliktenmiş vücudunun parçaları
Ateş tanrısı ateşin dilini öğretmiş
Toprak tanrısı taşların dilini vermiş
Su tanrısı yemeğini, suyunu göndermiş..."

Abhaz Nart destanlarında, Demirci Ainar (Aynarij)'ın sağ eli çekiç, sol eli maşadır ve sol bacağını örs olarak kullanır. Savsuruko (Sasrıkua)'yu bacağından tutup, sıcak çelik dolu bir kazanın içine daldırarak çeliklemiş ve bir miktar çeliği de boğazına akıtmıştır. Çeliğin değmediği tek yer, bacağıdır.

Oset Nart söylencelerinde demirci Kurdelagon, gökyüzünde dolaşır, tanrılardandır. İnsanlarla yoğun ilişkileri yoktur. Düşmanlarla savaşta Nartlara yardım eder. Batraz'ı gökyüzünde tavlayıp çelikler. Kurdelagon önce Batraz'ı tav etmek istemez, çünkü böyle bir güce tav verirse kimseye rahat yüzü göstermeyecektir. Bilge Satana, Batraz'a öğütler verir ve ata yadigârı bir yüzükle göğe çıkmasını söyler. Batraz önce yıldırımlar tanrısına uğrar. Bardwag ona göklerin kıvılcımını verir. Fırtınalar tanrısına yolculuğu kısa sürer. Barwag fırtınayı arttırır. Ateş tanrısından ateş ve kömür, bulut tanrısından donduran seli alır. Demirci Kurdela-

gon'a gider. Demirci ocağına gizlenip küllerin içine oturur, fendir çalarak türküler söyler. Fırtınalar tanrısı ocaktaki ateşi körükler. Ateş tanrısı kocaman ateşleri bir bir demircinin ocağına bırakır ardından. Bir yandan da kömür koyar. Ocak harıl harıl yanmaya başlayınca demirci Kurdelagon şaşırır. Batraz için sözünü bozar. Batraz fendir çalarken demirci coşkuyla çekici vurur. Örsün uğultusu, koca çekicinin sesi türküyeye karışır. Sonunda Batraz'ı maden gibi tav etmeyi başarır. Ulu Bardwag çekicini havaya kaldırarak Batraz'ı denizin dalgalarına fırlatır. Aşırı sıcaktan uğuldayan deniz kurur. Donbettırlar birden kendilerini kuru toprakta bulurlar. Bardwag azgın sularını gönderince Donbettırlar, balıklar yeniden serin sulara kavuşurlar. Batraz da su ve ateşle çeliklenmiş biçimde Nart ülkesine döner.

Darı Tohumunun Getirilişi, Saklanması ve Orağın Bulunuşu

Aşuwua diyalekti ile anlatılmış Abazin metninden, Sosrikua'nın Nartlara darı tohumunu getirişi şöyle özetlenebilir: Önceleri darı tohumunu saklayan Thağalec'tir. Thağalec, yaşlandığını söyleyerek darı tohumunu Nartlara teslim eder. Dev, darı tohumunu çalar. Nartların başları derde girdiğinde toplantıya çağırıp danışıkları Seteney, Dev'in yaşadığı yeri söyler. Uzun mücadelelerden sonra Sosrikua, tutsak bir kadını da kurtararak darı tohumuyla döner. Tutsak kadın keçi çobanı Khabıj ile evlendirilir. Başka bir metinde de Sosrikua'nın aklı ve gücüyle devi yenışı anlatılır.

Aşkarıwua diyalekti ile anlatılmış Abazin metninde, 'Seteney'in Buğday Ambarı' söylencesi ilginçtir: Nart halkı açlıktan kıvrınmaktadır. Seteney'in büyük bir ambarı vardır ama Tlepş ile dedikodusunu yaptıkları için Nartlara kızgındır. Pirenin önerisi üzerine Nartlar, pireyi ambarın üzerine bırakırlar. Pire, ambara kendini bırakınca büyük bir gürültü duyulur, çünkü ambar boştur. Seteney hemen pireyi yakalar, pirenin bir bacağına basar, diğer kırık bacağını gövdeden ayırıp dağlara fırlatır. Oşhamahue (Elbruz) dağındaki çift doruğun, pirenin kırık bacağından oluştuğu

söylenir. Bir başka metinde Nartların şarap fıçısının doluşu anlatılır. Bir sefer sonrasında ganimetin paylaşılmasıyla ilgili olarak anlaşmazlık çıkar. Nart kurultayındaki tartışmalardan sonra Wuezirmes'in önerisi üzerine üç tane şarap fıçısı getirilir. Wuezirmes, Peterez ve Seteney sırayla kılıçlarını fıçının altındaki toprağa saplayacaklardır. Fıçıların her birine aynı ölçüde azar azar su dökülür. Kim en güçlüyse ve yalan söylemiyorsa kılıcını saplar saplamaz fıçısı taşacaktır. Ganimetten en fazla payı da kimin fıçısı taşarsa, o alacaktır. Wuezirmes ve Peterez, kılıçlarını toprağa sırayla saplarlar ve yukarı doğru çekerler. Ancak fıçındaki su bir parmak bile yükselmez. Sıra kendisine geldiğinde Seteney, Bereket Tanrısı Thağalece'ye yakarır:

“-Yoku var eden,
Kıtlığı bolluğa çeviren,
Açı tok eden,
Yoksulu varsıl eden,
Bir ekene bin veren,
Bir çekişte bin memeden süt sağan
Bir vuruşta bin av öldüren,
Kızıl sakallı,
Görkemli, anlı şanlı Thağalec,
Yüzümü ak çıkart
Yaşlı babamı sevindir,
Onu oğulsuz olduğu için,
Kızım oğul yerine geçemedi
Diye üzme...”

Seteney kılıcını çekip fıçının altına saplar ve yavaş yavaş yukarı doğru çekerken fıçının içi dolar. Dolmakla kalmaz, su ak köpüklü şaraba dönüşür. Seteney'e huahua bjeleri kalkar, herkes şaraptan kana kana içer. Seteney ganimetten payını fazlası ile alır, mutludur.

Abhaz destanlarında, Abritskıl çağında Abhazya'nın altın çağını yaşadığı anlatılır. “Eğrelti otu toprağı zayıflatır, ürüne de zarar verir, verimi azaltır. Bu otlar çoğalıp kurur, eğer kazara bir kı-

vılcım düşerse yangın çıkartır” diye düşünen Abritskıl, otları görünce deniz kıyısına koşar, denize girip su altından köklerini koparırmış. Abritskıl çağında, inekler, mandalar günde üç kez, keçiler beş kez sağılırmış. Otlaklar yeşil ve gür otlarla kaplı imiş. Eğrelti ya da ayrık otu gibi zararlı otların köküne bile rastlanmazmış.

Adıge-Kabardey metninde, Wuezirmes’in Nartları kıtlıktan kurtarışı anlatılır. Wuezirmes, bir kadının çocukları aç olduğu halde, Pakue’ye yemek taşıdığını ve Nart halkının da Pakue’ye yiyecek, içecek ve armağanlar götürdüğünü görür. Wuezirmes, Nartların keçi sakallı, korkak Pakue’yi tanrı sayıp armağanlar vermelerini, ona hizmet etmelerini onuruna yediremez. Nartları özgürlüklerine kavuşturana dek konuşmamaya, Nartlara katılmaya karar verir. Nartlar, Pakue’nin üstlerine bela yağdırmasından, yeryüzünü onlara zindan etmesinden korkarlar. Wuezirmes, annesi Yemğazeş Guaşe’ye gider, Pakue’nin başını uçurmaya niyetli olduğunu söyler. Yemğazeş Guaşe, Wuezirmes’in babasından kalan Beyaz Yele’yi yeraltı ahırından çıkartmasını, eyeri demir kolonu ile almasını ve siyah bir sandıkta da her şeyi biçen kılıcı bulacağını söyler. Wuezirmes, Pakue’ye gider, kılıcını çekip kafasını uçuracakken Pakue zıplayarak uçar, göklere yükselip örümcek ağından bir ev yapar. Yarı tanrı Pakue, yağmur yağmasını engeller, yeryüzündeki suları kurutur, ülkede kuraklık başlar. Nartlar Wuezirmes’e sataşır, güç durumunda kalan Wuezirmes, Seteney’e koşar. Seteney, beyaz yeleli atın alp soyundan olduğunu, iyice ısındıktan sonra üç kez kamçıyla vurulduğunda gökyüzüne uçuracağını söyler. Wuezirmes, Pakue’nin örümcek evine ulaşır. Pakue’yi oyuna getiren Wuezirmes, kılıcını çekip başını vurur. Yeryüzüne yedi hafta kanlı yağmurlar yağar. Toprak eskisi gibi verimli olur, ekinler büyür, ağaçlar meyva verir, yeryüzü yeşile bürünür, kadınlar doğurmaya başlar.

Yine Kabardey metninde, Nartların orağı buluşu anlatılır. Nart halkı çok eskiden hasadı elle yaptığı ve başakları tek tek kopararak topladığı için, hasat yapamadan kış bastırır ve açlık tehli-

kesi ile karşı karşıya kalırdı. Seteney, geceleri de ay ışığında başak toplayabileceklerini söyler. Nartlar sevinir, tarlalara koşarlar. Üç ayaklı sofralar kurulur, mahsımlar gelir, yaşlılar huahua söylerler. Bjeler Seteney’in onuruna kalkar, pşineler çalınır. Oynaya güle ay ışığında başak toplarlar. Ancak dağların arkasından yükselen bir kol hilâli ucundan tutup aşağıya, dağın arkasına çeker, ortalık karanlığa boğulur. Bu olay her gece yinelenir. Nart uluları, yaşlı Wuezirmes ve Sosrikua, ay doğunca Oşhamahue’nin doruğuna ulaşırlar. Atı Tığüje üzerindeki Sosrikua, hilâli ucundan yakalayıp çeken adamı, yayını gerip vuracakken, Wuezirmes engel olur. Yabancıya kim olduğunu sorar. Siyahlara bürünmüş yabancı, Pşı Yabğasha olduğunu ve hilâli çalmazsa halkının aç kalacağını söyler. Yabğasha, hilâlin bir ucundan tutarak hilâlle nasil ekin derlediklerini gösterir. Bunun üzerine Tlepş, dökümhanesinde Nartların sayısı kadar çelikten hilâl yapar. Uçlarına da kızılcağacından birer sap takar. Oraklar, Nart halkına dağıtılır ve Nartlar açlıktan kurtulur.

(Mahsıma: Çerkes ulusal içkisi; Bje: Boynuzdan yapılan içki kabı;Pşine: Çerkes mızıkası; Pşı: Prens ya da bey; Huahua: Çerkeslerin bir işin başında ya da bir törende yaptıkları süslü konuşma tarzı.)

Aşkarıwua diyalektiyle anlatılmış Abazin metninde, orağın öyküsü farklıdır. Nartlar, hasat usullerini, darı olgunlaşınca nasıl biçeceklerini bilmedikleri çağda, orağı Şordan’dan öğrenmişlerdir. Şordan, yüksek sesle düşünür: “Kızgın demiri büküp bir ağaç sap takmasını bilmiyorlar.”

Oset söylencelerinde hasat yöntemlerine, orağın bulunuşuna, darı tohumunun getirilişine, saklanmasıyla ilişkin anlatımlar var mıdır? *Nartlar/Asetin Halk Destanı*’nda yalnız tahılsal ürünler (arpa, buğday, darı)’ın ve karasabanının adı geçer. “Soslan’ın Nartlara Dönüşü” söylencesinde tanrıların kuvda gelişleriyle ilgili olarak şöyle söylenir:

“Karasabanla geldi Wasilla’nın oğlu
Arpayla buğday serpti önlerine dağ gibi.

Rüzgâra karşı kullanmaya Donbettırlar
Değirmen taşları getirdiler yanlarında.”

“Wrijmeg’in Adsız Oğlunun Ölümü” söylencesinde açlık ve yoksulluğun halkı kırıp geçirdiğinden, kıtlıktan sözedilir. Ancak Satana’nın kilerinde, derin mahzeninde yiyecekler vardır. “Eski Nart geleneklerine saygı duyarak, bir kürek kadar tahıl aldım üründen” der, Satana. Nartları ziyafete çağırırlar. Wrijmeg’in Nartlara yığın yığın has tahıl dağıttığı anlatılır.

Nartların Altın Ağacı ve Altın Elma

Adıge-Kabardey metninde ‘Nartların Altın Ağacı’ anlatılır. Tılsımlı, efsunlu, tanrısal bir ağaçtır, dallarında tek elma olgunlaşır. Elmanın bir yanı altın sarısı, bir yanı gümüş beyazıdır. Bu elma çalınır. Nart Dode’nin iki oğlu, ikiz kardeşler Pıce ve Pızğheş elmayı çalanları bulurlar. Elmayı çalan üç güvercin aslında su tanrıçasının kızlarıdır. Güvercin kılığında vurulan kız Yemğazeş Guaşe’dir. Yedi de erkek kardeş vardır. Babaları Awşıcer’dir. Nart Pızğheş, güvercin kılığında vurduğu kızı iyileştirir ve onunla evlenir. Ancak bir yıl geçmeden, Yemğazeş Guaşe kulübeğe gelen Pıce’yi kocası sanarak boynuna atılır. Tam o sırada kardeşi Pızğheş gelir, karısının kardeşini kucakladığını görünce yayını gerip attığı okla kendisi ölür. Pıce de kılıcını çekip göğsüne saplar. Yemğazeş ağlarken orman cücesi gelir, ölüleri gömerler. Yemğazeş, kendisinden hayat arkadaşı olmasını isteyen orman cücesinden kaçır, denizde kaybolur. Ancak bebek beklemektedir. Nart Yurduna dönerek ikiz çocuk doğurur, biri Nart Wuerzemes, diğeri Nart Yimis’tir.

Şapsıgca anlatılan metinde ise, Nartların Altın Ağacının yok oluşu kısaca şöyledir: Nartların altın ağacında yetişen elma tılsımlıydı. Elmanın tılsımını Seteney bilirdi. İlk soğuklarda Seteney, elmayı koparıp sandıkta saklardı. Elmanın yaşlanmayı önleyici, gençleştirici, şifa verici özellikleri vardı. Dev Yeminej, elmayı Seteney’den ister, Seteney vermeyince de ağacı keser. Eğer Nartlar bu ağacı koruyabilselerdi, yeryüzünden mutluluk, barış ve bolluk eksik olmayacaktı, denir.

Oset söylencelerinde de ‘Altın Elma’ anlatılır. Ancak ağaçta

bir değil, üç elma yetiştiği söylenir. Biri ölüleri diriltir, bir diğeri açlığa susuzluğa çaredir, üçüncüsü de sağlık sunar sayrıya. Elmalar çalınır. Çalanlar efsane kuşlarıdır. Kuşların biri vurulur. İzler, denize götürür Ihşar ve Ihşarteg’i. Ihşar, yaralı kızla evlenir. Kız, günün birinde gelen Ihşarteg’i Ihşar sanır, gece birlikte yatarlar. Ihşar gelince kardeşler dövüşürler. İkisi de ölür, kardeşlerin. Göklerden Wastırcı iner. Wastırcı yiğitleri gömer, ama öncesinde kızıdan gönlünü ona vermesi için söz alır. Kız, denize kaçır. Zamanı gelince kız (Donbettır kızı), iki erkek doğurur, biri Hemıts, diğeri Wrijmeg.

Nart Destanlarında Yaşlıların Öldürülmesi Geleneği

Aşıwua diyalekti ile anlatılan Abazin metninde, Yaşlı Badın’ın oğlu Badınokua’nın yaşlıların öldürülmesi geleneğine son verışı anlatılır. Badınokua, babasını uçurumdan aşağıya atmayaarak toplumun kararına karşı gelir. Babasına gizlice bakan Badınokua, onun bilgisinden yararlanarak kıtlık sonrasında Nartları darı tohumuna, meyva veren ağaçlara, kuzulayan koyunlara, doğuran ineklere kavuşturur. Sonunda durum ortaya çıkar. Nartlar, yaşlıları uçurumdan aşağı atmakla yanlış davrandıklarını anlarlar. Yaşlı Badın’ı eve geri getirirler.

Adıge (Besleney) metninde, Seteney Guaşe’nin yaşlanan kocası Wuezırmes’in ölüm kurultayına çağrıldığı ve Seteney’in isteği üzerine Sosrıkua’nın Wuezırmes’i kurtardığı anlatılır. Yaşlıların öldürülmesi geleneğini Nartlara, Sosrıkua bıraktırmış olur.

(Yaşlıların ölüme terkedilişinin eski toplumlarda yaygın olduğu ve romanlara, filmlere konu edildiği anlaşılmaktadır.)

Nart Destanlarında Çarık-Ayakkabı (Çizme) Yarışı

Aşıwua diyalekti ile anlatılan Abazin metninde, Sosrıkua’nın çıktığı uzun yolda gördükleri anlatılır. Sosrıkua, taze sığır derisinden yapılmış bir çift çarıkla siyah sahtiyandan yapılmış bir çift ayakkabının kavga ettiğini görür. Çarıklar armut ağacına tırmandığında ağaç, baştan aşağı çiçeğe durmaktadır. Ayakkabılar ağaca tırmandığında ise açılan çiçekler kar taneleri gibi yere dökülmektedir. Bu olay sürekli yinelenmektedir ve çarıkla ayakkabı bir türlü ağacı paylaşamamaktadır. Yol boyunca başka ilginç olaylarla

da karşılaşan Sosrikua'ya, genç bir kız, olayları yorumlar. Sosrikua'nın gördüğü sahtiyan ayakkabıların burnu havada, kimseyi beğenmeyen, halkın iliğini sömüren insanlar olduğunu, sıgır derisinden çarıkların ise horlanan, ezilen insanları simgelediğini söyler. Aralarındaki savaş ise insanlığın varoluşundan bu yana insan grupları arasındaki savaşı anlatmaktadır.

Oset Nart söylencelerinde 'Sozriko Ölüler Ülkesinde' adlı anlatımda çarıkla çizmenin yarışından söz edilir. Çizme arayışını açmıştır, zafer ondan yana gibidir, ama çarık bir anda atağa kalkar. Sozriko'nun gördüklerini, Nart ataları yorumlar. Yoksulların geleceği için kuşkuya gerek olmadığını, ama zenginleri geçebileceklerini söylerler.

Abazin anlatımında Sosrikua'nın yola çıkma nedeni devlerin çağrısıdır. Nartlar nedense Sosrikua'ya düşman kesilmiş ve Sosrikua'yı devlere öldürtmeyi planlamaktadırlar.

Oset söylencelerinde Sozriko, güneş kızı Asiruhş ile evlenebilmek, başlık parası olarak istediği pek çok şeyi gerçekleştirebilmek için Ölüler Ülkesine gider.

Ölüler Ülkesi ile ilgili anlatıma Oset varyantı dışında (inceleyebildiğim) diğer Nart Destanları varyantlarında rastlanmaması ilginçtir.

Karnındaki Eniklerin Bağirtısı Duyulan Köpek Motifi

Yukarıda sözünü ettiğimiz Abazin ve Oset varyantlarında Sosrikua (Sozriko)'nın yolculuklarında rastladığı ilginç olaylardan biri de doğurmak üzere olan bir köpeğin karnındaki eniklerin havlamaları, bağirtıları, itişmeleridir. Her iki anlatımda enikler, doğacak daha akıllı bir kuşağı simgelemektedir.

Sosrikua (Sozriko)'nın yolculuğundaki diğer simgesel anlatımlar

Abazin varyantlarında Sosrikua'nın yolculuğunda karşılaştığı diğer simgesel, olaylar ve yorumları kısaca şöyledir:

Kemendin düğümünip açılması; Seteney'in Sosrikua için telaşlanması, kalbinin kasılıp gevşemesidir.

Boş ve dolu kupalar, aç ve tok insanlardır. Boşun doluya yalvarması, dolunun içki vermemesi; tokların açların halinden anlamamasıdır.

Altın Kalpak, Sosrikua'nın yaşamına son verecek olan şeydir. Çünkü Altın Kalpak, Sosrikua onu başına giydiğinde tüm sırlarını öğrenmiştir.

Ağzından alev ve yılan saçan yaşlı karı-koca, yeminlerinden dönen insanlardır.

Sağ omuzu yanan, sol omuzu donan kız, Sosrikua'ya sevdalanmış olan kızdır. Onu görebilmek için yanar tutuşur, göremeyince dünya başına yıkılır.

Oset Nart söylencelerinde Sozriko'nun Ölüler Ülkesinde karşılaştığı ve sembolik olarak anlatılmış diğer olaylar şunlardır:

Öküz derisine sıgamayan yaşlı çift, hayattayken günleri kavgasız geçmeyen evlilerdir.

Tavşan postundaki mutlu çift, birbirlerini candan sevmiş evlilerdir.

Kan ter içinde dağ yarıklarını diken kadın, günahkârdır; çünkü dostuna özenle çamaşır dikerken, kocasına kaba saba dikmiştir.

Göğsünde ağır değirmen taşı tutan kadın, yaşamı hırsızlıkla geçen ve bunun borcunu ödeyen bir kadındır.

İnek sağdığı halde peynir yapamayan kadın, cimri bir ev sahibesidir. Komşularına bir damla süt bile vermemiştir.

Bir yudum süt sağdığı halde, önünde beyaz, dağ gibi peynir yükselen kadın, yoksulların isteğini geri çevirmeyen, cömert kadındır.

Sofrası leziz yiyecek ve içeceklerle dolu olanlar, konuksuz yemeğe başlamayanlardır.

Ter içinde kırık taş ve kum taşıyan adam, acımasız, yoksulların toprağını zorla ele geçiren, ömürünü çalma çırpma ile geçiren bir adamdır.

Üzerinde kıldan bir köprü olan bir adada yumurta kabuğunda oturan yaşlı adam, yabanıl ve dostlarına kayıtsız olan biridir.

Kırılmış bir bıyık çiğneyen öküz, dostlarının öküzlerinin önüne kuru ot koyup kendi öküzünü ıtırılı otlarla besleyen adamdır.

Sakallarını traş edemeyen buz tutmuş yaşlılar, adaletsiz yargıçlardır.

Nefis yiyecekler arasındaki kızarmış kedi ve köpek ise Sozriko'nun Ölüler Ülkesine gittiğinin kanıtıdır.

Seteney'in Aldatılması (Tılsımlı Bıçak)

Adıge (Hatıkuay) metninde, Tlepş'in oğlu Negureşkho'nun tılsımlı bir bıçakla Seteney'i baştan çıkarışı konu edilir (Seteney'in kocası Wuerzemec, akına çıkmıştır). Bıçak açıldığında, bir kız ile bir oğlana dönüşmektedir ve bu gençler, her işi görmektedirler. Seteney, bıçakların tılsımına dayanamayıp Negureşkho'nun önerisini kabul eder.

Oset Nart söylencelerinde de Satana'nın ayartılması benzer şekilde anlatılır. Satana'nın kocası Wrijmeg, yolculuğa çıkar. Altın işlemeler ustası Sefa, çelikten açılır kapanır bir bıçak yapar. Sahibi dilediğinde çelik çakı, kıpır kıpır bir kızla oğlana dönüşmektedir. Sefa, bu eşsiz çakı karşılığında Satana'yı ayartır.

Jan Şerkh (Çelik Teker) - Balseg'in Tekerı Sosrıkua (Sozrık) 'nün Ölümü

Aşıwua diyalektiyle Abazin metninde, Sosrıkua'nın ölümü anlatılır. Uzun bir yolculuktan sonra Sosrıkua, Nartların ve Devlerin toplandığı yere varır. Sosrıkua, ok, kılıç, at yarışı ve güreş gibi tüm yarışlarda hepsini yener. Dağdan kesici çelik tekeri yuvarlarlar. Daha önce Sosrıkua'nın yoluna çıkan altın kalpak, Cadı Barambuikh'tır. Sosrıkua'nın can alıcı yerinin dizleri olduğunu öğrenmiştir ve bu sırrı herkese duyurur. Tlepş, Sosrıkua'yı çeliklerken, maşasıyla tuttuğu yer olan diz kapakları çeliklenmemiştir. Sosrıkua'dan çelik tekeri dizleriyle vura vura tepeye doğru sürmesini isterler. Bu isteğe hayır demeyi yiğitliğine yakıştıramayan Sosrıkua, dizlerinden yaralanır. Sosrıkua'nın kanatlı atı dile gelir ve Sosrıkua'dan sırtına tırmanmasını ister. Ancak, Sosrıkua'nın atı yeryüzünde sürekli koşmaya dayanamaz, çünkü ayakları zayıftır. At gökyüzüne yükselse, Sosrıkua, yaralı olduğu için düşecektir. At, sonunda yıkılır. Sosrıkua, istemeyerek atın derisini yüzer ve içine girer. Savaş sürer. Sosrıkua'yı öldüremezler. Ancak, silahsız kalıp yıkılınca, canlı canlı toprağa gömerler ve üzerine taş, toprak yığarlar.

Başka bir Abazin metninde ise anlatım daha farklıdır. Sosrıkua, çelik tekerle yaralandıktan sonra Nartlar, kurt-kuş bütün yaratıklara haber salarak, onlardan Sosrıkua'nın canını almalarını

isterler. Kurt ve bildircin dile gelerek Sosrıkua ile dost olduklarını, bu kahramanın etini yiyemeyeceklerini, kanını içemeyeceklerini söylerler. Sosrıkua, gücünün dörtte birini kurda verir, 'Kurdun boynu çelik gibi güçlü olsun' der. Bildircinin sesinin, kamçısının şaklama sesine benzemesi için de, tanrılara yakarır, Sosrıkua. Gücünün kalan dörtte üçü ile yeryüzünden silinir.

Oset Nart söylencelerinde Sozrıkua'nın yaralanışı Balseg'in tekeri ile olur. Balseg (Güneş Tanrı), tekeri, Sozrıkua'nın üzerine salar. Anlatımlarda, Balseg'in tekeri konuşmaktadır, gökyüzüne çıkmaktadır... Teker, Sozrıkua'nın dizlerinde derin bir yara açar. Kurnaz Sırdon, çocuklarını öldürdüğü için Sozrıkua'ya kin duymaktadır. Sırdon, Sozrıkua'nın başına gelerek, sözleriyle acısını arttırır. Sozrıkua'nın atına binerek ve Sozrıkua'yla alay ederek uzaklaşır. Kan kokusunu alan kuzgun, kurt, tilki, kirpi ve kırlangıç, Sozrıkua'nın yanına gelirler ama ona dokunmazlar. Bu hayvanlar dile gelerek Sozrıkua'nın dostluğundan, iyi davranışlarından söz ederler. Sozrıkua da onlar için iyi dileklerde bulunur. Kırlangıç, Nartların nihasına varır, Sozrıkua'nın yaralandığını ve dostlarının yardımını beklediğini haber vermek üzere. Ama Sırdon, Nartları yanıltır. Sonunda Nartlar, Sozrıkua'nın yanına varırlar, ama Sozrıkua ölmek üzeredir. Nartlar, Sozrıkua'ya defin giyitini gösterirler. Batraz, Sozrıkua'ya intikamını alacağını, Balseg'in tekerini ikiye bölüp getireceğini ve mezarının başına dikeceğini söyler. Sozrıkua, toprağa verilir. Nart halkı yas içindedir.

Sosrıkua'nın Ölüm Nedeni

Nart destan varyantlarında Sosrıkua (Sozrıkua)'nın ölüm nedeni, çelik teker ya da Balseg'in tekeriyle dizlerinden yaralanması ve çeliklenmediği için dizlerinin zayıf oluşu olarak karşımıza çıkarsa bile, asıl neden farklıdır.

Abazin metinlerinde, Nartların Sosrıkua'ya düşman kesildikleri vurgulanır ama bunun nedeninin bilinmediği söylenir. Nartların Sosrıkua'yı önceleri küçümsediği ve kolay kabullenmedikleri, sığır çobanının oğlu diye burun kıvırdıkları anlatılır gerçi, ancak; devlerle birlikte olup Sosrıkua'yı öldürmeye karar verişlerinin başka bir nedeni olmalıdır. Bu arada Sosrıkua, kendisine öğütler

veren ve uyaran annesi Seteney'i de dinlememiş ve sonunu hazırlamıştır.

Abhaz metinlerinde de Savsuruko ve kardeşleri arasındaki büyük çekişmeden söz edilir. Babası bilinmediği için Savsuruko'yu aşağılarlar. Büyük bir kayayı iterken çeliğin değmediği bacağını kullanması için Savsuruko'yu kışkırtan kardeşleri, sonunda onu öldürmeyi başarırlar. Savsuruko ayağı kırılarak ölür.

Oset varyantında ise durum daha farklı görünmektedir* Nartlardan kurnaz Sirdon, Sozriko'ya düşmandır ama Sozriko'nun öldürülmesi için emir veren Sirdon değildir, Balseg'dir. Balseg, neden tekeri Sozriko'nun üzerine salmıştır? Sozriko, Wrijmeg ve Batraz çıktıkları seferde bir Nart köyünün yakılıp yıkıldığını görürler. Sozriko, yolda Gumir (Eldar)'in savaşçıların tutsak Nartları tarlalarda çalıştırıp işkence ettiklerini görür. Eldar'ın adamlarını biçerek, tutsakları kurtarır. Gumir'in kalesine dayanınca, Gumir haber salıp Balseg'den tekerini ister. Balseg de, tekere, Nartlar'ı tümüyle yok etmedikçe geri dönmemesini söyleyerek, tekeri salar. Sozriko, Gumir'in kellesini uçurur. Balseg'in tekeriyle Sozriko arasında bir çok mücadele geçer. Bu anlatımlarda Sozriko, ağaçlarla da konuşur. Meşe, fındık ve ıhlamur ağaçlarından tekeri durdurmaları için yardım diler. Bu ağaçlar Sozriko'ya yardım etmedikleri için, Sozriko onları lânetler. Yalnız şerbetçiotu Sozriko'nun isteğini geri çevirmeyip tekeri, dallarını dolayarak yakalar. Sozriko, bu defa tekerden Balseg'in ayaklarını biçmesini ister. Sirdon, tekerin yoluna farklı rollerde çıkarak, tekerin Balseg'i biçmesini engeller. Gumir'in oğlu da intikam için Balseg'e varmıştır. Teker, Balseg'i hafifçe yaralar. Balseg, Kurdelagon'a tekeri göndererek onun eski gücüne kavuşmasını sağlar. Sonra da, Sozriko'nun dizlerinin zayıf olduğunu, çeliklenmediğini; kurnazca intikam alması gerektiğini söyleyerek, tekeri gönderir.

Kısacası, bu anlatımda Sozriko'nun ölümüne karar veren Balseg (Güneş Tanrı)'dir. Ölmesini isteyen düşmanları vardır ama (Sirdon dışında) Nartlar değildir düşmanı. Nartların Sozriko'nun ölümüyle yasa boğuldukları anlatılır.

* G. Dumézil, Sozriko'nun ölüm nedeninin, Sozriko'nun, Güneş Tanrısı'nın kızına karşı küstahça davranışı olduğunu belirtiyor (*Kafkas Halkları Mitolojisi*) ama 'Nartlar/Asetin Halk Destanı' adlı yapıtta, böyle bir anlatım yer almıyor.

Sonunda savaş, Sozriko'nun tekerle savaşımı; ardından Batraz'ın, Balseg'in tekerini öldürmesi, Balseg ile savaşması, Jedler (Melekler)'le savaşması; Batraz'ın ölümü ve Nartların tanrılarla savaşımı biçiminde çok farklı bir içerik kazanır.

Batraz'ın Ölümü

Oset Nart söylencelerinde Batraz'ın ölüm emrini veren 'Tanrı'dır. Jedler, kendileriyle savaşan Batraz'dan kaçarak tanrılarına çıkarlar. Tanrı, Jedlere Batraz'ı ıssız çöle çekmelerini, orada sıcağa dayanamayıp kızgın kor haline geleceğini söyler. Jedlerin yarısı yok olup giderken, Batraz da ölür.

Tanrının Lâneti

Nartlar göklerde de savaşmaya karar verirler. Batraz'a saldırdığı için Jedlere de düşman olmuşlardır. Artık tanrılara bakmak istemediklerini, köle olarak yaşamaktansa ölmeyi yeğlediklerini söyleyerek tanrılarla savaşa niyetlenirken, Tanrı gazaba gelir ve tüm Nart köylerini lânetler. Felaketlerle karşı karşıya kalır, Nart halkı.

Tanrılarla Savaş

Nartlar açlıktan, soğuktan, vebadan yılmazlar ve Jedleri, Dawegleri püskürtürler. Göklerde en önde gelen varlık olan Tanrı'nın, Jedlerin kötü oyunlarını hoş görmesini içlerine sindiremezler. Tanrı'yı gökler ötesine sürmeye karar verirler. Tanrı'nın bozgundan haberi vardır ve bir kırlangıç, Tanrı ile Nartlar arasında haberleşmeyi sağlar. Waza dağının doruklarında savaş düzenine geçerek Tanrı'nın savaşa gelmesini beklerler. Sonunda olanlar olur; dağlar sarsılır, her yer yanar... Nartlar dağlara çekilirler.

NART DESTANLARINDA ÇATIŞMALAR

Nart destanlarında Nart kahramanlarının betimlenişi; kabile düzeninde kahramanların üstlendikleri rollere ve çatışmalara yöneliktir. Nart destanlarındaki çatışmalar genel olarak şöyle gruplandırılabilir:

1- Nartların kendi aralarındaki çatışmaları, yarışmaları, rekabetleri,

2- Nartların devlerle, olağanüstü güçlerle, cadılarla çatışmaları,

3- Nartların düşman uluslarla, prenslerle, beylerle, çetelerle çatışmaları,

4- Nartların tanrılarla çatışmaları.

Bu çatışmaların nedenleri de şöyle sıralanabilir:

1- Öncelikle, Nart kahramanları kendilerini kanıtlamak, büyüüklerini göstermek, ün salmak, güçlerini duyurmak isterler.

2- Avlanmak için uzun seferlere çıkmalıdır ve yurtlarına eli boş dönmemelidirler.

3- Nart kahramanları evlenmeleri öncesinde de çatışmalara girerler. Beylerden, prenslerden, devlerden ve tanrılardan kız alırlar, kız kaçırlar. Ödenmesi zorunlu olan başlık parası da, farklı çatışmalar yaratır.

4- Ganimet, hazine, sürü vb. ile Nart yurduna geri dönmek isteyen Nart kahramanlarını türlü serüvenler ve çatışmalar bekler.

5- Çoğunlukla yakınlarını öldürenlerden öç almak, kayıp yakınlarını ya da eşyalarını geri getirmek, tutsakları kurtarmak için çatışmalara girer, savaşırlar.

6- İyi atlara, silahlara ve araçlara sahip olmak, güçlenmek isterler.

7- Ateşi, darı tohumunu devlerden almak, Nartların güçlenmesini sağlamak, Nart toplumuna hizmet etmek için mücadelelere girer, Nart kahramanları.

8- Köleliğe karşı, özgürlük adına tanrılara da karşı çıkar, onlarla boy ölçüşür ve savaşırlar.

9- Yasalarını, geleneklerini, düzenlerini korumak ve sürdürmek için, onurları için birbirleriyle de çatışırlar.

Ve elbette, doğaya karşı da mücadele verir Nartlar.

NARTLARIN ÖZELLİKLERİ

-Nartlar, yerleşik düzene geçmiş, güçlü ve insanüstü bir toplumdur.

-Nartlar, sert mizaçlıdırlar ve uzun yaşarlar.

-Alp soyundan gelen kanatlı atları vardır. Soyu denizden gelen soylu at motifi de, metinlerde geçer. Ayrıca gökten gelen at da vardır.

-Nartlar düşmanlarını ve rakiplerini yalnızca güçleriyle değil, zekâlarıyla, bazen de kurnazlık ve hileyle yenerler. Çoğunlukla Bilge Seteney(Satana), düşmanlarını kolayca yenebilmeleri için Nart kahramanlarına yol gösterir, öğütler verir.

-Nartlar, Nart Kurultayının buyruklarına uyarlar. Adıge varyantında kurultayın Allec'lerin Evi'nde toplandığı anlatılır. Oset varyantında toplumsal etkinliklerin görüldüğü, tartışıldığı, kararların alındığı toplantı yeri 'nıhas' olarak adlandırılır.

-Nart kahramanları akrabalarına bağlıdırlar. Nartlar yoksulları gözetir, dullara saygı gösterir ve korurlar.

-Nart yaşlıları ölçülü davranırlar, Nart gençleri ise atılgan, cesur ve gözüpektir.

-Nart kahramanlarının bazıları yarı tanrı-yarı insan özellikleri gösterirler.

-Nart kahramanlarının bazıları çeliklenmiştir ama ölümsüz değildirler.

-Nart kahramanlarının kazandıkları zaferlerde anne ve eşlerinin üstün niteliklerinin yanısıra, tılsımlı giysiler, silahlar ve atların oynadığı önemli rol de belirgindir.

-Nart kahramanları utanç içinde yaşamaktansa ölmeyi yeğlerler. Onurludurlar; kınayıcı, aşağılayıcı sözlere katlanamazlar.

-Nart kahramanları haksız hukuksuz acınası yazgıya, acımasız baskıya boyun eğmezler, adalete önem verirler.

-Nartlar verdikleri sözü yerine getirir, çıktıkları yolculuklardan yurtlarına zamanında dönerler.

-Nartlar, yoksulların yardım isteklerini geri çevirmezler. Hırsızlığı hoş görmez, ağır biçimde cezalandırırlar.

-Nartlar, içlerinden birinin başkalarının hayvanlarına kötü davranmasını da hoş görmezler.

-Nartlar karada yaşarlar, denizle dostturlar; ağaçlar ve hayvanlarla konuşurlar.

-Nartlar yasalarını ve geleneklerini korurlar. Kararsız kaldıkları durumlarda ve güç duruma düştüklerinde bilgelere, bilicilere danışır.

-Nartlar, yoksulların geleceğinin güzel olacağı umudunu taşırlar.

-Nartlar, köleliği içlerine sindiremezler. Nart kahramanları tanrılarla boy ölçüşürler (Oset varyantında, Nartların tanrılara da savaş açtığı anlatılır).

-Nartlar sevecendirler, şölenleri ve paylaşmayı severler. Ancak kin ve öç alma duyguları güçlüdür. Metinlerde, yaşlıları öldürmek gibi acımasız bir gelenekleri olduğu, ama bu geleneğe son verildiği de anlatılır.

-Nartların davranışlarıyla sözleri uyumludur, yalan söylemezler. Cömert ve şefkatlidirler. Seferlerde, talanlarda ele geçirdikleri ganimeti, sürüleri, hazineyi vb. halka dağıtırlar.

-Nartlar, bir aile düzeni içinde yaşarlar.

-Nartlar, tatlı bir biçimle birbirlerine takılmayı, çatmayı severler.

-Nartların belirli bir dinsel anlayışları yoktur. Tanrılarla, yarı tanrılarla içiçe yaşarlar. Yakarılan tanrılar somut özelliklere sahiptirler.

-Nartlar, tarım ve hayvancılıkla uğraşır, maden işlerler.

-Nartlar, kadınların erkek işine karışmasını hoş karşılamazlar. Kadına saygı gösterirler.

-Nartlar, oyunları, yarışmaları severler. Bazı Nart kahramanlarının ozanlık niteliğinden, müzik aletlerini çalışmalarından, danslarından ve kitlesel oyunlarından metinlerde sözedilir.

-Nart kahramanları yaratıcıdır ve uygarlığa yönelik buluşlar yaparlar.

-Nartlar, demire, bakıra ve maden işçiliğine önem verirler.

-Nartlar, meşe ağacını kutsal sayarlar.

-Nart kadınları yün ve keten eğirir, kumaş dokur, giysiler dikerler.

-Nartlar, yaban tayları eğitir, binek olarak evcilleştirirler. Bazı metinlerde atların da çelikleştirildiği anlatılır.

-Nartlar, taşlardan duvarlar, kaleler, kuleler örерler.

-Nartlar arasında yardımlaşma, dayanışma ve imece vardır.

OSET VARYANTINDA NART GELENEKLERİ

Av, sefer ve savaşlar

-Nartlar, uzun seferleri ve sonrasında dinlenmeyi severler.

-Avsız geriye dönülmez. Avda, mutlaka vahşi bir hayvan vururlar.

-Düşman topraklarına talana gider, sürülerle dönerler.

-Katledilenlerin öcünü alırlar. Kayıp yakınlarını ararlar:

“Werheg soğukkanlı şunları dedi:

Tüm dağları, ovaları dolaşacağım,

Kardeşsiz eli boş dönersem geri

Nart demesinler bir daha bana”¹

-Gerekirse kadınlar da erkek giysileri giyip savaşır:

“Böylece intikamını aldı Dargavşer kızı

Köyünün, yanıp kül olan insanların.”²

-Düşmanı ya da rakiplerini yenmek için güçlerinin yetmeyeceğini düşündüklerinde kurnazlığa ve hileye başvurur, düşmanın zayıf yönlerinden yararlanır, türlü taktikler uygularlar.

-”Düşmanla yeniden savaşa girişenler

Yeni bir kılıç döverlerdi çelikten.

Evlerinde bırakırlardı eski kılıcı.”³

-Nartlar çıktıkları seferlerde tutsakları kurtarırlar.

-Nart kahramanları tarafından yenilenler ya işaretlenir, ya da öldürülürler.

-Melik önderlerinden, onların akıttıkları Nart kanlarına karşılık, yetimler ve dullar için yüklü bir vergi alırlar.

-Düşmandan edindikleri ganimeti, sürüleri yetimlere, dullara, yaşlılara dağıtırlar. Büyük pay, her zaman yoksullarıdır.

-Yaşlıların, yüce Nartların, bir delikanlıyla sefere çıkmaları onurlarını yaralar.

-Savaşlarda kahramanlık gösteren, devlerle boğuşan Nartların silahları ok, yay, kılıç, kalkan ve mızraktır. Demir ve çelikten silah yaparlar.

Şölenler ve defin geleneği

-Konuklar için görkemli şölen düzenlenir. Seferden dönünce kuvd (toy, ziyafet) düzenlenir. Koç kesilir, şaşlıklar hazırlanır, rong (baldan yapılan tatlı ve sert içki) kupaları elden ele dolaşır. İçki dağıtıcı kupayı ilk önce yaşlılardan en büyüğüne sunar. Önderler, en saygın köşede yerlerini alırlar.

-Ziyafeti Nartların en bilgisi kutsar:

"Ey Wastırcı, yolcuların ışığı, sağ tarafta ol!

Nart evlâtları sana sesleniyor, dinle bizi!

Nart'ın kurbanını kabul et iyi niyetle

Ve götür onu uzaklara, ufka kadar!"⁴

-Hayırseverin biri toy düzenleyince, şenliği tüm dünyayı sarar, sevince boğar. Varlıklılar sık sık ziyafet vermeli ve yemeğe konuksuz başlamamalıdır.

-Konuklara saygı gösterir, ağırlar, armağanlar verirler. Konuğa sataşmak hoş karşılanmaz. Ancak konuk, kendini bilmez sözler ederse, kahraman karşılığını verir.

-Şölenlerde kızlar, erkekler hizmet eder. Begeni (bira) kaynatır, esrik edici rongu ustalıkla yaparlar. El değirmeninde un öğütür, çörekler pişirirler.

Yemeğe girişmeden önce dua edilmeli ve önce bir delikanlı yemekten tatmalıdır.

Nartlar kendi ocaklarını nasıl titizlikle koruyorlarsa, ortak ocağın da değerini bilmeli ve yalnızca kendi paylarını düşünmemelidirler.

-Halk açken, yoksulken huzur bulamaz Nart kahramanları. Wrijmeg:

"Satanam, huzur bulamıyorum bir türlü

Kıtlıktan, dondan yılmış usanmış toprak

Gökyüzüne dikmiş gözlerini yakarıyor

Herkesi doyuracak gücüm olsaydı eğer

Yeryüzünün en mutlu insanı ben olurum!"⁵

-Dulları, yetimleri kayırır, yoksulları ve yaşlıları da şölene çağırırlar.

-Toyu şen türküler çınlatır. Gençler akar gibi şimd (Nartların oyunu) oynar. Halka olup şimd oynadıklarında ayak vuruşlarından yer sarsılır. Fendir (oniki telli arp) ve kaval çalarlar. Fendinin yaratıcısı Sırdon'dur.

"Dirseğinden büktüğü oğlunun koluna

Ölmüş analarının saç örgüsünden

On iki saç teli döşeyerek tek tek zahmetli

Büyüleyici fendırı yarattı böylece."⁶

Wazoğlu Atsemez de altın kavalını çalar, yorulmadan:

"Başladı hiç kimsenin çalamayacağı şekilde

Öttürmeye altın kavalını yanık yanık.

Issız orman kuş cıvıltılarıyla dolu.

Dikerek uzun boynuzlarını yukarıya

Herkesten önce geyikler başladı oynamaya.

Ardından ürkek yaban keçileri sürülerle

Hoplayıp zıplamaya başladılar kayalıklar üstünde.

Kara keçiler terk ederek çam ormanını

İndiler doruklardan keskin boynuzlu turların yanına.

Başladılar kıvrak, hızlı şimd oynamaya."⁷

-Gençler aralarında oyunlar, yarışmalar düzenlerler. Ken, aşık, bad oynarlar (Bad, sürekli çömelip kalkarak oynanan bir oyundur).

-Kahramanlar iri kayaları kaldırır, tepelerde yuvarlar; yuvarlanan kayaları elleriyle havada tutarlar.

-Sineg güreşi, taş fırlatma gibi oyunları vardır (Sineg, omuz ve göğüsleri birbirine çarptırarak oynanan bir oyundur). Yaşlılar bir araya gelerek eğlenirler. Türküler söyler, birbirlerini kırmadın tartışır.

"Nart köylerinde sık sık düzenlenen

Şen, büyük toylarda olduğu gibi

Yuvarlak fınglarda etler yenirken
Konuklar zaferle ellerini çırpıtlar.
Küçüklerden biri çıktı, başladı dansa.
Özel bir danstı içki kupasıyla oynanan.
Avluya sermişlerdi desenli bir halı.
Herkes çok ustaydı dansta, oyunda.”⁸
(Fıng; yuvarlak, üç ayaklı masadır.)

-Yedi gün süren toydan sonra konuklar, şükranlarını belirte-
rek ayrılırlar.

“Bore ailesi tüm bireyleriyle Soslan’a
Unutulmayan görkemli bir kuvd düzenlediler.
Tüm köy bu kuvda çağırıldı.
Köyle birlikte haber salındı gökte yaşayanlara.
Bardwaglar pürneşe hep beraber
Bol zengin armağanlarla şölene geldiler,
Karasabanla geldi Wasilla’nın oğlu
Arpayla buğday septi önlerine dağ gibi.
Rüzgâra karşı kullanmaya Donbettırlar
Değirmen taşları getirdiler yanlarında
Felvera geldi kızarmış öküz gövdeleriyle.
Oğlu da çekiyordu ardından soylu atları.
Yol gösterici Wastırcı çelik bir yelmeyeyle,
Kılıç ve zırhla demirci Kurdelagon,
Bulutlar tanrısı boz renkli yamçıyla,
Şimşek tanrısı da ok ve yay,
Bardwagoğlu meşe tırmığıyla
Nart’ın yeni yaşamını kutsadılar.
Armağanlara boğdular güçlü Soslan’ı
Herkesten daha mutlu Satana’ydı elbette.”⁹

-Nartlar, ölünün ardından hişt (yemekli tören) düzenlerler.
Ölen kahramana atlar adarlar. Ölenin karısı, bir tutam saçını ölü-
nün göğsüne bırakır. Ölen kahramanın kılıcı eve getirilir. Ata ya-
digârı eşyaları yabancı topraklarda bırakılmaz. Ölen kahramanın
karısına, geline ev kurulur. Defin geleneği şöyle anlatılır:

“Kara yaslar içinde zeppaza taşıdılar.
Sevgi ve saygıyla toprağa gömdüler.
İçkiler bıraktılar baş ucuna ölünün,
Nart savaşıçılığının simgesi olarak
Tüm silahlarını da ayak ucuna yerleştirdiler.”¹⁰

-Kahramanları öz yurdunda toprağa verirler. Ama Batraz’ı öl-
düğü yerden kaldıramazlar:

“Çaresiz zeppazı orada inşa ettiler
Yığınak yaptıkları büyük bir kurganda
Yüksek bulutlara direnerek öylece
Sonsuza kadar orada kalacaktı kahraman.”¹¹
(Zeppaz: Anıtmezar)

-Kahramanların defin giyitleri değerlidir, özenle hazırlanır.

Kadınlar ve evlilik

-Kadınlarına kötü davrananları asla bağışlamazlar.

-Kadınların isteği geri çevrilmez. Nart geleneklerine göre ka-
dınlar reddedilmez.

-Satana, Agunde gibi kadınlar eşlerini kendileri seçerler.
Satana şöyle der Wrijmeg’e:

“Yazgım çizilmişse seninle olmaya ebediyen
Kulak asmamak gerek ne alaylara, ne dedikodulara.
Başta Nartlar alay edecekler, bak bu doğru,
Ama sonra alışıp sevinecekler bile, güven bana!”¹²

-Dul kadınlar ve kızları kayırılır.

-Bir kadını dövmek, alçalmaktır, ata vasiyetini bozmaktır.

-Kadın, evde erkek olmasa bile erkek konuğu kabul edebilir,
ağırlayabilir.

-Nartlar, evlât olarak analarına karşı görevlerini yerine geti-
rirler.

-Nartlar, kadınsız evin ıssız, acınası olduğunu düşünürler.

-Nartlar, feodallerden, prenslerden kız isterler. Avdseronlar
(yedi başlı devler)’ın kız kardeşini kaçıırırlar. Sozrıko, savaştığı
Hizoğlu’nun kızı Beduha’yı kaçıırır:

“Kızı tutup kucağına aldığı gibi
Tez giden atıyla uçtu doludizgin,
Götürdü Beduha’yı uzaklara, öz yurduna.
Yaşamını birleştirdi düşmanının kardeşiyle
İçi içine sığmıyordu mutluydu çok.”¹³

-Güneş Kızı Asıruhş’un kardeşleri, Asıruhş için Sozriko’dan başlık isterler. Sozriko, karısı Beduha’nın rızasını alarak ve Asıruhş’un kardeşlerinin isteklerini yerine getirerek Asıruhş ile de evlenir.

-Damatlar, avsız kapıyı çalmazlar.

-Sayneg Eldar’ın kızı Agunde’yu, Atsemez’e istemek için dü-nürcü giderler. Agunde, Atsemez’e sevdalanmıştır. Sayneg Eldar sonunda direnmeyi bırakıp kızını verir. İki gün süren şölenden sonra Atsemez’in yakınları, dostları geline elmaslar, altınlar ta-karlar. Gelin, çeyiziyle Nart diyarına götürülür. Atsemez’in nedi-mi kutsal Wastırcı’dır. Eve varır varmaz Agunde, Bilge Sata-na’nın önünde sessiz eğilir. Nartlar da görkemli bir kuvd düzen-lerler.

-Evlenenler, mezara kadar sadık olmaya ant içerler. Çiftler birbirlerini candan sevmeli, acı tatlı günleri paylaşmalı, kavga et-memelidirler. Kadın, kocasına saygılı olmalıdır. Öncelikle onun giysilerini özene bezene dikmelidir.

-Satana’nın özel bir yeri vardır. Nartlar arasında:

“Onun gibi güzeli yoktu yeryüzünde
Türküler düzüldü her bir yanda onun için.
Bilgeliğiyle, akıyla, soylu davranışlarıyla
Büyük bir kişilik oldu Nart halkı arasında.”¹⁴

Satana, Nart kahramanlarına öğütler verir, kahramanların ba-şına bir kötülük gelmesin diye göklere yakarır. Hemits’in sırtın-daki Batraz’ın doğumuna yardım eder:

“Ey güneş parçam, çocuğun vakti geldi.
Denizin uğuldayan kıyısına gidelim hemen.
Bıçağımla sırtını orda yaracağım.
Çelikleyeceğiz çocuğu deniz suyuyla”¹⁵

Satana, olacakları sezer. Soslan’ın Tarf mağarasında bir kaya-dan doğacağı zamanı da bilir. Ata silahlarını saklar:

“Çelik bedenli Batraz Satana’ya gitti:
Öğütlerin değişmez yasa oldu benim için.
Kurdelagon’da çeliklendim, yenilmez oldum.
Amansız, acımasız uçacağım kan düşmanıma
Babamın öcünü almaya Sayneg Eldar’a.
Biliyorum sende saklı, bunu esirgeme benden
Ulu Hemits’in soylu kılıcı, sihirli atı.”¹⁶

Satana, Sosriko’ya, rakibi Totraz’ı yenebilmesi için de yar-dım eder. Satana, Totraz’ın atının kurt postundan ve çingirak ses-lerinden korktuğunu söyler. Yine, Sosriko’nun Beduha’dan sonra Asıruhş ile evlenebilmesi için de, Satana yol gösterir. Wrijmeg’le birlikte Nartları ağırlar. Satana bilgedir ama, altın işlemeler ustası Şafa, büyülü bıçağıyla (kız ve oğlana dönüşebilen çelik çakıyla) onu ayartmayı başarır.

Nartları güç durumlardan kurtaran konuksever, bilge Satana, her olayı yorumlayıp açıklık getirebilir. Satana, ana-erkil düzenin canlı kanıtıdır.

-Kadınlar ev işi yaparlar; rong, bira, braga gibi içkileri usta-lıkla hazırlarlar; yünden çuha yapar, dikiş dikerler.

-Kadınlar ava, sefere çıkmaz, savaşmazlar. Ancak Dargavşer Kızı, kadınlardan birlik kurarak katledilenlerin öcünü almak için savaşır. Dargavşer Kızı’nın kurduğu birlikteki kadın savaşçılar teke tek savaşın inceliklerini öğrenip, kılıç ve yay ile tanışır. Erkekler gibi yelme kuşanıp ata binerler. Barhun’un ordusunu yok ederler.¹⁷

-Kadınlar nihasa katılmazlar.

Notlar

1. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*, (çev.:Kayhan Yükseler), s. 89, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
2. *A.g.k.*, s. 70.
3. *A.g.k.*, s. 71.
4. *A.g.k.*, s. 52.
5. *A.g.k.*, s. 299.
6. *A.g.k.*, s. 239.
7. *A.g.k.*, s. 214.
8. *A.g.k.*, s. 221.
9. *A.g.k.*, s. 212.
10. *A.g.k.*, s. 81.
11. *A.g.k.*, s. 361.
12. *A.g.k.*, s. 155.
13. *A.g.k.*, s. 270.
14. *A.g.k.*, s. 118.
15. *A.g.k.*, s. 172.
16. *A.g.k.*, s. 227.
17. *A.g.k.*, s. 69.

NART DESTANLARINDA BAŞLICA MOTİFLER

- Taştan, yontudan, granitten, kayadan, topraktan doğan çocuklar (Sosrikua, Soslan, Debet).
- Kadının dölünü bırakmasıyla adamın sırtından doğan çocuk (Hemits'in sırtından Batraz).
- Mezarlıkta ölüden doğan çocuk (Satana).
- Bir anneden doğan doksandokuz çocuk.
- Yedi başlı, tek gözlü devlerle savaş; devin gözünün kör edilmesi; devlerin yakılması.
- Kartal derilerinden giysi dikip kartal gibi uçma (Abritskıl).
- Ateşin kaçırılması; insanlığa yayılışı, Nartlara verilmesi (Abritskıl, Nasren Jak'e, Sosrikua tarafından).
- Dağda mağarada zincire vurulma, kartalın işkencesine maruz kalma (Abritskıl, Nasren Jak'e).
- Tanrılarla boy ölçüşme, tanrıya karşı gelme, mücadele etme.
- Demirin işlenmesi, çeliğe su verme, kahramanların tavlama ve çeliklenmesi (Tlepş, Aynarij, Kurdelagon tarafından).
- Doğan çocukların buz gibi sulara, ırmağa, denize bırakılması.
- Darı tohumunun getirilmesi; saklanması (Sosrikua; Seteney).
- Yaban tayların eğitilmesi, evcilleştirilmesi, çeliklenmesi.
- Alp soyundan gelen, gökten inen, denizden gelen kanatlı atlar.
- Orak, tırpan gibi tarım araçlarının bulunuşu ve yapımı (Tlepş, Debeç).
- Maşa, kerpeten gibi araçların ilk kez yapımı (Tlepş).
- Kılıç, yay, ok, tokmak, gürz gibi silahların yapımı ve işlenmesi.
- Yün, keten eğirme, dokumacılık, dikiş dikme, deriden çizme yapımı.
- Doğan çocukların hepsinin ateşe atılması (Naribgia tarafından ateşe atılan çocuklardan Şawey, kızgın marsık taşını yutarak ve soğutup ağzından çıkararak hayatta kalmıştır).
- Nart kurultayının toplanıp, kararlar alması (Allec'lerin Evi, Nihas).
- Mahsıma, rong, begeni gibi içkilerin yapımı; şarabın mayalanması.
- Kitlesele oyunların oynanması, danslar (kafe, guaşemahue, şimd, sineg, bad).

-Müzik aletlerinin yaratılması, çalınması (khamilepşine, pşine, fendır, kaval).

-Kahramanlık; insan sevgisi, yoksullara ve güçsüzlere, dullara yardım.

-Altın, gümüş gibi madenlerin işlenmesi.

-Tanrıların şerefine içki içme.

-Dev'in tek gözünün oyulması (Hağur tarafından).

-Kuraklık, kıtlık, fırtına, sarsıntı gibi doğal afetler.

-Dayanışma, yardımlaşma, imece.

-Aile yaşamı; kadınlara saygı gösterilmesi.

-Kafkaslarda yaşayan yeşil tüylü, bir gözüyle yerde olup bite-ni diğer gözüyle gelecekte olabilecekleri görebilen kuş: 'Semğur' (Anka).

-Sepete konularak denize bırakılan, çobanlar tarafından büyü-tülen çocuk (Peterez).

-Donbettırların yanında büyüyen, babası tarafından öldürülen çocuk (Wrijmeg'in adsız oğlu).

-Kardeşleri yutan tek gözlü devden koyun postuna bürünerek kaçma (Hağur'un öyküsü).

-Atın nallarını ters nallayarak Ölümler Ülkesinden kaçma (Sozniko).

-Tanrısal yaşam içkisi, nektar (armut suyu).

-Meşe ağacının kutsallığı.

-Bakıra verilen önem.

-Suyun öneminin anlaşılması (Seteney Çiçeği ile).

-Yiğitlik kadar akla ve kurnazlığa verilen önem.

-Kara, ak taşlardan duvarlar, kaleler, kuleler yapılması.

-Mağara, ev, kale, saray gibi barınaklar.

-Vadiler, ırmaklar, bozkırlar, tarlalar, denizler, dağlarla be-timlenen geniş bir coğrafya.

-Düşlerin yorumu, simgesel anlatımlar, geleceğin görülmesi.

-Giysilere verilen önem (yamçı, yelme, tolga, çizme vb.).

-Av eti geyikten koyun, keçi etine; tahıla, sebze ve meyvaya de-ğişen beslenme; süt sağma, peynir yapma; özel yemeklerin ha-zırlanması.

-Büyü yapma, efsunlama.

-Kurban kesme, yakarılar, şölenler (huahua söyleme, çara-jı-ra, bolluk ve bereket şarkıları, kuvd, toy, hişt).

-Ajağafe; keçi dansı (ceğafe).

-Yarışmalar (ok, kılıç, at yarışı, güreş).

-Avlar, seferler, akınlar, talanlar, savaşlar.

-Tılsımlı ürünler ve eşyalar (Altın Elma, Çelik Bıçak, Altın Kalpak, Bulat Kılıcı, Tserek'in Yelmesi, Tserek'in Tolgası, Yü-zük, Taşlar, Diş).

-Işıyan eller, kumaştan asma köprü (Adıyukh ya da Adıyık).

-Çanlardan ve kurt postundan ürken at (Totraz'ın ve devin atı).

-Fıçıların su ya da şarapla dolması (doğru sözle).

-Çelik teker ya da Balseg'in tekeri.

-Çeliklenmemiş zayıf bölgeler yüzünden kahramanların ölmesi.

-Bazı kahramanların topallaması (Tlepş, Sosrikua, Tlabıça).

-Dile gelen at ve diğer hayvanlar.

-Dile gelen ağaçlar.

-Haberci kırlangıç.

-Erkek giysileriyle savaşan kadın tipi (Dargavşer kızı, Ku-vayda'nın kızkardeşi).

-Kadının, aynı anneden doğan kardeşiyle evlenmesi (Satana-Wrijmeg ya da Seteney-Wuersemec).

-Bakire kadın ve doğurmadığı oğlu (Seteney ile Sosrikua).

-Bilge, danışılan kadın tipi (Seteney).

-Kız kaçırma; başlık; düşmanların kızı ya da kardeşiyle ev-lenme.

-Kadınların eşlerini seçmesi (Satana, Agunde).

-Kadınların sözüyle hareket etmeme.

-Önceleri annesinin adıyla, sonraları babasının adıyla anılan oğullar (Seteney'in oğlu Sosrikua, Hımış oğlu Peterez gibi).

-Biliciler, büyücüler, cadılar, yaratıklar.

-Cüce kız; cüceyle evlenme (Hemıts ve cüce karısı).

-Denizaltında, gökyüzünde, ölümler ülkesinde yaşam.

-Çölde çelik gövdenin erimesiyle ölüm (Batraz).

-Tanrılarla savaş.

-Yaşlıların öldürülmesi, daha sonra bu geleneğe son verilmesi.

-Dev soyunun sona ermesi, prenslerin sonunun gelişi.

-Nartların sonunun gelmesi.

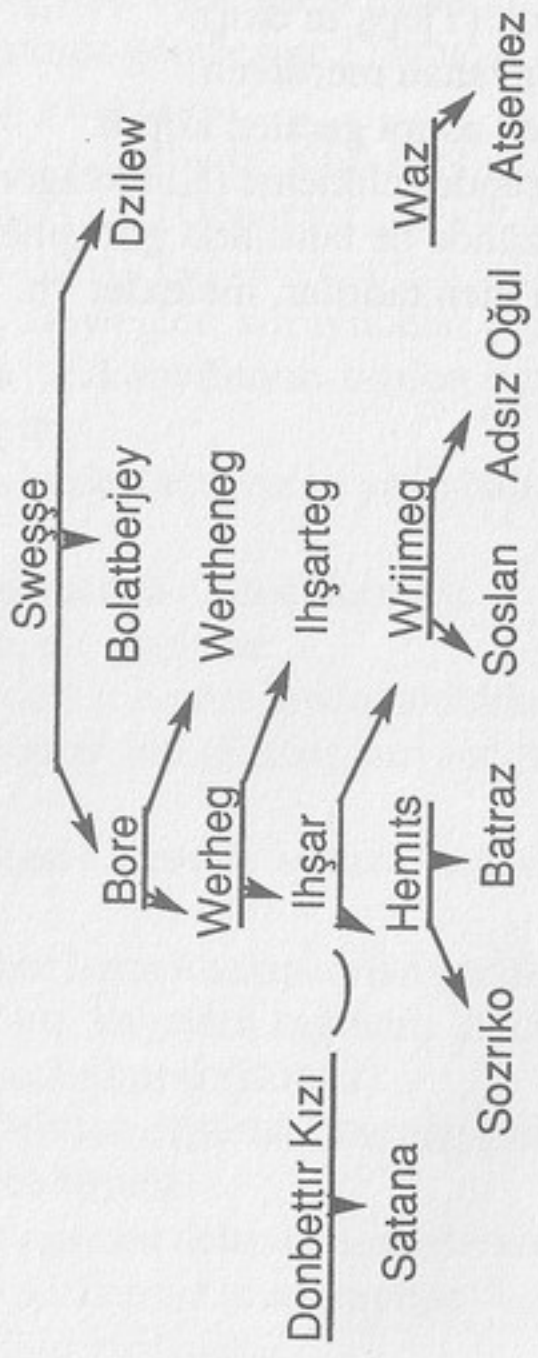
-Nartların başına buyruk yaşamı, özgürlüğüne düşkün toplum

yapısı; prenslerin, beylerin, meliklerin kabul görmeyişi; tutsaklı-
ğa, köleliğe karşı çıkış.

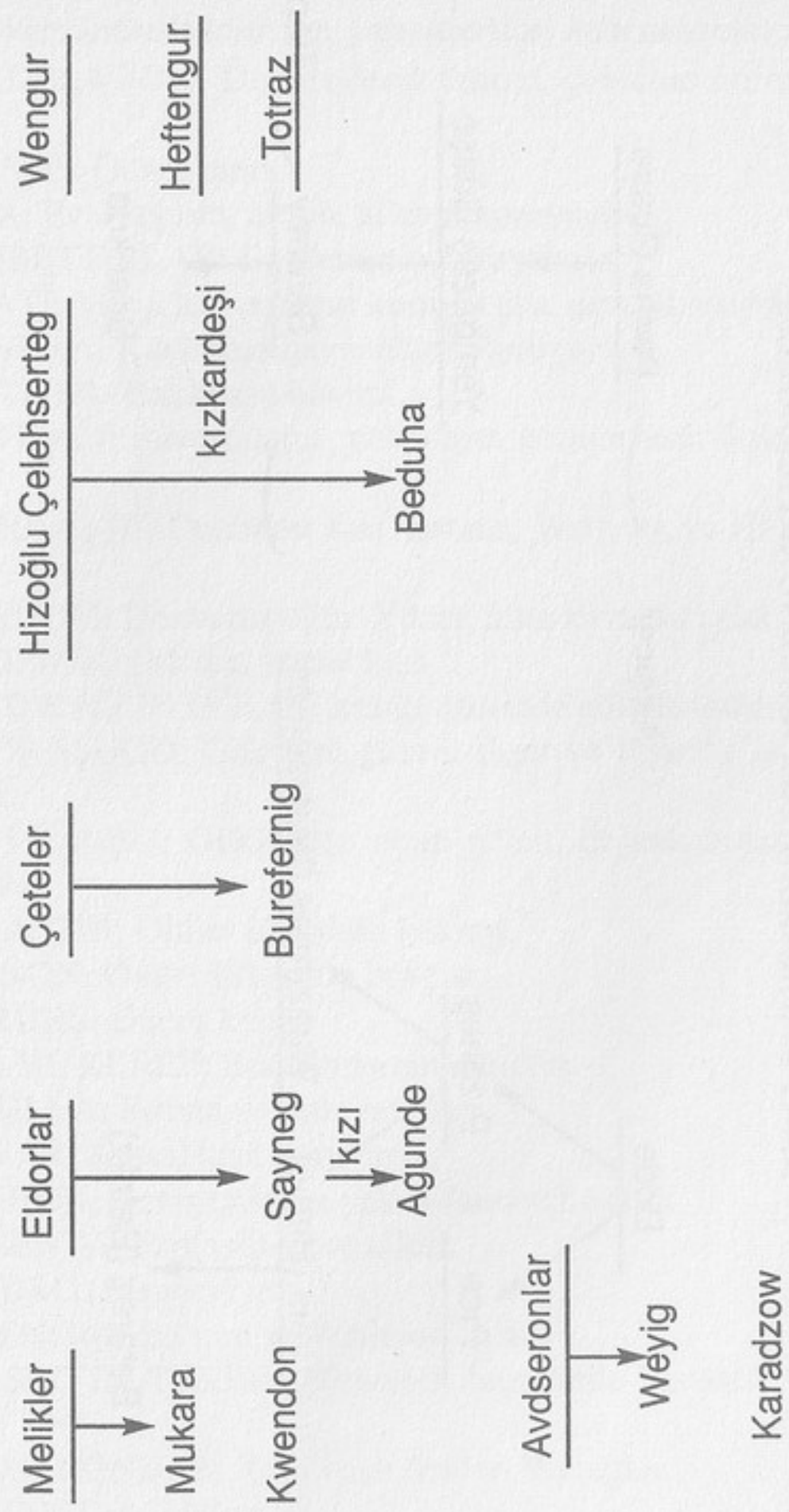
- Adalet verilen önem.
- Doğayla dostluk.
- Yarı tanrı, yarı insan kahramanlar.
- Tavşanlara binen şövalyeler (Maraku Halkı).
- Hayvan öyküleri (kurbağalar, eşek, kurt, tilki...).
- Kadının tenine elini sürünce gençleşme (Tlabıça).
- Ölümsüzlük Elması'nın yitirilmesi.
- Donbettirlerin yaşamı, deniz dibinde altın kapılı saraylar.
- Güvercin kılığına giren kızlar (Donbettir), geyik olarak orta-
ya çıkan kız (Güneş Kızı Asıruhş), bulutun içinden çıkan kız.
- Yeryüzüne inen Jedler, Dawegler, koruyucular (tanrılar).
- Dağların doruklarında yerkabuğunun birden açılıvermesi,
cehenneme yolculuk, şeytanlar.
- Kahramanların önünde birden açılıveren yeşil halı.
- Yedi günlük yollar.
- Tutsakların durup dinlenmeden altın çıkarması.
- Nart hazinelerini arama, ele geçirme.
- Çocukları, kızları alan deniz; denizaltında konukluk.
- Kamçı vuruluşuyla canlanan ölü (Satana'nın annesi).
- Canavar kurbağa.
- Kadının tilkiye dönüşmesi (Satana), aynada dağları denizleri
izlemesi (Satana).
- Tırmığa bindirilip bulutlar hâkimine uçurulan çocuk (Batraz).
- Kahramanın atılan taşlara, kayalara rağmen, kılıcını başının
üstünde tutarak hendekten çıkabilmesi (Batraz).
- Kendi kılıcıyla yok edilebilen düşman (Sayneg Eldar, Dev).
- Gökyüzünde iki güneş belirmesi.
- Devin omuriliğinin meşe ağacına dolanınca, ağacı ikiye bölmesi.
- Kişi gerçeği söylerse içki kupası (nartamonge)'nın dolması,
yalan söylerse kupadaki içkinin kuruması.
- Altın bilezikle çevresi çizilen sarayın, el değmeden kurulma-
sı (Beduha'nın bileziği).
- Nadide aza çiçeklerinin Ölüler Ülkesinden toplanması.
- Kazi gençlerinin mağarada kızlara saldırması.
- Güneş kızının sihirli aynası.

- Reddedilen mağara kızının lâneti.
- Adsız oğulun Ölüler Ülkesinden çıkışı ve dönüşü.
- Demir tabut içinde kahramanın denize bırakılması (Wrijmeg).
- Orak değince buğday başaklarının basit bir ota dönüşmesi.
- Düştüğü yerde değdiği herşeyi biçen tırpan (Debeç'in tırpanı).
- Atıldığı yöne değil de, kimin adı söylenirse onun bulunduğu
yöne giden ok (Tlepş'in oku).
- Göge dayanan merdiven.
- Öldükten sonra geçilen köprü.
- Gökyüzünde çelikleme (Kurdelagon'un Batraz'ı çeliklemesi).
- Gökyüzünde de tanrılarla görüşme.
- Gökten inen tanrılar, melekler vb.

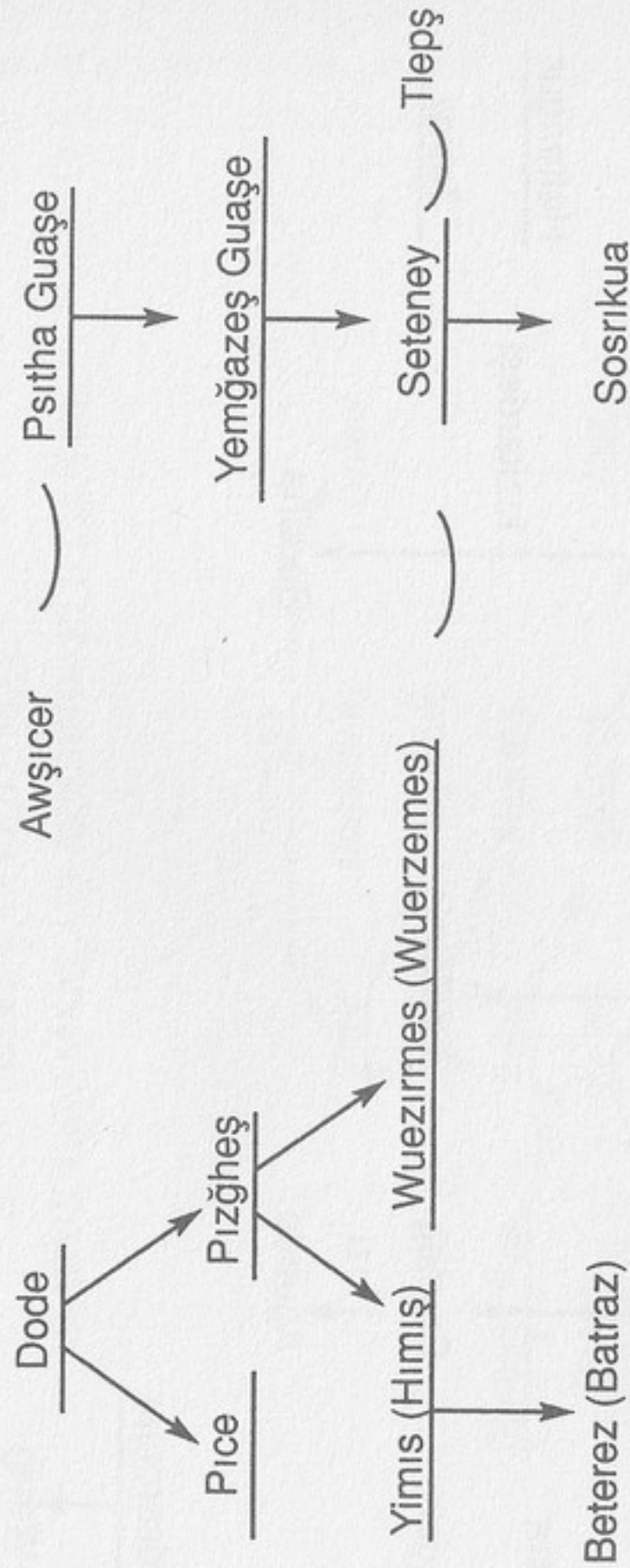
OSET VARYANTINDA
NART KAHRAMANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

OSET VARYANTINDA NART DÜŞMANLARI

ADIĞE-KABARDEY VARYANTINDA
NART KAHRAMANLARI ARASINDAKİ İLİŞKİLER

VARYANTLARDA TANRILAR, YARI-TANRILAR, KAHRAMANLAR

Oset varyantında tanrılar, yarı-tanrılar, kahramanlar¹

KURDELAGON: Demircilerin tanrısı, çekicine oturup kuş gibi uçar.

BALSEG: Güneş tanrı.

SAFA: Ev ocağının, ateşin, ailenin koruyucusu.

DONBETTİRLAR: Su aleminin koruyucuları.

EFŞATİ: Vahşi hayvanların koruyucusu, ormanların hâkimi.

FELVERA: Küçükbaş hayvanların koruyucusu.

KEFTİŞER: Balıkların hâkimi.

WASTIRCI: Savaşçıların, yolcuların koruyucusu. Satana'nın babası.

DZERRAŞŞE: Donbettır kızı. Satana, Wrijmeg ve Hemits'in anneleri.

WRAGOM: Donbettır oğlu. Yüzer, altın kavalını çalar.

BARDWAG: Melek, kutsal kişi.

BARDWAG'IN OĞLU: Tırmığı üzerinde gökyüzünden iner.

ARVIRAŞUGD: Gökyüzü güzeli. Ihşar ve Ihşarteg'in büyü-kanneleri.

BERTHALEG: Göklerden uçup gelen, değerli armağanlar getiren ulu.

BARASTIR: Ölüler ülkesinin hâkimi.

AMİNON: Ölüler ülkesinin bekçisi.

ASIRUHŞ: Güneş kızı.

KAR VE KEREF: Buz tanrısının oğulları.

WASİLLA: Fırtına ve ürün tanrısı.

DZWAR: Kutsal kişi, koruyucu.

PİLTOR: Geniş tarlaları yakan fantastik varlık.

BİTSENTA: Fantastik cüce ailesi.

EVSURG: Efsanevî at.

ERFEN: Sozrıko'nun ve Wrijmeg'in atı.

BALSEG'İN TEKERİ: Tekerlek biçiminde fantastik varlık, canlı.

AVDSERONLAR: Yedi başlı devler, Weyigler.

WEYİG: Dev, kiklop.

KARADZOW: Dev.
 JEDLER: Melekler.
 DAWEGLER: Göksel koruyucular.
 KAZILER: Kötü yaratıklar, cinler.
 TUTIR: Kurtların koruyucusu.
 DELİMONLAR: Yeraltında yaşayan kötü yaratıklar. Şeytanlar.
 SWEŞŞE: Nartların ulu atası.
 BORE, BOLATBERJEY ve DZILEW: Sweşşe'nin oğulları.
 WERHEG ve WERTHENEG: Bore'nin oğulları.
 IHŞAR ve IHŞARTEG: Werheg'in ikiz oğulları. Ihşar'ın karısı, Donbettır kızıdır.
 WRIJMEG ve HEMITS: Ihşar'ın oğulları.
 SOZRIKO* ve BATRAZ: Hemits'in çeliklenmiş oğulları.
 SOSLAN: Wrijmeg'in oğlu.
 ATSEMEZ: Waz'ın oğlu, Agunde'yle evlenir.
 AGUNDE: Sayneg'in kızı. Sayneg, Nartların düşmanıdır.
 SATANA: Donbettır kızından doğan bilge kadın. Wrijmeg'in karısı. Aslında Wrijmeg ve Hemits ile kardeş sayılır. Mağaraların hâkimi, Wrijmeg'i lanetlediği için, Satana'nın çocukları yaşamaz.
 BEDUHA: Hizoğlu Çelehserteg'in kızkardeşi. Sozriko'nun karısı (Sozriko daha sonra Asıruhş ile de evlenir).
 DARGAVŞER KIZI: Barhun'un ordusunu yok eden savaşçı.
 SIRDON: Kurnaz bilge. Sozriko'ya kin duyar. Fendırın yaratıcısıdır.
 WAJIR: Nartların ünlü çobanı.
 KULBADEG: Büyücü kadın.
 SAWA: Sozriko'yla birlikte savaşan Nart.
 MELİKLER: Feodaller, prensler.
 SAYNEG ELDOR: Feodal, Hemits'in katili.
 MUKARA: Melik önderi. Batraz, Mukara'yı yener.
 KWENDON: Nartlara bazen dost, bazen düşman olan feodal.
 WENGUR ve HEFTENGUR: Nartlara düşman olan kardeşler.
 BUREFERNİG: Çete lideri. Oğlunu Batraz öldürür.
 ÇELEHSERTEG: Hizoğlu, onurlu savaşçı.
 TOTRAZ: Albeg ailesinin oğlu. Sozriko, Totraz'ı öldürür.

* Sozriko ve Soslan'ın aynı kahraman olduğu yorumu yapılmaktadır.

Adıge, Kabardey, Abazin ve Abhaz varyantlarında tanrılar, yarı-tanrılar, kahramanlar²

ŞIBLE: Yıldırım tanrısı.
 TLEPŞ (AYNARIJ): Demir tanrısı (Ateş tanrısı).
 ŞEFSİ: Ateş tanrısı.
 THAĞALECE: Bereket tanrısı.
 MEZITHA: Orman ve avcılar tanrısı.
 WUATHA: Gök tanrısı.
 PSITHA GUAŞE: Denizaltı tanrıçası.
 YEMĞAZEŞ GUAŞE: Psitha Guaşe'nin kızı.
 SETENEY (SETENAY-SETENİYA) GUAŞE: Yemğazeş Guaşe'nin kızı; bilge, cesur, güzel Nart annesi.
 AMİŞ: Hayvanların koruyucusu tanrı.
 DEBEÇ: Tlepş'in ustası.
 PAKUE DAME: Yaşlı, çirkin büyücü kadın.
 DEV NİNE: Tüm devlerin türedikleri çok yaşlı bir kadın.
 ARIŞNA: Dokuma, biçki-dikiş tanrıçası.
 ŞORDAN: Nartlar hasat yöntemlerini bilmezken, Şordan bilirmiş.
 PICE VE PIZĞHEŞ: İkiz kardeşler. Babaları Awşicer, anneleri Psitha Guaşe. Pızğheş, Yemğazeş Guaşe ile evlenir.
 WUEZIRMES (WUERZEMES-WUERZEMEC): Yemğazeş Guaşe'nin oğlu, Seteney'in kocası, yaşlı thamade. Bazı anlatımlarda Psetin'in kocası.
 YİMİS: Wuezirmes'in kardeşi, Yemğazeş Guaşe'nin oğullarından biri. Bazı anlatımlarda Yemğazeş Guaşe'nin bir oğlunun daha adı geçer: Psımarıko (Yımış ile Hımış, aynı kahraman olabilir).
 HİMİŞ: Tek başına akınlara çıkan, sert mizaçlı Nart kahramanı. Marakuı halkından bir avcının kızı ile evlenir.
 PETEREZ (BETEREZ): Hımış'ın oğludur. Annesi, bazı anlatımlarda Yıspı soyundan bir prenestir. Marakuaların cüce kızından doğduğu da anlatılır. Wuezirmes'in kızı ile evlenir. Karısı ve çocuğu ölür. Daha sonra, Kuayda'nın kız kardeşi ile evlenir. Korusuz, güçlü Nart kahramanıdır.
 NASREN JAK'E: Ateşi devlerden alıp yeniden insanlara getirmek için uğraşırken, Oşhamahue (Elbruz) dağına zincirlenir. Üzerine bir kartal salınır. Tanrılara karşı geldiği için cezalandırılır.

lır. Hımsı oğlu Nart Peterez yardımına koşar. Güçlü ve cesur Nart thamadesidir.

ABRİTSKİL: Akı ile devlere baş eğdiren, ateşi devlerden kaçırıp insanlara veren yiğit. Annesinin evlenmeden sahip olduğu oğul. Abhaz kahramanı. Tanrılarla boy ölçüşür. Bolluk, barış, mutluluk dağıtır. Çılov mağarasına zincirlenir. Ateş tanrısı Şef-si'nin, ateşi aldığı için Abritskıl'ı kışkandığı, güçlenen insanın kulluğu ve köleliği unuttuğu, Abritskıl'ın Atıdze zindanına atıldığı ve kartalın işkencesine maruz kaldığı anlatılır. Abritskıl'ın atının adı Abzaw (Bzaw)'dır.

SOSRIKUA (SASRIKUA-SAWSIRIKO): Seteney'in doğurmadığı oğludur. Babası, görkemli yiğit çoban Maza'dır. Tlepş, Sosrikua'nın taştan doğmasına yardım eder ve Sosrikua'yı çelikler. Çakmaktaşı kemirerek büyür. Sosrikua, devlerle savaşır ve ateşi Yinij adlı devden çalar. Totraş (Sotraş-Sosran) ile savaşır. Kaydıyukh (Adıyukh, Adıyif) ile evlenir. Anlatımlardan birinde Akunda'yı kaçıtır. Topallar. Atının adı, Thoje (Tığüje)'dir. Sosrikua'nın atı da, Abritskıl'ın atı gibi Alp soyundan ve efsunludur. Çelik Teker (Jan Şerkh), Sosrikua'yı dizlerinden yaralayarak ölümüne neden olur. Sosrikua'nın dizleri çeliklenmemiştir. Sosrikua, Adıge destanlarında baş kahramandır.

BADINOKUA (ŞEBATNIKO-NAŞBATAKUA) :Savaşçı, ozan, yiğit. Sosrikua'nın rakibi, savaş arkadaşı, dostu. Yaşlı Badın'ın oğlu. Wuerzemes ile Psetin'in oğlu olduğu da belirtilir. Yaşlıların öldürülmesi geleneğine son verir. Babasının bilgisinden yararlanarak kıtlığı önler, bolluk getirir. Aynı geleneğin Sosrikua sayesinde son bulduğu da anlatılır. Badinokue, khamilepşine (kamıştan yapılmış flüt) çalar. Badinokue'nin aile yaşantısı yoktur, şölenlerle ilgilenmez.

AŞEMEZ (ÇAMAZ-KETUAN) : Nart thamadesi. Nasren Jak'e ile düşman topraklara talana giderken kaçıtır. Aşemez'in oğlu büyüyüp babasını bulur.

KAYDIYİUKH (ADİYİUKH-ADİYİF): Işıyan eliyle karanlığı aydınlatan, güzel ve akıllı genç kadın. Kocası Psabıda'ya, sürüleri asma köprüden geçirmesi için yardım eder. Kocasının övünmelerine dayanamaz, onun ölümüne neden olur. Daha sonra Sosrikua ile evlenir.

PSABIDA: Kaydıyukh'un kocası. Çintı, Marakua, Yıspı

uluslarına yaptığı seferlerden sürülerle döner. Karısı yardım etmeyince, Yinciğ ırmağında boğulur.

DZEKHUŞ: Tlepş'in oğlu, Nart savaşçısı. Önceleri babasının sanatını benimsemez.

NEGUREŞKO: Tlepş'in oğlu. İki tılsımlı bıçağı vardır. Wu-erzemec yokken, Seteney'i, bıçakların tılsımını göstererek ayartmaya çalışır.

PSETİN: Seteney'in kızı.

GUERGUEN: Yıspı halkının yöneticisi Prens Jak'ej'i öldüren domuz çobanı, atının adı Pajej'dir.

DADIKHUE: Orman yarattığı tarafından kaçırılan kız. Wu-erzemes, orman yarattığını öldürüp Dadikhue ile evlenir.

ŞAWUEY* (TATAR YİPA ŞAWUEY): Yiğit Nart. Yılkı sürüsünü denetimine alır. Sosrikua'nın kızı Naguraş'ı ister. Kemeçe çalar.

CALEJEY: Babasını öldüren topal Tlabıça'dan öcünü almak için yollara düşer. Caleje, Tlabıça'yı öldürüp karısıyla evlenir.

KHABIJ: Nartların keçi çobanı. Kadın ile erkeği kokusundan ayırır. Seteney'i ele vermemesi karşılığında ganimetten pay ister.

NASREN OĞLU ŞOKAL: Seteney'i Nart annesi ve danışmanı olarak saymaz. Seteney, kızarak Kanjal Dağının eteklerine gider.

TOTREŞ (TOTRAŞ-SOTRAŞ): Sosrikua'nın rakibi Nart.

CADI BARAMBIUKH: Sosrikua'ya tuzak kurar. Altın kamçı ve altın kalpak biçimine girer.

DEV YEMİNEJ: Nartların altın ağacını keser.

DEV ARIKHOAN: Psetin'i kaçıtır.

DEV ANDJHAU: Anlatılardan birine göre, Sosrikua'nın babası.

DEV YİNİJ: Sosrikua'nın ateşi çaldığı dev.

HANİTSA: Aile ve doğum perisi.

HAĞUR: Kardeşlerini yiyen Dev'in tek gözünü oymuştur.

VARYANTLARDA KAHRAMANLARIN ADLARI

Adıge Nart destanında kahramanlar³

Savsırık (Sevseriko, Savserik, Savsorik, Sovsırık, Sosrık, Sosrikua).

Seteney (Setenay, Sataney).

Şebatnik (Şebatımko, Şebatniko, Badinokua).

* Neribgey oğlu Şevvey ile ilgili anlatımlar da vardır.

Peterez (Beterez, Batraz).

Adıyif (Adıyiukh).

Tlepş, Debeç, Wuerzemes, Hımiş, Aşemez, Wuerzemesko Yeseruk, Nebğiryako Şevey, Azenaç Yakur, Degujiko Cerim, Baviç, Daxenague, Terişav (Teşav), Çelehset, Pakoko Teterşav, Abec, Şetımikoxer, Yergun, Dzeğaş, Koles, Şevaç, Akuande, Totraş, Bzah, Tleğut, Jaço, Khuaj, Zephas.

Karaçay-Malkar (Balkar) Nart Destanında Kahramanlar⁴

Debet: Demirci.

Alavgan: Debet'in oğlu. Yiğit.

Örüzmek: Nartların en akıllısı ve yaşlısı.

Satanay Biyçe (Setnay Biçe): Örüzmek'in karısı.

Sosurka (Sasrıko): Akıllı ve kurnaz kahraman.

Batirez (Batraz): Mert ve güçlü savaşçı, hileye başvurmaz.

Kızıl Fuk: Nartları haraca bağlayan prens.

Açemez, Agunda, Soslan, Sebilçi, Karaşavay, Cönger, Şırdan, Aymuş, Gezoh.

Abhaz Nart Destanında Kahramanlar⁵

Abrıtskil, Seteniya (Seteney), Maza, Zartyzh, Sasrıku (Sav-suruko), Demirci Ainar (Aynarıj), Kun, Cüce Atzan, Zilyka, Tzvitzv, Rad, Raş, Narçxov.

Notlar

1. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*, (çev.: Kayhan Yükseler), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
2. Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1990.
3. Özdemir Özbay, *Dünya Mitolojisi ve Nartlar*, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999.
4. Hayri Ersoy, *Çerkesler*, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993 (Ufuk Tavkul tarafından hazırlanan 'Karaçay-Malkarlılar' adlı bölümden).
5. Sula Benet, *Abhazlar* (Çev.: Nuran Kılınçarslan), Kaf-Der Yayınları, Ankara, 1994.

Adıgelerde Doğa Güçlerini Simgeleyen Mitolojik Tanrılar¹

Zewatha: Savaş tanrısı.

Zegotha: Gezginler tanrısı.

Mezıtha: Orman tanrısı.

Wetefha: Gök tanrısı.

Psetha: Canlılar (Ruhlar) tanrısı.

Hıtha: Deniz tanrısı.

Permethaj: Ateş tanrısı.

Thağelece: Bereket tanrısı.

Şıble: Yıldırım tanrısı.

Tlepş: Demircilik tanrısı.

Sewserez: Fırtına tanrısı.

Kotıj (Kutıj): Adalet tanrısı.

Blewus: Yılan tanrısı.

Merise: Bal tanrısı.

Pseguşe: Canlılar tanrıçası.

Psıguşe: Sular tanrıçası.

Psıgue Guşe: Akarsular tanrıçası.

Psıtha: Sular tanrısı.

Aytes: İlkbahar tanrısı.

Tıke: Şans tanrısı.

Gubğeguşe: Ovalar tanrıçası.

Ağun: Hayvanlar tanrısı.

Amış: Evcil Hayvanlar tanrısı.

Zeus: Ordu tanrısı.

Sozreş: Ev ve Ocak tanrısı.

Osetlerde Tanrılar-Koruyucu Ruhlar²

Alardi, Alaurdi: Kadınların koruyucusu.

Bınatı xicau: Evin koruyucusu.

Evdiu, Evdeu: Tehlikeli, doğaüstü bir koruyucu.

Evsati: Yabanıl hayvanların efendisi.

Daueg, Idaueg: Göksel ruhlar.

Donbıttır: Suların hakimi, çok sayıda kızı var.

Felvera: Koyunların koruyucusu.

Firi Żuar: Koçların ruhu, erkek çocukların doğumunu himaye eder.

Gudırtı Kom: Alt çenesi yerde, üst çenesi gökte ruh.
 Kurdelagon: Tanrıların demircisi.
 Mikalgabirtae: Koruyucu.
 Rekom: Koruyucu ruh.
 Rını-Bar-Duag: Salgın hastalıkları hakimiyeti altında tutan ruh.
 Safa: Evdeki ocak zincirinin koruyucu ruhu, kılıcının ve silahın tanrısı (Kimi aktarıcılara göre).
 Sau Żuar: Küçük korulukların koruyucu ruhu.
 Tıxost: Göksel ruh. Uacilla'ya gökyüzünde yaptığı çarpışmalarda eşlik eder.
 Tutır: Kurtların efendisi ve koruyucusu.
 Uacilla: Gök gürlemesi ve yıldırıma, yağmura ve dolayısıyla tarlalardaki ürüne hükmeden göksel ruh.
 Uastırcı, Uaskergi: Erilliğin koruyucusu.
 Xucau, xcau: Büyük tanrı. Mitolojide yer alan çok sayıda ikinci sınıf ruh hiçbir zaman bu adla anılmaz.
 Xucau Żuar: Evliliğin ve doğurganlığın koruyucu ruhu (Tanrı'nın ruhu).
 Zaed, Izaed: Göksel ruhlar (Jedler).
 Żuar: Tapınaklar, ruhlar ya da azizler için kullanılan bir cins isim. Kayan yıldızları nitelendirmek için de kullanılır.

Abhaz Tanrıları-koruyucular³

Ağın: Sığır sürülerinin koruyucusu.
 Afi: Atmosfer olaylarına hükmeden tanrı.
 Ajaxara: Ocağın koruyucusu.
 Anibs-Nixa: Ruhların en güçlüsü. Koruyucu.
 Aytar: Hayvanların ve köy hayatının koruyucusu.
 Ażvepsaa: Koruyucu. Ormanların ve yabanıl hayvanların efendisi.
 Eyrig-Aacnix: Hırsız ve haydutların koruyucusu.
 Caji: Dişi bir ruh, ekinlerin koruyucusu.
 Ciker-Salat: Koruyucu. İnsanların düşüncelerine nüfuz edebilme gücüne sahiptir.
 Şosşu: Demirci ve çilingirlerin koruyucu ilâhıdır.
 Żız-lan: Suların dişi koruyucu ruhu.

Çeçen Tanrıları⁴

Tub-khi: Karasuları tanrısı.
 Dielan-khi: Yağmur suyu tanrısı.
 Tqaba-erda: Mukaddes tanrı.
 Albi-erda: Ermiş tanrı.
 Magi-erda: Kutsal güneş tanrısı.
 Çu-dela: Tanrıların tanrısı.
 Beyn-Sela: Çu-dela'nın maiyyetinde yağmur, kar, dolu, şimşek, mevsimler vs. tanrısı.
 Myat-cela: Beyn-sela'nın yardımcısı tanrı.
 Tuşol: Doğayı yaratan, bereket tanrısı.
 Sela: Gök ve ateş tanrısı.
 Selasata: Sela ile Sata'nın kızı. Bakire kızlar tanrısı.

İnguş tanrıları-koruyucular⁵

Amgama-Erda, Myatceli, Tamaž-erda: Üç kardeş ruh. Bu ruhlar onuruna yılın en büyük üç şenliği tertip edilir.

Svan* tanrıları-koruyucular⁶

Apsat: Av hayvanlarının koruyucusu.
 Barbale: Büyük tanrıça. Lamaria ile beraber kadınların ve hayvanların koruyucusu.
 Ber-şişvliş: En büyük av tanrısı. "Boz dağların efendisi".
 Yardımcıları: Dali, Apsat, Cxe'iş angelwez, Cgyräg (Aziz Georg).
 Dal: Av tanrıçası.
 Dali: Av hayvanlarının dişi koruyucusu.
 Lamaria: Evdeki ocağın tanrıçası. Kadınlar ile küçük ve büyükbaş hayvanların koruyucusu.
 Darcelan: Büyük bir avcı.
 Cgyräg: Kurtların efendisi.
 Cxe'iş angelwez: Ormanlarda yaşayan hayvanların efendisi.

* Svanlar, Megreller ve Gürcüler, Kuzey Kafkasya halkları değildir; ancak, karşılaştırmalarda yararlı olabileceği düşünüldükçe bazı tanrı ve koruyucuları verilmiştir.

Megrel Tanrıları -koruyucular⁷*

Z'inişi Ort'a: Gök gürlemesi ve yıldırımından sorumlu ruh.

Antari: Koruyucu.

Mesep'i: Her iki cinsiyetin koruyucusu, yerdeki ve gökteki tüm hayvanların efendisi.

Gelenişişi Ort'a: Ormanda yaşayan hayvanların koruyucusu.

Mirsa: Ateş ve ışığın koruyucusu (Bors).

Nerc'i: Üstünde ev bulunan toprak parçasının koruyucusu.

Oço-K'oçi: Orman adamı. Yoldan geçenleri öldürür. Onu gören yaya, bir kez ateş etmelidir.

Tk'aşi Mapa: Ormanlar Kraliçesi.

Gürcü tanrıları-koruyucular⁸

Ainina: Danina ile birlikte anılır.

Amirani: Promethe.

Armaz: Tanrıların tanrısı.

Aziz Georg: Savaşçı tanrı. Yolcuların, çobanların, yol kesen haydutların koruyucusu. Kurtların ve arıların efendisi.

Barbale: Kümes hayvanlarının ve küçükbaş hayvanların koruyucusu.

Danina: Ainina ile birlikte anılır.

Ga (Gaim) ve Gaci: Gürcülerin iki tanrısı, kral tanrıları.

Hrucan: Kroniklerde "Chaldäerlerin Tanrıçası".

Cgyräg: Aziz Georg.

Kaci: Her iki cinsiyetten birçok ruhu kapsayan bir grup. İnsan biçimine girerek yeryüzünü ziyaret ederler (Kaciler: Demirci ruhlar).

K'op'ala: Işıl ışıl parıldayan bir ruh olup, kötü ruhları parçalayıp yok eder.

K'viria: Dağ topluluklarının en büyük tanrısı. Morige'nin yardımcısı ve vekili. En güçlü ikinci tanrı. Diğer tanrılara ve insanlara hükmeder.

Mirsa: Ateş ve ışığın koruyucu ruhu.

* Bkz.: Tedo Saxokia, *Megrel-Laz Kültüründe Akrabalık, Evlenme ve Cenaze* (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), Tarih ve Toplum, sayı 140, Ağustos 1995.

Morige: Dağ topluluklarının en büyük tanrısı.

P'irkuşi: Demirci ruhu.

Sandzimari: Vahşi tanrıça.

Zaden: Tanrılardan biri.

Notlar

1. Yaşar Bağ, *Türklerde ve Çerkesler'de İslâm Öncesi Kültür Din Tanrı*, s. 179, Çiviyazıları, İstanbul, 1997.
2. Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
3. A.g.k.
4. Hayri Ersoy, *Dili Edebiyatı ve Tarihi ile Çerkesler* (Tarık Cemal Kutlu, Çeçenler), s. 113, Nart Yayınları, İstanbul, 1993.
5. Georges Dumézil, a.g.k.
6. A.g.k.; Svanlarla ilgili olarak bkz.: Çetin Gürsel, Mehmet Gülbiz, *Svanlar Ülkesi*; Ali İhsan Aksamaz, *Tarihin Yok Edemediği Halk*, Atlas, sayı 42, Eylül 1996.
7. A.g.k.
8. A.g.k.

Nart destan varyantlarında çelişkili anlatımlarla karşılaşmaktayız. Destan derlemelerinde çelişkilerin varlığı, hep değinilen bir olgudur; yazıya geçme ve yayımlanma sürecinde değişimler olabileceği gibi, anlatımlar da anlatıcıya göre ve bölgeden bölgeye değişebilecektir.

'Nartlar/Asetin Halk Destanı'nda' Sozriko ve Soslan farklı kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Sozriko, Hemits'in, Soslan ise Wrijmeg'in oğludur. Soslan'ın kayadan doğduğu anlatılmaktadır. Sozriko ile Soslan adlı kahramanların özellikleri karışmış mıdır? Satana, Sozriko'nun annesi değildir, Batraz'ın doğumuna yardım eder. Satana ile Sozriko arasındaki ana oğul ilişkisi, Oset varyantında yoktur.

V.İ. Abayev, Soslan ile Sozriko'nun aynı kişiler olduklarını belirtir. G. Dumézil de, Soslan ile Sozriko'yu aynı kahramanlar olarak belirlemektedir. Soslan'ın doğumuyla ilgili olarak şunları yazar. "O, güzel Satana'ya bakarak tahrik olan bir çobanın, önüne menisini döktüğü bir taşla dönüşmüştür." (Burada doğru ifade, taştan doğmuştur, biçiminde olmalıdır.)

Bir Abazin metninde de (Calejey'in Öyküsü), Sosrikua ile Sosran'ın birlikte sefere çıktıkları anlatılır (*Mitoloji ve Nartlar*). Abazin halk destanlarında Sosrikua adının yanısıra Sosran ya da Sosranpa adları da karşımıza çıkar.

Sosrikua (Sozriko)'nın ilişkileri de Nart söylencelerine ilişkin çeşitlemelerde değişmektedir. Oset varyantında, Beduha ile evlendikten başka Güneş kızı Asıruhş ile de evlendiği anlatılır. Abazin varyantında Kaydiyukh (Adıyukh) ile evlendiği anlatılır. Bir başka varyanta göre, Sosrikua, Akunda'yı kaçıtır. Sosrikua'nın Tlepş'in kızı ile evlendiği anlatılır (Adıge).

Oset Nart söylencelerinde Satana, Wrijmeg'in karısıdır. Abazin Nart destan metinlerinde, Seteney'in adı çoğunlukla Tlepş* ile birlikte anılır. Adıge Nart söylencelerinde kimi metinlerde Se-

* Abazin ve Adıge anlatımlarındaki Tlepş, Oset anlatımındaki Kurdelagon ve Safa'nın işlevlerini üstlenmiş görünüyor.

teney, Wuezirmes'in karısıdır; kimi metinde Wuezirmes'in Dedikhue ile evlendiği, kimi metinde ise Seteney'in kızı Psetin ile Wuerzemec'in evlendiği anlatılır. Aynı şivedeki anlatımlarda bile farklılıklar olabilmektedir. Örneğin, Bjeduğ şivesiyle söylenmiş bir şarkı, Seteney ile Wuerzemec'in Şarkısı'dır. Wuerzemec'in Psetin ile Evlenişi de Bjeduğ şivesi ile anlatılmıştır.

Nart destan varyantlarında başka kahramanların ilişkilerinde de farklılıklar, değişik anlatımlar vardır (Kahramanların doğumlarıyla ilgili farklı anlatımlar).

Bir Abazin metninde geçen Yimis (Wuezirmes'in kardeşi) ile Hımiş aynı kişiler olsa gerek.

Yaşlıları öldürme geleneğine son veren kahraman; bir Abazin metninde Badınokue, Kabardey metninde ise Sosrikua'dır.

Sosrikua'nın ölümünün anlatıldığı Abazin metinlerinde, Nartların neden Sosrikua'ya düşman kesildikleri ve Sosrikua'nın öldürülme nedeni belirgin değildir (Sosrikua'yı benimsemedikleri belirtiliyor).

Derlemelerde bazı anlatımların iç içe geçtiği anlaşılmaktadır.

Bir Şapsığ metninde Peterez, Seteney'in oğlu olarak tanımlanır. Diğer Adıge anlatımlarında Peterez, Hımiş'in oğludur.

Oset Nart söylencelerinde Sozriko'nun Totraz ile savaştığı ve Totraz'ı öldürdüğü anlatılır. Tobil Talustan tarafından derlenmiş metinlerden birinde Sosrikua'nın Sotraş ile, diğerinde ise Sosran ile savaştığı anlatılır. Totraz, Sotraş, Sotraş, Sosran adlarında da bir karışma olmalıdır. Oset varyantında Sozriko ile Soslan aynı kişiler olsa bile, diğer varyantlarda Sosrikua ile Sosran ya da Sotraş aynı kişiler olmasa gerek.

Nartların soyu Oset varyantında Sweşşe'ye, Adıge-Kabardey varyantında Dode'ye uzanır.

Nartların sonunu belirleyen bir anlatıma, Adıge, Abazin, Abhaz varyantlarında rastlanmıyor (Derlemelerde yer almamış olabilir ya da Türkçeye çevrilmemiş söylencelerde yer alabilir). Oset varyantında, tanrılarla savaş, Nartların sonunu belirliyor.

Nart destan varyantlarındaki tüm Nart kahramanlarını karşı-

laştırma olanağı yoktur. Bunun nedeni kahramanların adlarının farklı oluşu değil, bazı kahramanların bazı varyantlarda hiç yer almamasıdır. Örneğin, Oset varyantında yer alan Sirdon tipine diğer varyantlarda rastlanmıyor. Buna karşılık Adıge varyantlarında da Oset varyantında rastlanmayan pek çok kahraman vardır. Örneğin, Abazin ve Adıge Nart kahramanlarından Badınokue (Şebatniko)'ye de Oset varyantında rastlanmıyor. Ancak, Seteney (Satana), Sosrikua (Sozriko), Peterez (Batraz), Hımiş (Hemits), Wuezirmes (Wrijmeg), Aşemez (Atsemez) gibi Nart kahramanları varyantların çoğunda yer alır.

Farklı Adıge boylarının anlatımlarında farklı kahramanlar öne çıkmaktadır.

G. Dumézil, Oset Nart Söylencelerinde yer alan Sirdon* için şunları yazmıştır: "Sirdon ('vahşi hayvan' anlamına gelen sird sözcüğünden türemiştir) Eksaertaegkatae ailesinden gelen bir piçtir sadece. Üstün bir zekâya sahip olan Sirdon, ailenin hem vazgeçilmez bir yardımcısı, hem de amansız bir düşmanıdır... Soslan'ın öldürülmesinde Sirdon'un fazlasıyla belirgin bir rol oynamasından ötürü, Nartlar onu öldürür. Ancak onları yerden yere çalmak için, Sirdon'un ölüsü bile geri gelir. Loki üzerine yazdığım bir kitabımda (1948) bu Germen Tanrısı (Onun Aslarla olan ilişkisi ve Balder'un öldürülmesinde oynadığı rol) ile Nart kahramanlık söylencelerinde geçen Sirdon arasındaki yakın koşutlukları ortaya koydum."²

'Nartlar/Asetin Halk Destanı' adlı kitapta Sirdon'un öldürülmesi ile ilgili bir anlatım yer almıyor. Oset söylencelerinde de derlemelere alınmamış ya da Türkçeye çevrilmemiş anlatımlar olsa gerek.

G. Dumézil'in Sirdon ile Germen Tanrısı arasında koşutluklar belirtmesi ilginçtir. Oset söylencelerindeki Sirdon'un özellikleri ve davranışları, Nart destanlarının dokusu dikkate alındığında oldukça yadırgatıcıdır.

G. Dumézil'in değindiği Germen Tanrısı Loki, Balder efsane-

* Abazin derlemelerinde Sosrikua'nın ölümünde Sirdon'un oynadığı rolü, Cadı Barambiukh (Barambukh) üstlenmiş görünüyor.

si içinde yer alır. Odin (rahip-kral ya da büyücü-kral, ölümler tanrısı, savaşçılar tanrısı)'in oğullarının en güzeli olan Balder, hain Loki'nin kurbanı olarak ölür. Cehenneme iner. Bunun üzerine devler tanrılara saldırıp bunları öldürürler. Ama bu tanrıların akşamı'ndan sonra gizemli bir güç, düzeni yeniden kurar, Balder'le tanrılar dirilirler, evrensel bir mutluluk çağı başlar.

Antik çağdaki en büyük üç Germen tanrısının, ilk üç Hindu kastının karşılığı olan "sınıf tanrıları" sayıldığı belirtilir. Odin büyücü-rahiplerin; Tiyu savaşçıların; Thor rençberlerin tanrısıdır. Bununla birlikte Thor aynı zamanda haşin bir tanrı, korkunç bir savaşçıdır, elindeki taştan yapılmış tanrısal çekici ile canavarları öldürür.

Ceasar, "Galya Savaşı" adlı yapıtının bir yerinde, Germenlerin Dumézil'in yazdığı gibi ruhanî bir sınıf tarafından yönetilmediğini ileri sürmüştür.

Galya Keltlerinin büyüklük tabu'su da 'atalık geleneği'ni çağrıştırmaktadır (Adıge, Oset ve Balkarlar'da görülen bu geleneğe değinilmişti). Galya'da bir çocuğun, silahlarını kuşanmış olan babasına yaklaşması yasaktı. Bu konuda Samuel Reinach şöyle diyor: "Bu yüzden delikanlılar yabancı ailelerin ya da rahipler (Druideler)'in yanında büyütülüyordu; bu acayip adet İrlanda'da uzun zaman süregelemiştir..."

Keltlerin mezarları (Dolmenler) içinde bulunan eşyalar, ölümlerin sonradan da yaşadıklarına inandıklarını gösteriyordu.

Germenlerin eski dininde kutsal ağaçların büyük bir rol oynaması, Yan'lar (Döl bereketini sağlayan erkekli kadınlı ruhlar), Elf'ler (ışıklar içinde danseden, ya da evde erkeğe yardım eden ruhlar), Troller (cücüler), Niksler (su perileri), çoğu zaman aptal olan devler, üç Normlar (kozmik ağacın altında oturan yazgıların bekçisi bakireler) ve Galyalıların kutsal meşe ağaçları, Kuzey Kafkasya mitolojisini anımsırmaktadır.³

Nart destanlarının asıl çelişkisi, irdelemelerin ışığında Adıge, Abhaz, Abazin, Karaçay-Malkar Nart destanlarıyla Oset Nart destanı arasındaki başkalık, farklılıktır. Animizm, Totemizm, büyü unsurları tüm varyantlarda yer alır, ancak Oset varyantı nere-

deyse bir tanrılar efsanesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Türkçeye çevrilmiş derlemelerden irdeleyebildiğimiz Adıge, Abazin ve Abhaz Nart destanları, yansıladığı çağlar ve uygarlık aşamalarıyla daha gerçekçi ve canlı imgeler oluşturmakta; halkın etkili, sevecen ve kıvrak anlatımıyla, ezgileriyle, yakarılıyla etkili biçimde Nartların soluşunu duyumsatmaktadır. Simgesel anlatımlar ise gerçeği zedelememekte, tam tersi etkiyi artırmaktadır. Derlemelerdeki dağınıklığa ve çelişiklere rağmen kendi içinde tutarlı ve bütünsel bir yapı göstermektedir.

Oset söylencelerinde de etkileyici anlatımlar vardır. "Satan'a'nın kahramanlara hitabı (güneş parçam), Sirdon'un acıları (çocukları öldüğünde fendirı yaratışı), şölen betimlemeleri gibi. Ama Oset söylencelerinin karanlık ve gizemli yanı, belki anlatımdan, belki tanrıların öne çıkışlarından, belki de Ölüler Ülkesinden kaynaklanmaktadır. Masal öğelerinin, büyü nesnelerinin yoğunluğu ve simgesel anlatımın ağırlığı, söylenilenlerin dışında tasarlanabilecek pek bir şey bırakmıyor.

Notlar

1. Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), s. 76, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
2. A.g.k., s.77.
3. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi* (Çev.: Samih Tiryakioğlu), s. 143-147, Varlık Yayınları, İstanbul.

NART DESTANLARININ TAŞIDIĞI UNSURLAR

Nart destanlarındaki ilginç motiflerden bazıları, tanrılar efsanelerine, ilkel dinlere, eski uygarlıklara bir yolculuğa çıkarırken; bazı motifler de bakışımızı tarih öncesine, Neanderthalensis soyuna, insanın geçirdiği evrim sürecine, toplayıcılık ve avcılık ekonomisinden tarıma geçişe, savaşımlara, teknolojinin evrimine yöneltirerek, pek çok konu üzerinde düşündürmektedir.

Nart destanlarında gerçekçi bir anlatımla işlenen arkaik unsur ve motiflerden, özellikle ateşin devlerden çalınışı; çelik teker; maşa, kerpeten, orak, tırpan, ok, kılıç gibi araçların ilk kez yapılması; orman yaratışı (kar adamı); enest ilişkisi; yaşlı adamların öldürülmesi geleneği; ölümsüzlük, diriliş ve öte dünya düşünceleri; kabile düzeninde kadının görevi; av etinin paylaşılması; tarım yöntemlerinin geliştirilmesiyle karmaşıklaşan ilişkiler; köleleştirme vs., günümüz gelişmeleri ve değerlendirmeleri ışığında irdelenmesi gereken derinlikli konulara pencere açmaktadır.

Nart destanlarının taşıdığı unsurlara ait bir incelemeyi, farklı bakış açılarıyla; farklı devirlerin, Nart destanlarındaki yansımalarını değerlendirerek gerçekleştirmek yararlı olacaktır kanısındayım. Belirli devirlerden ve inanç düzenlerinden bakışla, Nart söylencelerinin doğup geliştiği, katmerlendiği yeri, zamanı ve barındırdığı insanî temel unsurları çok daha net olarak algılamak olanaklıdır. Öte yandan Nart söylencelerinin olağanüstü etkileyciliğinin, anlatım biçimi kadar, taşıdığı unsurların gerçekliğinden ve günümüzde de anlamlandırılıp tartışılabilmesinden de kaynaklandığı ortaya çıkmaktadır. Nart destanları uygarlık serüveninin ilk adımlarından başlayarak, çağlar boyunca halkın ağızdan sevgiyle, içtenlikle; ezgiler, yakarılar, öyküler ve şarkılarla motif motif dokunmuştur.

Neanderthalensis Soy, Orman Adamı, Devler ve Cüceler

Memelilerin evriminde insana giden yolun başlangıcı yaklaşık olarak 5 milyon yıl önce başladı. İnsanın evrim çizgisi yaklaşık 3 milyon yıl önce iki kola ayrıldı. Birincisi, kısa bir süre sonra kaybolan ve vejetaryen *Austrolopithecus robustus*'a, ikincisi de

bugünkü modern insana evrilen Homo habilis'e aitti. Bu tür, be-
yin işlevleri bakımından zeki bir canlıydı ve el aletleri yapabile-
cek kadar da gelişmişti. Bundan sonra evrilen yeni tür Homo
erektus, yeni bir buzul çağı ile birlikte ortaya çıktı ve kötüleşen
iklim şartları nedeniyle de değişen beslenme koşulları yüzünden
Afrika'dan ayrıldı. Homo erektus'un yok oluşu son buzulda Ho-
mo neanderthalensis'in ortaya çıkması ve evrilmesiyle şimdilik
son tür, Homo sapiens (modern insan) dünya yaşamındaki yerini
aldı.

Neanderthalensis soyunun kaba hatlarına yalnızca Kuzey Av-
rupa'da değil, Avrupa'nın güneyinde ve Orta Doğu'da da rastlan-
maktadır. 35 bin yıl öncesinden bugüne kadar Neanderthalensis
soyunun izine rastlanmamıştır. Yeryüzünden silinmişlerdir. An-
cak biyolojik olarak tamamen silinmemiş olmaları da mümkün-
dür. Homo sapiens'in asıl koluyla birleşmiş olabilirler. Dolayısıy-
la Neanderthalensis'in genleri bugün bizlerde yaşamaya devam
ediyor olabilir.¹

Neanderthalensis soyuna değinişin nedeni şudur: Laz halk
inanışında "Germak'oçi"* (orman insanı, orman adamı); Megrel-
lerde "Oçok'oçi" ve tüm Transkafkasya'da yaygın olan iri adam,
"Dev düşlemesi"; bu figürün Laz halk inançlarında varlığı, Laz
masallarına yansısı, Megrel** mitolojisinde büyük rol oynama-
sı; Kafkas söylencelerinde (Nart destanlarında da) ateş motifiyle
birlikte orman insanının yer alışı; Kafkasyalı 'kar adamı'yla ilgili
anlatılanlar ve yazılanlar... Değişik Kafkas halklarında farklı ad-
larla adlandırılan ve Kafkas dağlarında varlığının saptandığı ifade
edilen yaratıkla yakın ilişkiler de kaydedilmiştir:

"Dr. Jeanne Kofmann 1962'den beri Kabardey'e yerleşmiş ve
'Almastı' adı verilen olağanüstü yaratığın varlığını araştırmaya
devlet tarafından memur edilmiştir. 1966'da Moskova'daki Coğ-
rafiya Derneği'ne verdiği uzun raporda, bunun çok az rastlanan

*"Germak'oçi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz.: Wolfgang Feurstein (çev.:
İbrahim Dipşov), *Kafkasya Yazıları*, sayı 2, 1997.

**Bkz. Wolfgang Feurstein, *a.g.m.*

Neanderthal bir yaratık olduğunu belirtmiştir. Abhazya'da anlatı-
lan olay ise çok daha ilginçtir. 'Abnauayü' (orman adamı) diye
anılan bu yaratık bir dağ köyünde köylüler tarafından yakalanmış
ve adını Zana koymuşlar. Bedeni kırmızımtrak tüylerle kaplı bu
dişi yaratığın bir insandan çocuk doğurduğu belirtilir. Prof. Boris
Porşnev bu yavrulardan birinin mezarını açıp iskeletini bulmuştur
ve bunun bir Neanderthal olduğunu söyler." (Amerikalı araştırma-
cı Sanderson'un Kafkas kar adamı konusunda yazdıklarından.)²

Nart destanlarında, Laz masallarında, Megrel mitolojisinde
yer alan ve düşsel çizgiler taşıyan bu yaratık, gerçekten Nean-
derthalensis midir, bilemeyiz ama, Kafkas halkının bilincinde
güçlü bir biçimde kök saldıgı kesin.

Özdemir Özbay'ın 'Mitoloji ve Nartlar' adlı kitabında yer
alan derlemelerden birinde (Wuezirmes'in Dedikhue ile Evlen-
mesi, Kabardey) Orman Yaratığı; göğsünde kılıcı, alnında tek gö-
zü ile betimlenir. Yaratığın niyetinin kötü olduğunu anlayan Wu-
ezirmes, tek gözü nişan alır, yaratık böğürerek ormana dalar, son-
ra da ölür. Wuezirmes, orman yaratığının soyundan beşikte yatan
bebeği de öldürür. Bu söylencede, orman yaratığının kaçırmış ol-
duğu kız (Dedukhue) ile Wuezirmes'in evlendiği anlatılır.

Kafkasya'da yaşayan tüm halklar, çok eski çağlarda olağan-
üstü güçlü, ancak aptal varlıkların yaşamış olduğuna inanırlar.
Kafkasya'da yaşadığı varsayılan Kafkasyalı 'kar adamı' (Yeti)
konusunda Aydın O. Erkan'ın 'Tarih Boyunca Kafkasya' adlı ki-
tabında şu bilgileri de buluyoruz: 17. yüzyılda Kafkasya'yı ziya-
ret etmiş gezgin Evliya Çelebi, Kafkasya dağlarında ve ormanla-
rında ikibuçuk metre boyunda, gulyabani veya guli yaban deni-
len, yarı insan, yarı maymun bir yaratığın yaşadığını yazar. Efsa-
nevi Nartların bunlarla (yinişlar) savaşlarından sözedilir. Bir ya-
zara göre Megrelya ve Svaneti arasındaki ormanlarda da görülen
bu yaratığa Megreller, Oçok'oçi derlerdi. Bu onların dilinde vah-
şi adam anlamına gelir. Eski Svanlar, Megreller ve Abhazlar bu
yaratığın insanla şeytanın birleşmesinden doğduğuna inanırlardı.
Himalayalar'da ve Tibet'de varlığı bilinen, fakat insanoğlu tara-

findan ölü veya diri hiçbir şekilde ele geçirilememiş vahşi kar adamı öyküleri bilinmektedir. Kafkas dağlarında da böyle bir yaratığın varlığı saptanmıştır. Bu yaratık değişik Kafkas halklarında Oçok'oçi, Kitir, Kaptar, Almastı, Abhazya'da Abnauayü; ayrıca Yagmort veya Pikelion gibi adlarla anılır. Kar Adamı ile yakın ilişkiler belirlenmiş ve yazıya geçmiştir. Vücudu koyu kıllarla kaplı, iki ayağı üzerinde yürüyen, iki metreden uzun boylu bir canlı olarak betimlenir.³

Doğu Gürcüstan'da rastlanan Megalitik kale-kent ve saray kalıntılarının insanlar tarafından değil de mitolojik yaratıklar yani "Tsikloplar" tarafından yapıldığı ima edilmektedir. Gürcü halkı bu eserleri "Gmirta nakveti", "Devta nasahlarebi", "Kva katsebi" gibi adlarla adlandırmıştır. Bunların anlamı, gizli kahramanların evleri, dev evleri, taş adamlardır.⁴

Nart destanlarındaki devlerle ilgili anlatımlarda, devlerin adlarının varyantlarda farklı olduğunu görüyoruz. Osetlerde devlerin adları weyig (İron dili), weyug (Digor dili); Çerkeslerde Yinij, Yeminej, Arıkhoan, Andjhau gibi farklılaşır. Oset anlatımlarında Karadzaw adı da geçer. Sozriko'nun Karadzaw adlı dev, Karadzaw'ın kılıcıyla yenişi anlatılır, bir söylencede. Abazin, Abhaz ve Adıge söylencelerinde de devlerle ilgili pek çok öykü vardır. "Sosrikua'nın Nartlara Ateşi Getirmesi (Abazin), Sosrikua'nın Devlerden Ateşi Kaçırışı (Abhaz), Dev Nine'nin Oğlunun Düşü (Abazin), Sosrikua'nın Nartlara Darı Tohumunu Getirmesi (Abazin), Sosrikua ve Kör Dev (Abazin), Topal Sosrikua (Abazin), Nart Mıgezeşko Wuerzemec'in Güzel Psetin ile Evlenişi (Adıge-Bjeduğ), Sosrikua'nın Ölümü (Abazin)" adlı derlemelerde hep devlerle ilgili bilgiler ve Nart kahramanlarının onları nasıl yendiği, dev soyunun sona eriştiği yer alır (*Mitoloji ve Nartlar*/Özdemir Özbay). Ancak 'Nartlar/Asetin Halk Destanı'nda devlerden ateşin kaçırılışından söz edilmiyor. Söylencelerde yer alıyor muydu, yazıya mı geçmedi, bilemiyoruz. Yalnız "İhşar ile İhşarteg Delimonlar'da" adlı bölümde, ateşin paylaşılmasından söz ediliyor.

G. Dumézil, Ubıhlar ve Dağıstanlıların devlere Nart kahra-

manlarının adlarını taktıklarını belirtiyor. Ayrıca G. Dumézil Osetlerdeki weyig ya da weyug adındaki -g sonekinin, Hint-İran Rüzgar Tanrısının adı (Sanskritçe Vāyu, Avest. Vayu) ile ilintili olduğunu vurguluyor.⁵

Tahir Alangu, Homer'in *Odisseia*'sındaki Polyphem ve *Dede Korkut* kitabındaki Depegöz epizodunun karşılaştırmalarına değinirken, her iki epostaki epizodların asıl çıkış yerleri hakkındaki düşüncesini belirtiyor: "Bu epizodun, Kafkasya'dan, M. Ö. 13. ile 7. yy. arasında denizci kavimler aracılığı ile Ege'ye götürüldüğünü, orada daha başka yabancı malzeme ile birlikte *Odisseia* içine girdikten sonra, aynı lokal rivayetlerin 11-15. yy. arasında Kafkasya ve Anadolu'nun yukarı bölgelerine kuvvetli bir şekilde yerleşen Oğuzların eposlarına girdiğini, ve sonunda *Dede Korkut* kitabına yazıldığını tahmin ediyorum... Depegöz lejandlarının *Dede Korkut* kitabı ve *Odisseia*'dan tamamıyla habersiz olarak Kafkas milletlerinin sözlü geleneğinde hâlâ yaşamış olması da, beni bu fikre götürmektedir. Kafkas kavimlerinden Mingrel (Megrel) ve Osset (Oset)'lere ait Nart lejandları içinde iki Polyphe- hem rivayetinin de not edilmiş olması, her iki eposdaki epizodların asıl çıkış yerlerini bulmak imkânını bize vermektedir."⁶

Nart destanlarında sözü edilen cücelere de değinelim. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*'nda, 'Hemits'in Evlenmesi' adlı bölümde, Nart Hemits'in cüce Bitsenta Dıçenag'ın kızı ile evlenişi anlatılmaktadır. Hemits, cüce karısını cebinde taşır. Adıge Nart söylencelerinde Hımış oğlu adıyla anılan Beterez'in annesi, Yispı soyundan bir prenses olarak tanımlanır. G. Dumézil, Yispıların cüce olduğunu belirtir. Ancak, Abazince anlatılmış bir derlemeye (Nasren ile Aşemez) Maraku'ların cüce oldukları, tavşanlara bindikleri vurgulanmakta; tavşan şövalyeler olarak betimlenmektedirler. Hımış, Marakua halkından cüce bir kızla evlenir. Çok geçmeden kadın doğurur, çocuğa Peterez adını koyarlar. Marakua savaşçıları, bir fırsatını bulup Hımış'ı öldürürler (*Mitoloji ve Nartlar*/Ö.Özbay). Bir Kabardey metninde (Nartların Seteney'i Yispı Prenslüğünden Kurtarışları) Yispı halkından sözedilir ama cüce olarak tanımlanmazlar.

G. Dumézil, cücelerin Kafkas halklarının inançlarında önemli bir rol oynamadığını; Azmıcı adında özel bir cüce türünden söz edildiğini, bu cücelerin verilen işi derhal yerine getirdiğini, yakalanıp sertçe sıkıldıklarında derhal öldüklerini, ayrıca Batı Gürcüstan'da yaşayan İmeretililerin ç'ink'a adında ufak, oldukça orantılı vücutlara sahip cüceler tanıdığını, bunların yerin altında yaşadığını, bu cücelerin canını sıkıran bir kimsenin birkaç gün dilinin tutulduğunu yazmaktadır.⁷

Abhaz söylencelerinde, 'Atzanlar' cüce olarak tanımlanırlar. Kun, cüce Atzan'ın kızkardeşi Zilyka ile evlenir. Zilyka, Kun'a kızar, bıçakla karnını kesip taşıdığı çocuğunu çıkarır ve Kun'u terkeder. Bebeğe Tzvitzy adı verilir.⁸

Notlar

1. Richard Leakey/Roger Lewin, *Göl İnsanları* (Çev.: Füsün Baytok), s: 210, Tübitak Yayınları, Ankara, 1998 (Üçüncü Basım).
2. Aydın O. Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, s. 138, Çiviyazıları, İstanbul, 1999.
3. A.g.k., s. 136-137.
4. Niko Bërdzenişvili, Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi* (Çev.: Hayri Hayrioğlu), s. 43, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.
5. Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), s. 54-55, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
6. Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, s. 277-278, Adam Yayınları, İstanbul, 1983.
7. Georges Dumézil, a.g.k., s. 52-53.
8. Sula Benet, *Abhazlar* (Çev. Nuran Kılınçarslan), s. 101, Kaf-Der Yayınları, Ankara, 1994.

Ensest İlişki, Avlanma, Anaerkil ve Ataerkil Düzenler, Kabile Düzeni

Freud, başlangıçta insanların, tek ve hâkim bir erkeğin egemenliğindeki aile sürüleri halinde yaşadığını söylüyor. Oğullar, kendilerine babalık eden erkeğin cinsel rakibi olacak kadar olgunlaştıklarında sürüden atılmaktaydılar. "Bir gün" diyor Freud, "kovulan kardeşler biraraya geldiler ve babalarını öldürüp yiyecek ataerkil sürüye son verdiler. Kültürel bir ilerleme, belki de geliştirilen yeni bir silah, onlara daha güçlü oldukları duygusunu vermişti."¹

Bu ifadeler, Kafkasya mitolojisinde yer alan, yaşlıları öldürme geleneğini çağrıştırmaktadır. Oğullar, yaşlanan babalarını uçurumdan aşağıya atarak ölüme terketmektedirler. Bu geleneğin son buluşu da anlatılır, Kafkasya mitolojisinde. Nedeni de, yaşlıların birikim ve deneyimlerinden yararlanılabileceği gerçeğidir, özellikle karşılaşılan güçlükler, kıtlıklar vb. durumunda. Yine bu ifade, ataerkil düzenlerden anaerkil düzene ve sonra değişen ilişkilerle yeniden ataerkil düzene geçildiğini düşündürmektedir.

İnsan toplumunda enseste karşı en şiddetli ahlakî tepkinin ane-oğul ilişkisine yönelmesi, kız ve erkek kardeşler arasındaki ilişkinin bir ölçüde daha az, baba-kız ilişkisinin ise daha da az tepkiye hedef olması şaşırtıcı görünebilir. Bu, baba-kız ilişkisinde hiçbir doğal engelin olmadığı şempanze toplumuyla aynı doğrultuda bir olgudur. Ancak genç dişiler içinde doğdukları grubu genellikle yetişkinliğe ulaştıklarında terk ettikleri için, bu ensest türü sınırlıdır.²

Kuzey Kafkasya mitolojisinde (Nart destanları) belki de hukukî bir kurum olarak ensest ilişkinin eski bir uygulaması korunmuştur (Sözlü geleneklerde Wrijmeg (ya da Wuerzemes)'in, kız kardeşi Satana (ya da Seteney)'nin aynı zamanda kocası olduğu belirtilir).

Avlanmanın neden temelde erkek işi olduğu sorusuna yanıt vermek kolay değildir. Bir topluluğun üreme potansiyeli açısından bir erkeğin avda ya da savaşta ölümünün bir kadının ölümün-

den daha az sorun yaratışı ve annelerin çocuk bakımıyla uğraşmaları nedeniyle avlarda çocukların sessizliğini sağlamanın zorluğu gibi nedenlerden dolayı kadınlar nadiren avlanırlar. Toplayıcı-avcılarının büyük çoğunluğu için beslenmenin sigortası olan bitkisel yiyecekler aile bireyleri arasında paylaşılır. Oysa avcı, avladığı hayvanın etini bütün gruba dağıtabilir. Belki de çiftçilik yapmayan toplumlarda avlanma ve av etinin yenmesi çevresinde oluşan mistik ve törensel hava, köklü bir biyolojik içgüdünün kültürel yansımasıdır. Eti, toplayıcı ve avcı toplumlarındaki saygın konumuna yükselten neden ne olursa olsun, bu olgu toplumsal ve siyasal gücün kadınların değil de erkeklerin elinde toplanmasına yol açmıştır. Karma ekonomide, eti elde eden erkekler bunu grup üyelerine dağıtabilme ayrıcalığını ellerinde tutarlar. Eti dağıtan kişi konumunda olmak da erkeklere, erk (iktidar gücü) olmasa bile toplumsal saygınlık kazandırır. Karşılıklılık ve adalet ilkelerine bağlı olan toplumlar da, eti grup içinde ve gruplar arasında dağıtma hakkı kaçınılmaz olarak erkeklere, kadınlara tanınmayan bir saygınlık (statü) sağlar. Et, erkekler için, önemli iletişim ve yükümlülük kanalları kurar.³

Sözedilen bu olgu da, Nart destanlarında açık biçimde ifadesini bulur. Sefere çıkarken Nart kahramanları, kadının sözüyle sefere çıkılmayacağını, kadın sözünden kılavuz olmayacağını vurgularlar. Av dönüşlerinde dağıttıkları av etiyle saygınlık kazanırlar, şölenler düzenlenir. Ancak bazı durumlarda açlık tehlikesi başgösterdiği zaman buğday ambarıyla ya da derin kileriyle kadın (Seteney-Satana) önem kazanır. Sürülerle eve döndüğünde övünüp duran ve kahramanlığını dile getiren adam (Psabıda)'a, kadın (Adıyukh-Adıyıf)'ın, yardımlarını gözardı ettiği için olağanüstü tepkisi de dile getirilir, Nart destanlarında.⁴

Farklı ekonomik şartların toplumsal yapıda oluşturduğu farklılıklar cinsler arasındaki ilişkilerde belli ölçüde bir esnekliğe yol açar. Erkeklerin kadınlardan daha iri ve güçlü olduklarını kimse yadsımamaktadır. Ayrıca belki de evrim erkeklere et arayışına uyum sağlamaları için daha keskin bir görüş yeteneği kazandırırken, kadınların ise, çocuklarını eğitebilmeleri için konuşma yeteneği gelişmiştir.⁵

Nart destanlarında Seteney Guaşe (Satana) tipi, anaerkil düzenin canlı bir kanıtıdır. Seteney bilgedir, akıllıdır, pek çok güç durumunda ona danışılır. Toplumsal görevleri vardır. Yalnızca bir anne, eş ya da aşık olunan bir güzel değildir. İyi bir ev sahibesidir. Kahramanlara yol gösterir, öğütler verir, geleceği görür. Kahramanların doğumundaki rolü belirgindir. Silahları saklar. Derin bir kileri olmalıdır.

Abazin varyantında Seteney, Tlepş'in esin kaynağıdır, yararlı araçlar yapması için Tlepş'i özendirir (teşvik eder). Doğurmadığı oğlu Sosrikua'ya annelik eder. Nartların sorunlarını çözer. Sık sık Tlepş'in dökümhanesine gider. Babası yaşlandığı için, erkek giysileri giyip silah kuşanarak sefere çıktığı da anlatılmaktadır, bir metinde. Her istediği gerçekleşir.

Abhaz varyantında Seteniya'nın Tanrıça Arışna'dan sonra dokuma ve biçki dikiş sanatının öncüsü olduğu anlatılır. Yüz Nart yiğidinin annesidir.⁶

Oset varyantında Satana, Batraz'ın doğumuna yardım eder. Kahramanlara yardım eder, ancak Sosrikua'nın annesi değildir. Wrijmeg'in karısıdır. İyi bir ev sahibesidir. Aynasında herşeyi görür. Bilgedir, akıllıdır ama yöneticilik niteliğinden söz edilmez, toplantılara katılmaz.⁷

Karaçay-Malkar varyantında Satanay Biyçe, Örüzmek'in karısıdır. Nart kadınlarına dikiş dikmeyi, süttten yoğurt, peynir yapmayı öğretmiştir. Örüzmek, her işte ona danışır.⁸

Seteney (Satana)'ın kabile düzeninde üstlendiği önemli roller ve Sosrikua'nın annesinin adıyla anılması, belli bir zaman kesiminde Kuzey Kafkasya boylarının anaerkil bir yapıya sahip olduğuna işaret edebilir. Ancak Nart destanlarının Seteney ile ilgili metinleri yoğun olarak söylenirken anaerkil düzen devam etmekte midir, yoksa sona ermiş midir? Bu sorunun yanıtını verebilmek için, bölgedeki zamanın üretim ilişkilerini belirlemek gerekir. Ayrıca, anaerkil düzenden ataerkil düzene geçiş her bölgede eş zamanlı olmayacaktır.

Nart destanlarında anaerkil düzenin etkin görüntüleri yanıltıcı olabilir. Seteney'in toplumsal görevleri; Sosrikua'nın Seteney'in

adiyla anılması; Oset varyantında belirgin olan, bebeğin doğumundan sonra, annenin baba evine dönüş geleneği ve şölen bitiminde evine armağanlarla dönüşü; Donbettır kızı Dzeraşşe'den doğan Nart kahramanları vurgusu; Dargavşer kızı gibi kadın savaşçılar motifi, anaerkil düzenin özellikleridir. Ancak destanlardaki bu özellikler, ana unsur değildir. Nart destanlarında ataerkil düzeni işleyen ve vurgulayan metinler de bulunmaktadır. Nart toplantılarına kadınların genellikle katılmaması; bir erkeğin (Sosrıkua), kadının (Seteney) sözüyle toplantılara alınmaması; toplantılarda alınan kararların kadınlara duyurulmaması; kadın sözüyle sefere çıkılmayacağının vurgulanması, kadın sözünden kılavuz olmayacağının belirtilmesi, Sosrıkua'nın son yolculuğunda Seteney'in öğütlerine aldırış etmemesi, kahramanların babalarının adlarıyla anılır olmaları (Hımış oğlu Beterez gibi), daha geç dönemlerde üretilen söylencelerdeki ataerkil dönem özellikleridir. Seteney, Adıyıf (Adıyukh), Yemğazeş Guşe, Donbettır kızı, Dargavşer kızı, Agunde gibi önemli kadın tiplerinin dışında; kahramanlık, mertlik ve savaş öyküleriyle, erkek kahramanlar öne çıkar.

Kadının horlanması, kınanması, kadın emeğinin ve yardımının önemszenmesi ve kadınlara duyulan saygı, metinlerde vurgulanmıştır, bununla beraber; toplumsal yaşam ve üretim ilişkilerinde kadınlarla erkeklerin rolleri, görevleri, sorumlulukları belirlemeye başlamıştır. Bu roller; kararlar alan, ava giden, sefere çıkan, savaşan erkekler ve dokumacılık, giysi dikme, yemek ve içki hazırlama gibi işlerle uğraşan anne, eş, ev sahibesi kadınlar olarak ayrılır. Tarımsal uğraşlardaki görev dağılımı net değildir. Ama Seteney'in buğday ambarının olduğu, kadınların ürünün saklanması ve korunmasındaki görevi de vurgulanır, söylencelerde. Tarım yöntemleri de gelişmekte ve yeni araçlar yapılmaktadır. Ama başağı biçen kimlerdir? Nartlar, denilir yalnızca. Erkekler ava ve sefere çıktığında, büyük olasılıkla tarlada çalışanlar da kadınlar ve kölelerdir. İnek sağan, süttten peynir yapan kadındır. Şölenlerde gençlerin kızlı erkekli hizmet ettiği belirtilir.

Destanın oluşumu kabile sistemine bağlanmaktadır. "Engels'e göre, barbarlığın en üst aşaması olan kabile-boy oluşumu

ve özellikle askerî demokrasi düzeniyle ilişkili toplumsal formasyonlar gayet canlı ve renkli bir biçimde yansıtılmıştır."

Notlar

1. Richard Leakey/Roger Levin, *Göl İnsanları* (Çev.: Füsün Baytok), s.183, Tübitak Yayınları, Ankara, 1998 (Üçüncü basım).
2. A.g.k., s. 193.
3. A.g.k., s. 201-202.
4. Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*, s. 267, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1990.
5. Richard Leakey/Roger Levin, *a.g.k.*, s. 203-204.
6. Özdemir Özbay, *a.g.k.*
7. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*, (Çev. Kayhan Yükseler), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
8. Hayri Ersoy, *Çerkesler* (Ufuk Tavkul, *Karaçay-Malkarlılar*), s. 164, Nart Yayıncılık, İstanbul, 1993.
9. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*, s. 27.

Aletlerin Yapımı, Tarım Ekonomisi ve Savaşlar

Bilim adamları, çok uzun zaman boyunca, insanın evrimde yükselmesinin simgesi olarak aletleri gördüler. İnsanların, geçimini kazanmak için alet kullanmasını öğrenen tek hayvan olduğu söyleniyordu. Ama, kuşlar, deniz samurları hatta kabuklu hayvanlar hakkında ortaya çıkan gerçekler, bu özelliğin yalnızca insana ait olmadığını göstermiştir (Örneğin Galápagos ağaçkakanımsı ispinozu ve bazı başka kuşlar, gagalarında tuttıkları küçük dallarla yarıklardaki böcekleri dışarı çıkarırlar). Alet yapımı da yalnızca insanlara özgü değildir (Şempanze, karınca, termit, bal ve ölü hayvanların beyinleri gibi yiyecekleri daha iyi tüketebilmek için bazı aletler yaparlar). Aletler, eğer daha kolaylıkla daha iyi bir yaşam sağlamaya yardımcı oluyorsa evrim biyolojisinde önemlidirler.¹

Bugünkü Homo sapiens, belki de konuşma dilindeki sonuncu gelişmeyle 50 bin yıl önce ortaya çıktı. Kültür, başka hiçbir hayvanın yapamayacağı biçimde Homo sapiens'e kendi türü içinde farklı yaşamlar yaşama olanağı sağlar. Kültüre sahip olmasaydık ne insan ne de hayvan olurduk. Amerikalı antropolog Clifford Geertz bu konuda şunları söylemektedir: "İnsan kültüre sahip olmasaydı yetenekli ama eksik kalmış bir insansı maymun değil, tamamen kafasız ve dolayısıyla işe yaramaz bir ucube olurdu. Tıpkı çok benzediği lahana gibi, insan kültürü çerçevesinde yetişen Homo sapiens beyni, bu kültürün dışında yaşayamazdı."²

Toplayıcılık ve avcılık ekonomisinden tarıma dayalı bir ekonomiye geçiş, sistemli tarımın sağladığı gıda birikimiyle nüfus artışına neden olmuştur, ayrıca endüstri ve teknoloji devrimleri için gerekli temeli oluşturmuştur.

Savaşarak diğer bir gruba karşı askerî zafer kazanan insan topluluğu kendisi için büyük çıkarlar elde eder. Maddî çıkara dayalı bir dünya savaşın yeşermesine uygun bir ortam sağlamaktadır. Amerikalı antropolog Marshal Sahlins şöyle demektedir: "Savaşların şiddeti, süresi ve dökülen kan, kültürün evrimi boyunca artarak çağdaş uygarlıklarda doruk noktasına ulaşmıştır."³

Lorenz, atalarımız "icat ettikleri yeni silahları sadece avlamak için değil, kendi soylarının mensuplarını da öldürmek için kullandılar." demektedir.⁴

Tarım devrimi sonrası sanatta savaşlar resmedilmiş, devrim öncesi sanatta ise savaşa çok az yer verilmiştir. O dönemde kasıtlı öldürmenin ender rastlandığı gibi bir açıklama yapılabilir belki.

Çiftçilikle uğraşan bir topluluğun, elde ettiği tarım ürünleriyle zenginleşmesi mümkünse de, böyle bir toplum hem hasadın zayıf olması tehlikesinin hem de ürünlerine göz koyabilecek komşuların tehdidi altındadır. Tehdit altındaki topluluğun mücadele vermesi doğaldır. Talancılık, yağmalama başladığında bunu kırmak güçtür. Savaş da maddeci bir dünyada kazançlı (avantajlı) bir uğraştır. Ama, temeldeki bir biyolojik içgüdüdür değil, kültürel icatların ürünüdür.

İnsan toplulukları büyüdüğü zaman liderleriyle toplumsal hiyerarşi kaçınılmaz duruma gelir. Böylesi bir toplumsal yapı, örgütlü savaş için de gereklidir. İlk insanlarda toplayıcı ve avcı ekonomisinin evriminde yaşamsal rol oynayan işbirliğinin savaş içinde de kilit durumda olması belki de garip bir çelişkidir. İnsanın içindeki işbirliği dürtüsü nasıl geçmişte siyasal nedenle savaş için kullanıldıysa, aynı dürtünün yine siyasal nedenle barışa yönelebileceğini umabiliriz.⁵

Nart destanlarında talanlar, çatışmalar ve savaşlar, epik malzemenin temelini oluşturmaktadır. Gerek tarım yöntemlerinin, gerek madenciliğin ve alet yapımının gelişimi, hem sınıfsal ayrışmalara, hem de büyüyen savaşlara zemin hazırlamaktadır.

Notlar

1. Richard Leakey/Roger Lewin, *Göl İnsanları* (Çev.: Füsün Baytok), s. 148, Tübitak Yayınları, Ankara, 1998 (Üçüncü Basım).
2. A.g.k., s. 180-181.
3. A.g.k., s. 212.
4. A.g.k., s. 223.
5. A.g.k., s. 232.

Sınıfsal ayrışma, 'Üç İşlevli Bölünme' ve Georges Dumézil

"Kabile sisteminden feodalizmin ortaya çıkmasına dek geçen dönem Nart destanlarında açıkça izlenebilmektedir. Ataerkil kabile organizasyonu, kendinden sonraki köleci toplum elementleri ile ve hatta feodalite ile katmerleşmiş olarak açıkça canlandırılmıştır."¹

"Fakat destanın sanatsal biçimlerinin incelenmesi bile, sınıf öncesi bir toplumun ürünü olduğu düşüncesine bizleri inandırmaktadır. Bunun, feodal bir destan olmadığını, feodalizme özgü bir üslup, kalıp taşımadığını açıkça görmek için birkaç öyküyü okumak yeter."²

"Destanda görülen feodalizm dönemine ait unsur ve çizgilerin, destana sonraki dönemlerde girdiği görülmektedir."³

Nart destanlarında prens, bey, eldar, melik gibi nitelemelere rastlamaktayız. Nartların feodallerle ilişkileri, onlarla çatışmalara girmek ve onlardan kız almak biçiminde yansımaktadır. Kabar-dey metninde Pşı* (Prens, bey) Yabğaşa'nın, hilâli kendi halkı için gökyüzünden aşağıya çektiği ve sonra Nartlara, bununla başağı nasıl biçtiklerini gösterdiği anlatılır (Nartların Orağı Buluşu).⁴ Beterez'in annesi, Yıspı soyundan gelen bir prenses olarak tanımlanır. Oset anlatımlarında, despot Eldar Gumir'in, tarlalarında tutsak Nartları işkenceler çektirerek çalıştırdığı vurgulanır.⁵ Nart destanlarında kölelik ve tutsaklıktan sıkça sözedilir.

Konuyla ilgili olarak, Georges Dumézil'in "üç işlevli ideoloji" ya da "üç işlevli bölünme" hakkındaki açıklamaları ise şöyledir:

* 'Kafkasya'dan Göçlerde Sosyal Yapı' adlı makalesinde Zafer Süren (Tarih Toplum, sayı 199, Temmuz 2000), daha yoğun olarak Abhaz ve Kabar-dey toplumlarında görüldüğünü belirttiği sınıflaşma ile ilgili olarak şu tabloyu sunmaktadır:

<i>Grup</i>	<i>Abhaz</i>	<i>Kabar-dey</i>
Kral	Apışa	Pşim-Yapş
Derebeyi	Ah	Pşı
Özdenler	Amista-Ambista	Tlekuleş-Vork
Halk-çiftçiler	Inkhvü	Feokle-Lhokol
Köleler	Atü	Pşıl

"Gerçekten de Hint-Avrupa bütünü üç işlevli ideoloji'siyle ilginçtir. Tarih öncesinde nasıl oluşmuştur? Üst ve alt arasında kendisini bir ara sınır olarak kabul ettirmiş olan, özellikle savaş amaçlı atçılığın ve arabacılığın bulunmasıyla yaratılmış toplumsal bir gerçeklikten mi çıkmıştı?... Eski İskitlerin durumu ilginçtir. İ.Ö. beşinci yüzyılda Herodotos'un saptadığı ve daha sonra da ilginç değişkeleriyle Quintius Curtius tarafından doğrulanan köklerine ilişkin efsaneye göre, ilk dönemlerinde, üç kardeşler zamanında kesinlikle işlevsel olan yakıcı altın eşyalar gökten inmişti: bir kupa, bir balta ve bir boyundurukla birlikte saban demiri... 1917 Devrimi'ne kadar örgütlenmeleri prensleri farklı tabakalardan soyluları, unvanları olmayan bireyleri ve köleleriyle bütünüyle feodal olan geniş İskit bütünü'nün son kalıntıları modern Osetlerde ise üç işlevli bölünme daha az görülür. Bununla birlikte halk destanında, eski kahramanları Nartlar her zaman üç büyük aileye ayrılmıştır. Zekâlarıyla dikkat çeken ve çevresinde içkili büyük ayinlerin düzenlendiği şahane bir kupaya sahip olan Alagataeler; güçleriyle tanımlanan ve en büyük kıyııcıları içinde barındıran Eksaertaegkataeler; sürülerinin zenginliğiyle tanımlanan Borataeler... Osetlerin komşuları olan ve dilleri Hint-Avrupa dili olmayan Kafkas halkları Çerkesler, Abhazlar, Çeçenler Oset destanından yoğun biçimde alıntılar yapmışlar ve bu destanı zenginleştirmişlerdir... Üç ailenin işlevsel niteliğine her anıştırma kaybolup gitmiştir. Herşey sanki efsanelerin bu Hint-Avrupalı olmayan alıntıcıları, bu destanların yaratıcıları olan ve toplumsal yaşamlarında üç işlevden kurtulmuş Osetlerin, efsanelerinin özgün hallerinde sadık bir biçimde korudukları üç işlevselliğin izlerini sistemli biçimde atıyormuş, kabul edemiyormuş gibi olup bitmektedir."⁶ G. Dumézil, Osetlerin toplumsal yaşamlarında yitirdiği ve bu halkın dininde çoktan unutulmuş üç işlevi, Oset Nart destanında fosiller biçiminde bulmaktadır. Özdemir Özbay ise, Dumézil'in 'Üçlü İşlev Kuramı'nı ortaya atmakla çok büyük bir yanılığa düştüğünü, bu tür yanlış yaklaşımlara Çerkes araştırmacılarından Şorten Askerbiy, Hadağatle Asker, Tewune Haçim,

Meremkuıl Vladimir gibi isimlerin, yapıtlarının ön sözlerinde bilimsel bir biçimde yanıt verdiklerini belirtmektedir.⁷

Herodotos'un Tarihi'nde, İskitlerin kökenleriyle ilgili olarak Herodotos'un birbiri ardına sıraladığı versiyonlardan birinde, İskitler anlatılır: "Bu ülke boştu, burada ilk olarak Targitaos adam doğdu. Bu Targitaos'un babası Zeus, anası da Borysthenes ırmağının kızıymış, öyle derler. Targitaos'un kökeni buymuş demek; bunun üç çocuğu olmuş, Lipoxaïs, Arpoxaïs ve en küçükleri Koloxaïs. Bunların zamanında Skythia'ya gökyüzünden altından yapılmış zanaat araçları düşüyor, bir saban, bir boyunduruk, bir balta ve bir kupa. Bunları ilk olarak en büyükleri görüyor ve yaklaşıyor almak için; altın, kızıl kor oluyor. O geri çekiliyor, ortanca ilerliyor, gene aynı şey oluyor. Maden öyle ateş saçıyor ki uzaklaşmak zorunda kalıyor. Sıra üçüncüye yani en küçüklerine geliyor, o zaman altın soğuyor, o da bunları alıp evine götürüyor. Mucizeyi gören büyükler iktidarı en küçüklerine bırakıyorlar. Lipoxais'ten, 'Aukhatea' denilen İskitler doğmuştur. Ortancadan, Arpoxais'ten inenler Kathiariler ve Traspieslerdir; ve en küçüklerinden de kralları çıkmıştır ki, adları Paralatailardır. Tümü de Skolotoi diye anılırlar, ki bu kralların lakabıdır. Bunlara İskitler adını Yunanlılar takmışlardır..." (Herodotos, IV, 5-7) Dumezil bu dört nesnenin (aslında boyunduruk ve saban aynı olduğu için üç nesnenin) "üç işlevi simgelediğini göstermiştir...

Bu versiyonda İskitler kendilerini hayvan yetiştiren göçebeler olarak değil yerleşik ve ziraatçı kişiler olarak sunarlar. Ama İskitler, "...ekip biçmezler, göçebedirler." (Herodotos, IV,2) Ve bu versiyon İskitlerdeki iktidarın kökenleriyle ilgilidir. Öncelikle kraliyet ve bunu yürütmeye yarayan nitelikler söz konusudur. Herodotos, bu versiyonu sahiplenmez.

Herodotos'un benimsediği başka bir versiyonda İskitler Asya'dan gelmiş göçebelerdir. Bir diğerinde ise, İskitler güneye doğru inmiş ve Kimmerleri kovmuşlardır; bu durumda onların Kuzey Avrupalı olmaları gerekirdi. Herodotos Tarihi'nde, her ne kadar Skythia Avrupa'da bulunuyorsa da İskitler zorunlu olarak

"Avrupalı" değildirler. İskitler'e göre Asya ile Avrupa'nın kesin sınırı gerçekte yoktur. Herodotos'un anlatısına göre İskitler'i Avrupa'da, Kralın işgal etmemesi gerektiği halde işgal ettiği bu kıtanın sakinleri olarak "sabitleyen", Dareios'un savaşıdır.⁸

Dumézil, Herodotos'un anlatısıyla Oset Nart söylencelerini ilişkilendirmiştir. Dumézil'e göre "Osetlerin sadakatle korudukları gelenek, Herodotos'un (ve Lukianos'un) İskitlerle ilgili sunduğu bir yığın veriyi aydınlatmaktadır." (Romans de Scythie et d'Alentour, Paris, 1977, s.12.)

Yine Dumézil, Hintlilerdeki güneşin kızı Tapati'yi, Osetlerde Güneşin kızı Akyruks'u ve Herodotos anlatısındaki Hestia-Tabiti'yi ilişkilendirmektedir. (Romans de Scythie et d'alentour, s. 143).

Herodotos, Hestia konusunda "İskit dilinde Hestia adının Tabiti olduğunu" söyler (Herodotos, IV, 59.). Hestia, İskit panteonunda birinci sıradadır. İskitlerin Basileía'sı olan Hestia aynı zamanda onların despótês'idir. Hestia, İskit Basileía'sını oluşturuyorsa, "kraliyet ocağı üzerine" edilen yemin, bir İskit'in edebileceği en tumturaklı yemindir. Şu halde Hestia aile ocağıdır. Dumézil, Herodotos'un aynı metnini zikrederek Osetlerde aile ocağının son derece kutsal bir yer olduğunu anımsatır: En tumturaklı yemin, ocağın üzerinden sarkan demir zincir tutularak 'aile ocağı üzerine' edilen yemindir (G. Dumézil, Légendes sur les Nartes, s. 154, aynı zamanda, Religion romaine archaïque, s. 318: "İskitlerin modern zamanlardaki son soyları olan Osetlerde bütün özel dinsel nizamlara çerçeve oluşturan, on dört tanrı ya da kutsal ruh için yapılan 'genel dualar', ateşin ruhuyla bitirilir.")

Oysa ocağın sabit olması, evin kök salması gibi kavramların sürekli olarak sürüleri güden, bir yayladan bir diğerine göçen İskitler için hiç bir geçerliliği yoktur. İskitlerin "evleri arabaların üstündedir" (Herodotos, IV, 46.). İskitlerde kişisel aile ocağı yoktur, tek gerçek ocak kraliyet ocağıdır. Osetlerde en ciddi yeminin aile ocağı üzerine edildiğini anımsatarak bu belirlemeleri Herodotos'un metnine bağlayan Dumézil, "...ne bir krala ne de bir bir-

liğe sahip olan Osetlerde bu adetin sadece demokratikleştiğini, ya da merkezden uzaklaştığını” da belirtmektedir. (*Légendes sur les Nartes*, s. 155).⁹

Tariheşiği, sınıflı toplumların ortaya çıkışı ve Hint-Avrupalılar fikriyle ilgili olarak: “Tarihöncesi’nden Tarih’e yumuşak ve çok yapılı bir geçiş söz konusudur, bu yüzden Tarih öncesi’yle Tarih arasında bir geçiş yeri olarak bir Tariheşiği varsayılır... Tariheşiği her yerde görülmeyen ya da en azından her yerde aynı uzunlukta yaşanmamış olan bir geçiş dönemidir. Ne olursa olsun bu geniş alanda bir uygarlık birliğinden, uygarlıkta bir bütünleşmeden söz etmek olası değildir. Samiler, Kafkasyalılar, Hint-Avrupalılar ayrı dil özellikleri gösteren toplumlardır, ayrı yaşam biçimleri, ayrı uygarlık değerleri ortaya koyarlar. Öte yandan dilsel özelliklere göre ayrılmış olan bu toplumların yarattığı uygarlık değerleri her zaman birbirini etkilemeye, birbiriyle bütünleşmeye eğilimli olmuştur. Bu tür bütünleşmelerin en azından dil düzeyinde açık belirtileri görülmüştür... 1767’de Fransız misyoneri Coeurdoux Latince, Yunanca ve Sanskritçe arasındaki benzerlikleri saptayarak Hint Avrupalılar fikrini geliştirirken elbet kaynakla ilgili bir açıklama yapamamıştı. Bugün de bu kaynak açıklaması yapılabilmiş değildir... Bir bakıma bütünsel bir bakıma parçalı olan bu uygarlık oluşumu içinde sınıflı toplumlar ortaya çıkmıştır. Tariheşiği sınıflı toplumların ortaya çıktığı zamandır.”¹⁰ Tarıma uygulanan yeni yöntemler yaşamı az çok karmaşıktırarak sınıflı toplumları getirirken, tarih döneminin başlamasıyla toplumlar iyiden iyiye sınıflı bir görünüm almaya başlamışlar; su şamsal bir özellik kazanmış, toprak tuğlalarla güçlü barınaklar yapılabilmiş, bakır dönemine girilebilmiştir.

Notlar

1. Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*, s. 54, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1990.
2. *Nartlar/Asetin Halk Destanı* (Çev.: Kayhan Yükseler), s. 54 Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
3. A.g.k., s. 26.
4. Özdemir Özbay, a.g.k., s. 132
5. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*.
6. Didier Eribon, *Georges Dumézil’le Konuşmalar*, (Çev.: İsmail Yerguz) s. 112-113-114, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1998.
7. Özdemir Özbay, a.g.k., s. 4.
8. François Hartog, *Herodotos’un Aynası* (Çev.: Emin Özcan), s.40-51, Dost Kitabevi, Ankara, 1997.
9. A.g.k., s. 27, 127-131.
10. Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 39-40, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997 (İkinci Baskı).

*Cilalıtaş Devri, Bakır Çağı, Bronz Çağı,
Maykop Kurganı, Hitit Kültürü*

"İnsanın Yontmataş döneminden Cilalıtaş dönemine geçişi doğanın bağrında bir asalak olmaktan çıkıp üretici duruma geçmesidir. Bu geçişi erkeklerden önce kadınlar gerçekleştirmişlerdir: Erkekler ava giderken kadınlar yenilebilir bitkiler aramaya çıkıyorlardı, bu bitkiler büyük bir olasılıkla buğdayın atasıdır. Buğday yetiştirmenin elbette toplumun büyümesinde ve güçlenmesinde büyük katkısı olmuştur. Bu dönüşüm vahşi insandan barbar insana geçişi belirler... İyi bakılan, vahşi hayvanlardan korunan sürüler giderek toplumun önemli bir besin kaynağı oldu. Süt ve yün de cilalıtaş insanının iktisadî yaşamına katıldı. Böylece kadınlar uygarlık yaratma etkinliklerinde önemli bir yer tuttular. Onlar yünden ip elde edip dokuma işine yönelince zanaatın yaratıcıları ortaya çıkmaya başladı. Cilalıtaş insanları barınak yapmada tahta, kamış, taş, sorgun dalları, kil kullanıyorlardı, bu gereci elde edebilmek için keskin ve sağlam taş baltalar yapmışlardı. Bu insanlar toprağı ekip biçmek ve ürünü işlemek için de araç ve gereçler geliştirdiler. Ürünlerini depo etmeyi, bu ürünlerden bir sonraki yıla tohumluk bırakmayı, maya kullanmayı, bira yapmayı, taneleri kabuklarından ayırmayı ve öğütmeyi başardılar ve giderek ince iş durumuna getirdiler. Bu gelişimi sağlayan daha çok kadınların ustalığıydı. Bu dönemde toplum çok küçüktü, yirmi otuz aileden oluşuyordu... Cilalıtaş döneminde kadınla erkek arasındaki iş ayrımını saymazsak gerçek anlamda iş bölümü yoktu... Klan yaşamı bu dönemde de varlığını sürdürüyordu. Toprak ortaktı, her aileye bir toprak parçası bırakılmıştı, otlaklar birlikte kullanılıyordu. Soy bağlantısı kadınla kuruluyordu, çünkü kadın yaşamda erkekten daha etkindi. Böylece Cilalıtaş çağında anaerkil aile belirliyordu. Ancak daha çok tarım iktisadına bağlı toplumlarda bu böyleydi. Çobanlıkla geçinen toplumlarda babaerkil aile tipi baskındı. Böylece Homo sapiens dünyaya güçlü bir biçimde yerleşti, hızla çoğalarak yayıldı. İktisadî yaşamın gelişmesi klanlar arasında savaşların çıkmasına yol açtı. İşlenecek topraklar azaldıkça savaşlar koyuluyordu. Bir toplumun bir başka toplumu köleleştirmesi böylece geçerli bir uygulama olmaya başladı. Bir

yandan savaşlar ve köleleştirme girişimleri, öte yandan salgınlar, kuraklıklar, su baskınları, donlar, fırtınalar bu taze uygarlığı zor da bırakırken nüfus artışını da belli bir ölçüde engelliyordu... Tarih döneminin başlamasıyla toplumlar iyiden iyiye sınıflı bir görünüm almaya başlamışlardır (Tarıma uygulanan yeni yöntemlerin hayatı karmaşılaştırması, sınıflı toplumları getirmiştir)."

Bakır döneminde bakır her yerde yaygınlaşır. Bu yumuşak maden yaşamı kolaylaştıran araçların yapımında çok önemlidir, sağlamdır ve işlenilmesi kolaydır. Bakırı bronz izler...*

"Anadolu ve Transkafkasya'nın Kalkolitik ve Erken Bronz Çağı dönemindeki kültürel aynılığı, üçüncü binyılın sonlarına doğru bozulmuştur, bunun nedeni Kafkasya steplerinin kuzeyinden gelen Hint-Avrupalı işgallerin etkileridir. Bu Hint-Avrupalılar (bunlar olduğunu varsayarsak) Marija Gimbutas'ın (American Anthropologist, 1963, s. 821) terimleriyle, yukarı Terek üzerindeki Nalçık mezarlığı ile temsil edilen Avrasya kurgan kültürünün taşıyıcılarıdır. Bu Hint-Avrupalı kurgan kültürün Maykop dönemi M.Ö. 2300-2100 yılları arasına tarihlenir ve Maykop ile Kuban havzasındaki Tsarskaya'daki kereste veya taştan yapılmış mozoleleri ile soylu mezarları konusunda ün kazanmıştır, bu mezarlar muazzam miktarda altın, gümüş ve bakır nesnelerle donatılmış, çömlek ve taş vazolar, altın boğa ve aslan figürleriyle be-

* Bronz Çağı zamandizini belirlemeleri, genellikle, kazıbilim verilerine dayandırılarak yapıldığından, yerel farklılıkları saptayan sonuçlar ortaya çıkmıştır. Örneğin; Batı Anadolu'da çanak çömlek bulgularına dayanarak saptanan Bronz Çağı zamandizini şöyledir (Lloyd ve Mellaart, 1958, Beycesultan excavations, Anatolian Studies, cilt 8, s. 112-113):

Erken Bronz Çağı M.Ö. 2800-1900

Orta Bronz Çağı M.Ö. 1900-1450

Geç Bronz Çağı M.Ö. 1450-1000

Maden analizlerinin sonuçlarına göre saptanan Branz Çağı zamandizini ise şöyledir (Esin, 1969, Kuantatif Spektral Analiz Yardımıyla Anadolu'da Başlangıcından Asur Kolonileri Çağına Kadar Bakır ve Tunç Madenciliği, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayınları No.: 1427, Taş Matbaası, s. 32):

Eski Bronz Çağı M.Ö. 2800-1900

Orta Bronz Çağı M.Ö. 1900-1430

Yeni Bronz Çağı M.Ö. 1430-1200

(Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, s. 97-98, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.)

zenmiş, altın boncuk ve halkalar, bakır baltalar, hançer ve mızrak başlarıyla tümü Kuzey İran'daki ve Orta Anadolu'daki soylu mezarlarına çok benzeyen bir tarzda süslenmiştir. Bu noktada Maykop kültürünün yayılmasından önce bile kurgan gruplarının Kafkas Dağlarını aştıkları ve Transkafkasya ile Anadolu'nun kültürel atmosferine nüfus ettikleri sonucuna ulaşmalıyız; bu onların kendilerini daha yüksek bir uygarlık düzeyine adapte etmelerini sağlamıştır ve daha sonra da Kafkasya'nın kuzeyindeki kendi ana yurtlarına dönmüşlerdir. Aslında, Maykop mezarları ile Alacahöyük ve Horoztepe'deki mezarlar arasındaki benzerlikler, Marija Gimbutas da dahil bir çok otoritenin, Maykop kültürünün tarihsel olarak Hititler diye bilinen kültürün sürdürücüsü oldukları ve bu proto-Hititlerin M.Ö. 2000'li yıllarda Anadolu'da Gürcüstan ve Transkafkasya aracılığıyla göründükleri sonucuna varmasına yol açmıştır. Diğer araştırmacılar Hititlerin Anadolu'ya Batı'dan girdikleri konusunda ısrar etmekte ve Kuzey Kafkasya ile Avrasya steplerinden gelen diğer Hint-Avrupalı akınlarıyla hiçbir ilgileri bulunmadığını belirtmektedirler.”²

1987'de Krasnodar'da yayınlanan Rus N. Anfimov'un "*The Kuban's Ancient Gold*" (Kuban'ın Eski Altınları) adlı kitabında, Kuzeybatı Kafkasya'da madencilik gelişmesinin M.Ö. 3000'li yıllarda olduğu, ilk kullanılan madenlerin bakır ve bronz oldukları ve M.Ö. 2000'li yıllarda da Kuzeybatı Kafkasya'da Dolmen kültürünün olduğu belirtilmektedir. Maykop uygarlığı ile ilgili olarak şu bilgileri ediniyoruz: "Maykop uygarlığı, M.Ö. 3. yüzyılda, Kuban nehrinin güneyine doğru gelişti ve zamanla doğuya Dağıstan'a kadar, batıda ise Taman yarımadasına ulaştı. Bugünkü Novorossisk'in bulunduğu bölgede Maykop kabileleri metalurji sanatında ve maden işlemede çok üstün dereceye ulaşmışlardı. Kuzeybatı Kafkasya'da demir ve demiri işlemek M.Ö. 8. yüzyılda biliniyordu. Demir pulluk, demir balta ve demir kılıç bu insanların komşularına üstün kıldı. Kuzey Karadeniz bölgesi kabilelerinin o devirdeki adları, Kimmerler, Tauri, Sindi, Meote, Kerketler, Zikhiler, Heniokiler ve Kolhlardı. M.Ö. 1000 yıllarında Hristiyanlığın ilk dönemlerine kadar, Kuzeybatı Kafkasya'da, Kafkas dilleri konuşan Meote'ler ve onlarla akraba diğer Kafkas kabileleri yaşıyordu. Meote adı bir kabilenin değil, bölgede yaşayan ka-

bilelerin ortak adıydı. İşte bu Meote'lar ile akraba kabilelerden oluşan Zikhiler, Adıge halkının atalarıdır.”³

'*Maykop Kurganı ve En Eski Harita*' başlıklı yazısında Tahir Alangu'nun düşünceleri ve bakışıyla konu, boyut kazanarak tartışma ve karşılaştırmalar için kapılar açmaktadır: "Eski Mezopotamya kültürünün etkisi altında kalan Küçükasya ve Kafkasya kültürlerinin arasındaki ilişki, gün geçtikçe daha iyi aydınlanıyor. Önasya'nın bakır devri dünya ticaretinde oynadığı rol, Truva II, Alişar, Malatya, Van, Alacahöyük ve Kuban sahalarında bulunan eserler aracılığıyla anlaşılmaktadır. Bunlardan Kafkasya'ya ait bazı keşifler, Maykop Kurganı'nda görüldüğü gibi önemli eserler ortaya çıkarmıştı. Burada bulunan eserler arasında iki kupadan biri üzerindeki tasvirlerin sanat tarihini ilgilendiren cephesinden başka, insanlık tarihinde gördüğümüz en eski haritayı ihtiva etmesi de çok dikkate değerdir.”⁴ Tahir Alangu, insanlara ateşi getiren Promethe söylencesi ile mitolojinin insan varlığının en esaslı noktasına temas ettiğini ve Promethe'nin Kafkasya'da zincirlenmesinin de derin bir anlam taşıdığını ifade etmektedir. Çünkü, insan daima ateşe bağlı olarak yaşamıştır. "Bu yol üzerinden Yunanlılara Şarktan, Mezopotamya'dan ve Önasya'dan birçok kültür varlığının geldiği malumdur. Bildiklerimize göre, bronz dökümü ve demircilik de bu yol üzerinden onlara erişmiştir. Hephaistos'un Kafkasya'da demircilik ettiğini de bilmekteyiz... Kurgan denilen büyük mezarlarda görülmemiş derecede büyük ölçüde ilk bronz, altın ve gümüş işleri bulundu. Birçok kurganların hükümdar meskenleri oldukları anlaşılmaktadır”⁵ ifadeleriyle antik Grek mitolojisinin Kafkasya ile önemli bağına da değinmektedir. Maykop Kurganı ile ilgili ayrıntılara yer verilen ve 1943'te yayımlanan yazıda, Maykop'un birinci kupası üzerinde gerçek bir manzara resmi bulunduğu belirtilmektedir. "Promethe ve Hephaistos Yunanlılara Kafkasya'dan gelmişlerdir. Mitolojik geçmişin ebedi gerçekleri, efsane içinde yüzyıllarca korunmuş oldu”⁶ diyerek sonlanıyor, Tahir Alangu'nun yazısı (*Tarihten Sesler*, Cilt 1, Sayı 3, 1943).

Kuzey Kafkasya'da günümüz Adıge Cumhuriyeti başkenti Maykop ve yöresindeki antik kültüre ait Maykop Kurganı'nda çıkarılan bazı eserler ile Nart destanlarındaki bazı mitolojik öğeler

arasında bir ilişki kurulabilir mi? Nart destanlarının geçmişinin hangi yüzyıllara uzandığını kesin olarak belirlemek zor olsa da, M.Ö. 8.-7. yüzyıllara kadar uzandığı düşüncesi akla yatkındır. Çünkü bu yüzyıllar, aynı zamanda demirin işlenmeye başladığı dönemlerdir ve Nart destanlarının özellikle Adıge-Kabardey ve Abazin varyantlarında demircilik sanatı ve Tlepş ile ilgili anlatımlar yoğunluk göstermektedir. Maykop Kurganı'nın bazı buluntularındaki görünümünün ya da resimlerdeki öğelerin Nart söylencelerine yansıdığı belirlenebilirse, Nart söylencelerinin köklerinin, taşıdığı bazı motifler nedeniyle çok daha geriye gittiği düşünülebilir.

Özdemir Özbay, konuyla ilgili olarak şunları söylemektedir: "Altın ve gümüşten yapılmış kanatlı at görünümündeki kupa çok ünlüdür. Buradaki kanatlı at, ünlü mitolojik motif Pegasus'u simgelemektedir. Pegasus, Antik Yunan mitolojisinde, büyük deniz yaratığı (balina) Keto'nun kızlarından Medusa'nın kafası, Persus tarafından kesilince akan kandan doğan kanatlı attır. Bilindiği gibi Medusa, savaşçı Gorgo kızkardeşlerden birisidir."⁷

Nart söylencelerinde, Tlepş'in yaptığı ve atıldığı yöne değil de kimlerin adları sayılıyorsa onların bulunduğu yöne gidip öldüren bir ok ile ilgili anlatımlar yer alır. Yine Maykop Kurganı'ndan ele geçen seramik bir kabın üzerine işlenmiş resmin, bu öyküyü çağrıştırdığı öne sürülmektedir. Ayrıca 'ceğafe' ya da 'ajağafe' totemiyle ilgili buluntulardan söz edilmektedir.

"Boğazköy/Alacahöyük/Maykop hattı, Hatti/Hitit... Kuzey Kafkasya ilişkisini belirginleştirmiştir."⁸

"Hatti (Hatko) / Hitit (Hatukoy) / Adıge dili ilişkisinin doğruluğunu dinsel, mitolojik, arkaik, filolojik verilerle Adıge söylenceleri belgelemektedir. Yazılı arkaik verilerle kaya ve taş oymalı figürler ve bu figürlerdeki folklorik değerler bu savımızın görsel verileridir."⁹

"Hatti/Hititlerin (Hatko-Hatikoy) Kafkasya'dan Anadolu'ya geldikleri tezi tüm Hatti/Hitit araştırmacıların ortak görüşüdür."¹⁰

"Hitit kültürünün en çok toplandığı ve yükseldiği bölge Kızılırmak kıvrımıdır. Burada bulunmuş eserlerle Kafkasya'nın kuzeyinde özellikle Maykop'ta ortaya çıkarılan eserler arasında açık benzerlikler vardır. Ayrıca Maykop bölgesinde bulunmuş olan

kamalarla Alacahöyük'teki altın saplı kamanın süslerinin aynı olması iki kültürün, yani Anadolu ve Kafkasya kültürlerinin ortak özelliğini açıkça ortaya koymaktadır. Bundan başka Hititlerin ikinci hükümdarı Anıtaş'ın yaptırdığı zafer anıtında büyük dağlar tanrısının yıldırım tanrısını kutsamasını da dikkate almak gerekir. Çünkü Maykop vazosunda özellikle büyük sıradağ resimleri bulunduğu gibi Kafkasya'da en çok korkulan tanrı, yıldırım tanrısı Şıble'dir. Anadolu Kültürünün Mezopotamya kültürü ile de bağlantılı olduğu kuşkusuzdur. Maykop Vazosu, Kafkasya ile Mezopotamya kültürü arasındaki sıkı ilişkiyi göstermektedir. Böylece Anadolu, Kafkasya ve Mezopotamya ülkeleri arkaik bir bütün oluşturmuş oluyor."¹¹

Kuzey Kafkasya Mitolojisi değerlendirilirken, Kafkasya, Anadolu ve Mezopotamya kültürleri arasındaki ilişkiler de gözönünde tutulmalıdır. Ancak, Hititlerin Hint-Avrupalı sayılması, Maykop kültürünü oluşturan Proto-Çerkes halklarının Kafkasya'nın otokton (yerli) halkı olup Hint-Avrupa kökenli olmayışı, tartışmalara neden olmaktadır.*

Maykop Kültürünü yaratanlar (Sind-Meot halkları) Hint-Avrupa kökenli olmayıp, bugünkü Adıge-Abhaz grubunu oluşturan

* Hititler'in Anadolu'ya nereden geldikleri konusunda çeşitli görüşler vardır. Bu varsayımların kaynağını, 1906 yılında Boğazköy'de başlatılan, günümüzde de devam eden arkeolojik kazılarda ortaya çıkarılan, çivi yazısı ile yazılmış 10.000'den fazla kil tablet oluşturmaktadır. Daha önce, 1887 yılında Mısır'da bulunan 350'den fazla tableten de, Hititler'in tarihiyle ilgili bazı önemli bilgiler elde edilmişti. 1930'larda öne sürülen varsayım, diğer bütün Hint-Avrupalı kavimler gibi onların da batıdan, boğazlar üzerinden gelmiş olduklarıdır (A. Götze). 1940'larda öne sürülen bir diğer varsayım ise, Hititler'in Anadolu'ya, Kafkaslar üzerinden girmiş oldukları ve bir süre Yeşilırmak havzasında oturduktan sonra, daha batıya göç ederek Kızılırmak'ın çizdiği yay içinde yerleşmiş olduklarıdır (Sommer). Hititler'in kullandığı çivi yazısının, en eski Hitit Yerleşmesi sayılan Neşa (Kaniş) Karumu'nda oturan Assurlular'ın kullandığı çivi yazısından biçim yönünden daha eski olması ve eski Babil öncesi M.Ö. 2150-2050 yıllarında hüküm süren III. Ur hanedanının kullandığı yazıya benzemesi nedeniyle, üçüncü bir varsayım olarak, Hititler'in Anadolu'ya yerleşmeden önce kuzey Mezopotamya'da oturdukları 1950'lerde öne sürülmüştür (Wolley).

(Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, s. 135, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.)

ve dünyanın genel olarak “Çerkes” diye adlandırdığı Kuzey-batı Kafkas halklarının atalarıdır. Maykop kültürünün çağımızdaki mirasçıları olan Çerkeslerin konuştuğu diller Hint-Avrupa dil grubundan değildir. Bu halktan koparak Anadolu’ya giden ve orada kardeş bir kültürü oluşturan Hitit halkı Hint-Avrupalıdır.¹²

“Hint Avrupalı Hititler din, mitoloji, töre ve örf bakımından büyük ölçüde Hatti etkisinde kalmıştır. Hitit Pantheonu’nun başlıca tanrıları Hatti dininden alınma idi. Hattice adı Wuruşemu olan Hititlerin Güneş Tanrıçası, onun kocası Fırtına Tanrısı, çocukları yani Nerik ve Zipplanda’nın fırtına tanrıları kızları Mezullaş ve torunları Zentuhiş, Hatti kökenli idiler. Hitit tanrısı Telepinuş ve eşi Hatepinuş da Hattilerden gelme idi. Bunlara İnaraş ve Zithariyaş ile Karziş ve Hapatalliyaş adlı tanrıçaları da ekleyebiliriz. Hititlerin İllukanya ve Telepinuş efsaneleri de aslında Hatti uygarlığının ürünleri idiler... Hattilerin dili hakkında pek az bilgimiz vardır... Hattice’nin Hint-Avrupa ve Samî dillerden tamamıyla değişik kendine özgü bir dil olduğu saptanmıştır.”¹³

“... Önasya’da binlerce yıl yaşamış ve Hitit genel adı ile büyük kültür katmanlarını yaratmış olan bir kültürü, salt Hint-Avrupa kültürü olarak görmek mümkün değildir... F. Horozny, yaptığı kazılar sonucu Hitit tabletlerini doğruya en yakın okuyan kişi olarak tanınır. Horozny 1917 yılında Leipzig’de yayımlanan *Hititlerin Dili, Yapısı ve Indo-Germen Dil Ailesinden Oluşu* adlı ünlü yapıtında; yapısında Indo-Germen olmayan, muhtemelen Kafkas kökenli sayılabilecek unsurların bulunduğunu kabul etmiştir.”¹⁴

“Geçen yüzyıl içinde, Kuzey Kafkasya’da ve Transkafkasya’da yapılan arkeolojik kazılar, Argonatika’da korunan, Bronz çağı döneminde Karadeniz’in doğu sahilleri etrafında varolan refah ve uygarlık hakkındaki hikâyeyi teyid etmiştir. Bu kazıların sonuçları, Kafkasya ve Doğu Akdeniz ile Güney-Batı Asya’nın birbirini izleyen kültürleri arasındaki ilişkiyi de göstermiştir. İster Kafkasya uygarlığı, Doğu Akdeniz’den gelen yabancı kolonilerinin sonucu olsun, daha sonraki Grek şehir krallıklarının Karadeniz’in kuzey sahillerindeki gibi ister yerel ve orjinal olsun, bu durum gelecekteki araştırmalar için bir konu teşkil eder. Bu bağlamda, geçtiğimiz günlerde Prof. Zakharow’a ait çalışmayı özetleyen ve geliştiren Prof. Hall’ın çabası anlamlıdır. Bu çalışma

M.Ö. 13. yüzyılın sonunda Doğu Akdeniz’de ‘Deniz Halkları’ olarak ortaya çıkan yeni insan ögelerinden bazılarının Kafkasya’dan gelmiş olabileceğine işaret eder. Prof. Rostovtseff, *İranlılar ve Grekler* isimli çalışmasının önsözünde, Kafkasya’nın Bronz Çağ uygarlığının yerli ve orjinal olduğuna ve Karadeniz denizciliğinin Kafkasyalıların kendileri tarafından geliştirildiğine işaret eden bazı arkeolojik ve mitolojik kanıtlar ortaya çıkarmıştır.”¹⁵

“Önasya, Akdeniz ve Kafkasya tarih boyunca birbiri ile ilişkisi olan coğrafi isimlerdir. Bu bölgelerde yaşayanlar birbirlerinden haberdar idiler. Aralarında sıkı bir kültür alışverişi olmuştur.”¹⁶

N.Y. Marr, yaptığı bilimsel araştırmalarda Akdeniz kültürünün oluşmasında Kafkas halkının etkisiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: “Akdeniz kültürünün yaratılmasında Kafkas halkı kendisini ilk etnos element sayabilir. Aslında, üçüncü element sayılan Hint-Avrupa dillerinin o çağdaki yazarlarını birinci element saymak daha doğru olurdu. Ancak, bu yazarlar, Akdeniz ve ona bağlı olarak Önasya dillerini oluşturanların yanında ve onlarla iç içe olduklarından, öte yandan arkeolojik bilgi ve elementleri ortaya çıkaranlarla çağdaş olduklarından, tarih araştırmalarında da arkeolojik bilgiye üçüncü element dendiği için bu yazarlara da üçüncü element demek zorunlu olmuştur.”¹⁷

“Kafkasya’nın arkeolojik tabakaları bizi bilinmeyen tarihi çağlara götürmekte ve bu çağlarla ilgili arkeolojik izlerin özelliklerinin Önasya kültürüne benzediğini göstermektedir.”¹⁸

1. Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 38-40, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997 (İkinci Baskı).
2. David Marshall Lang, *Gürcüler* (Çev.: Neşenur Domaniç), s. 38, Ceylan Yayınları, İstanbul, 1997.
3. Aydın O. Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, s. 149, Çiviyazıları, İstanbul, 1999.
4. Tarih Alangu, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, s. 185, Adam Yayınları, İstanbul, 1983.
5. A.g.y.
6. A.g.k., s. 188.
7. Özdemir Özbay, *Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya*, Ankara.
8. Ali Çurey, *Hatti/Hititlerin Kökeni ve Çerkesler*, s. 19, Çiviyazıları, İstanbul, 2000.
9. A.g.k., s. 24.
10. A.g.k., s. 41.
11. A.g.k., s. 43 (İsmail Berkok, *Tarihte Kafkasya*).
12. Özdemir Özbay, *Dünya Mitolojisi ve Nartlar*, s. 152-155, Kafkas Derneği, Ankara, 1999.
13. A.g.k., s. 143.
14. A.g.k., s. 139.
15. W.E.D. Allen, *Eski Lazistan* (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), *Tarih ve Toplum*, sayı 143, Kasım 1995.
16. Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar* (Meremkuil Vladimir, "Abazinski Narodniy Epos"), s. 86, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1990.
17. A.g.k., (N.Y. Marr, *Yafet, Kafkasya ile etnik açıdan Akdeniz kültürünün doğuşu*, s. 83), s. 86.
18. A.g.k., (Julius Mesaros, *die Pakhy, Spache*, Chicago, 1934, s.6) s. 89.

Promethe ve Kafkasya Kahramanları

"Prometheus düşündü taşındı, insanoğlunu bütün yaratıklar-dan üstün kılmanın bir yolunu buldu. Daha soylu bir biçim verdi ona, tanrılara benzeyen bir biçim... Sonra gökyüzüne, güneşe çıkarak oradan ateşi indirdi yeryüzüne; korunma bakımından kürklerden de, cesaretten de, çeviklikten de üstün olan ateşi sundu insanlara... Zeus, Prometheus'a inat olsun diye yarattı kadınları. Prometheus, tanrılar tanrısının geri aldığı ateşi yalnız erkekler için yeniden çalmıştı."

Prometheus, Zeus'a bir oyun eder. Kestiği öküzün kemiklerini bir araya toplar, üstünü pırıl pırıl bir yağla örter. Zeus, yanılarak yağla kaplı yığına yönelir.

"Prometheus'un ettiği oyuna kızan Zeus, öç almak için güzel, sevimli bir kişi yaratır: Pandora."

Pandora'nın sandığı açılınca içinden hastalıklar, acılar, kederler, kötülükler çıkar. Pandora, korkuyla kapağı kapasa da, geç kalmıştır. Bir tek iyi şey; umut çıkmıştır sandıktan.

"Zeus, kadını yaratarak cezalandırmıştı insanları; artık sıra Prometheus'daydı. Onu Kafkaslarda büyük bir kayaya kırılmaz zincirlerle bağlattı... Bu işkencenin sebebi yalnız Zeus'un öç alma isteği değildi; tanrılar tanrısı için çok önemli bir sırrı yalnız Prometheus biliyordu (Zeus'u devirecek oğulun annesinin kim olduğu).

Kartalın işkencesine dayandı Prometheus, konuşmadı. "Gövdesi bağlıydı ama, ruhu özgürdü... Yıllar sonra Prometheus bırakıldı; ama nasıl, neden bırakıldığı kesin olarak belli değildir... Bazılarına göre, Herakles, kartalı öldürüp Prometheus'u kurtarmıştır..." (Hesiodos'un yazılarından derlenmiş, *'Dünyanın ve İnsanın Yaratılışı'*)¹

Promethe ile ilgili ateş motifinin Yunan mitolojisinde işlenişinin cinsellikle ilgili olduğu vurgulanmaktadır: "Burada mevcut cinsî sembolüğün esasını Kuhn da (1859) izah etmişti. Tıpkı Promethe efsanesinde görüldüğü üzere, ateşin cinsî sembolüğünü semavî ateş olan şimşek hakkında anlatılan şeylerde de bulmaktayız. Büyük İskender'in annesi Olimpia'nın şimşek ile olan münasebeti gibi, birçok efsaneler mevcut bulunmaktadır. (S. Freud'un görüşleri)."²

Nart destanlarının Abhaz, Adıge, Abazin ve Karaçay-Balkar varyantlarında işlenen ateş çalma, ateş getirme (devlerden) motifi, bu söylencelerde gereksinimlerle ilişkilendirilmiştir. Soğuktan, devlerden korunma, daha rahat bir yaşam ve insanın güçlendirilmesidir; ateşin ele geçirilmesi. Abritskıl (Abhaz kahramanı), Nasren Jak'e (Abazin kahramanı), Sosrikua (Adıge-Abazin kahramanı) adlı kahramanların ateş çalma ile ilgili öykülerinde cinsellikle ilgili bir öğeye ya da ateşin cinsî bir sembol olarak kullanılışına rastlanmamaktadır.

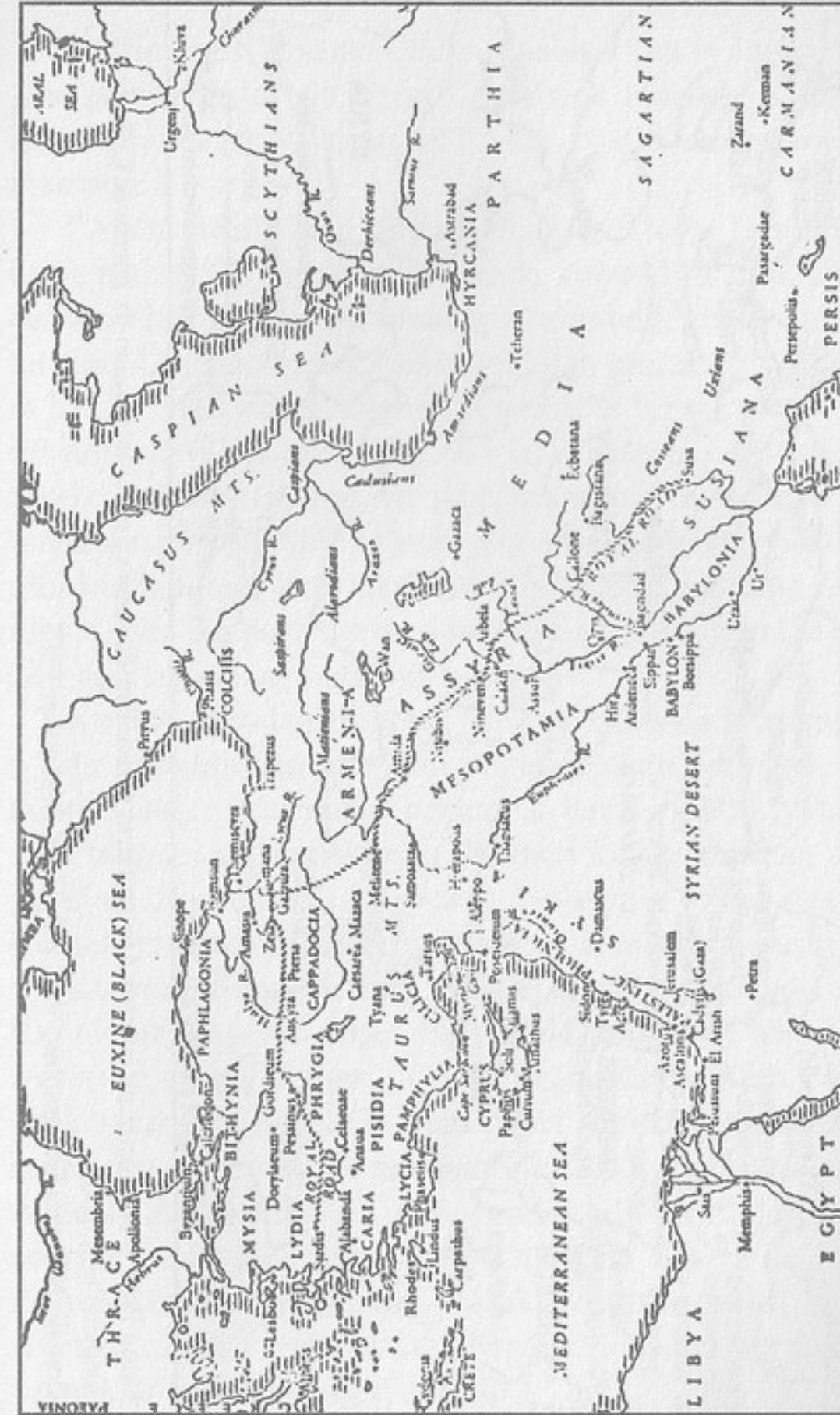
Gürcü kahramanı Amirani de ateş çalmaktadır. "Amirani Söylencesi", çok eski bir söylencedir. Amirani'nin annesi "Avcılar Tanrıçası Dali", babası ise "Av Tanrısı Sula Kalmahi"dir. Amirani, kılıcı için şöyle söylemektedir: "Benim kılıcım demircide dövülürken gökler inliyor, toprak gümbürdüyor, demirci dükkânı zangır zangır sallanıyordu. Demirci ustaları korkup birbirlerine sarılıyordı." Amirani'nin "Kurşa" adında bir köpeği vardır. Kurşa'nın anası dişi bir kartaldır. Kurşa'nın iki yanında kartal kanatları vardır.

Yunanlı yazar Pilastrate'ye göre: "Yerel barbarlar bir söylenceden söz ederler. Bu söylence, Kafkas doruklarında zincire vurulmuş insan dostu Promethe öyküsünü andırır. Bazılarına göre, bu kahraman bir mağarada zincire bağlanmış, bazılarına göre de, çatal bir tepede. Çatal tepe bize Elbruz tepesini anımsatıyor. Kafkasya insanları, kartalı sevmezler, ona düşmandırlar. Promethe öyküsünün gerçekliğine kendilerini öyle inandırmışlardır ki, sürekli kartaldan öç almayı düşünürler."³

Ve ilginçtir, Promethe de, Kafkasyalı kahramanlar gibi (Abritskıl, Nasren Jak'e, Amirani) Kafkasya'da zincirlenmektedir.

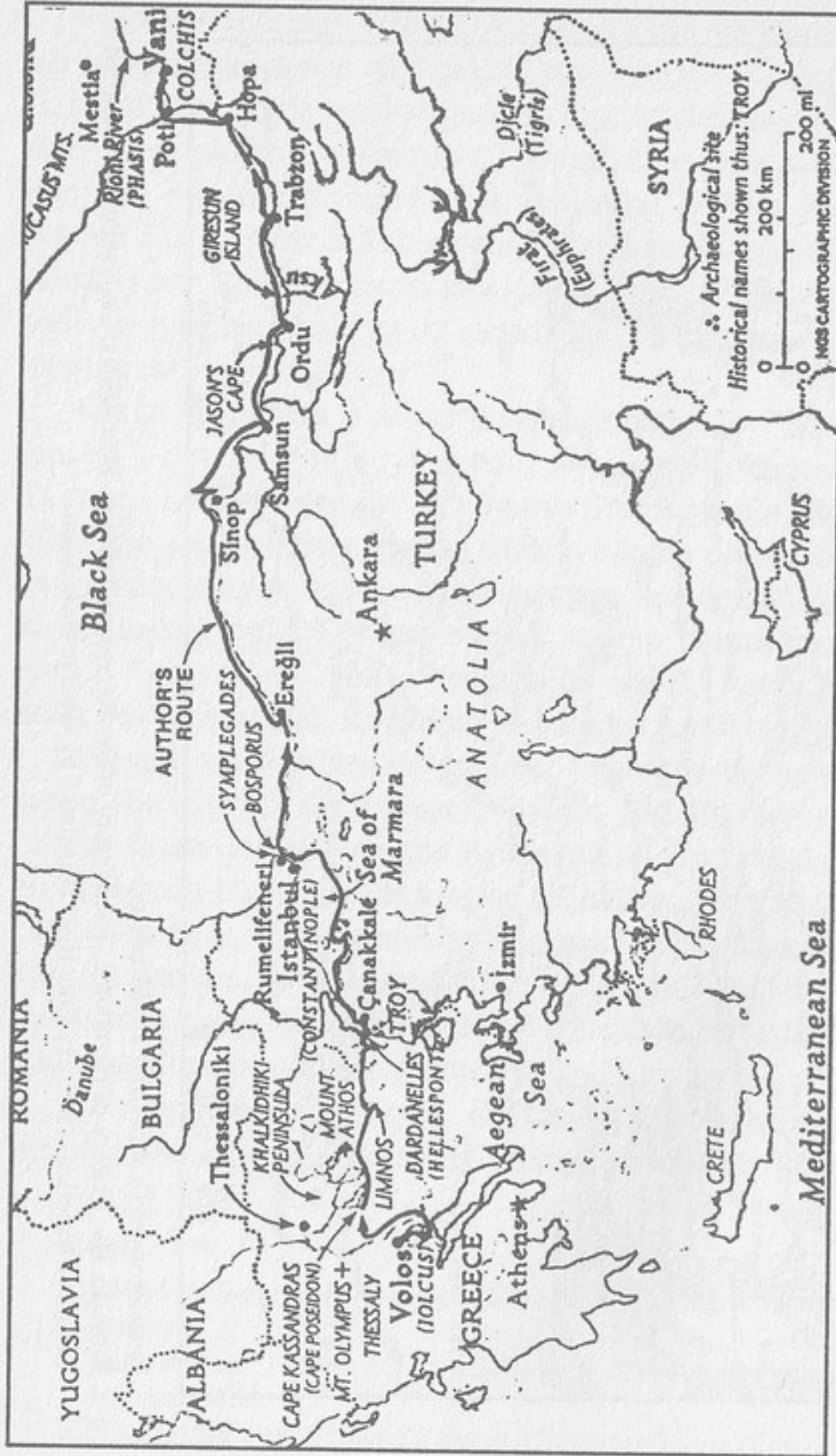
Notlar

1. Edith Hamilton, *Mitologya* (Çev.: Ülkü Tamer), s. 47-51, Varlık Yayınları, İstanbul.
2. Tahir Alangu, *Türkiye Folkloru Elkitabı*, s. 256, Adam Yayınları, İstanbul, 1983.
3. Niko Berdzenişvili, Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi* (Çev.: Hayri Hayrioğlu), s. 82-84, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.

Herodotos (M.Ö. 484-420) Tarihi'nden...

Kaynak: The History of Herodotos, The History of the Peloponnesian War-Thucydides, Copyright in the United States of America, 1952, By Enc. Brit. Translated by George Rawlinson.

"Altın Post'u ele geçirmek isteyen Argonotların rotası Tim Severin ve ekibi tarafından da izlenerek Colchis (Kolheti)'e ulaşıldı..."

Kaynak: National Geographic, Vol. 168, No.3, September 1985.

Kolheti Kültürü

'Altın Post Efsanesi'nde , İason (Yason,Jason) adında bir gencin arkadaşlarıyla 'Argo' gemisine binerek, Kolkheti (Kolkhis) topraklarına varışları ve 'Altın Post'u ele geçişleri anlatılmaktadır.¹

"Ancak bizim için önemli olan Greklerin Laz ülkesi* Kolkhis'e neden gittikleridir. Efsanede anlatıldığı gibi, Zeus'un Koçu'nun altın postunu aramak için gitmedikleri bir gerçektir. Onlar, Laz Ülkesinin zenginliklerini talan etmek için gitmişlerdi. Zira M.Ö. 6. yüzyıldan itibaren Kolkhis'te bir takım kolonilerin kurulduğunu biliyoruz. M.Ö. 64 (63) yılında Amasya'da doğan Strabon, Jason (İason)'un altın aramak için Kolkhis'e gittiğine inandığını ve Kolkhis'te eski zamanlarda koyun postlarının elek gibi kullanılarak altın toplanıldığını açıklamaktadır. Bizanslı Suidas'a göre de, post, simya yardımıyla nasıl altın elde edilebileceğini açıklayan parşomen bir kitaptı."²

Kolheti adından ilk kez, M.Ö. 8. yüzyıla ait Urartu Yazıtları'nda sözedilmiştir. Kolheti yönetim alanı, yaklaşık olarak, günümüz Gagra sınırından başlamak üzere, Çoruh yatağına kadar olan bölgeyi kapsamaktaydı. Kolheti kültür alanının sınırları ise, güneyde Karadeniz'i izleyerek Trabzon'a kadar uzanmaktaydı. Kolheti'nin etkinliği, kuzeyde Kırım'a kadar da ulaşmaktaydı.³

Kolheti, Homerik Çağ Greklerinin ilgi alanıydı. Argonotlar, Karadeniz'i aşarak Altın Post'u ele geçirmek için Kral Aeetes (Ayet)'in ülkesi Kolheti'ye ayak basmışlardı. Altın Post Efsanesi, Grek tacirlerin bölgeyle olan ticarî ilişkileri konusunda önemli ipuçlarını gözler önüne sermektedir. M.Ö. 3. y.y.'da yaşamış olan Rodoslu Apollonius'un 'Argonotika' adlı eserinde Phasis (Rioni) nehrine ve Kolheti'nin yönetim merkezi Eia'ya değinilmektedir. Batı dillerine 'medicine' olarak geçen terimin, Kolheti kralı Ayet'in akıllı ve güzel kızı Medea'nın adından geldiği çeşitli kaynaklar tarafından ileri sürülür.⁴

M.Ö. 7. yüzyıldan başlamak üzere, Grek koloniciler Trapezus

* Bkz.: Zviad Gamsakhurdia, *The Spiritual Mission of Georgia*, Tbilisi, 1991.

(Trabzon), Bathys (Batumi), Phasis (Poti), Diascurias (Sohumi) ve Pitiunt (Pitsunda) gibi ticaret merkezlerini, Karadeniz kıyılarında kurmaya başladılar.⁵

M.Ö. 401-400 yıllarında, ordusuyla birlikte Güneydoğu Karadeniz Bölgesi'nde de geçen Ksenophon, 'Onbinlerin Dönüşü' (*Anabasis*) adlı eserinde bu yöre kavimleri hakkında bilgiler vermektedir.⁶

Homeros, *Odysseia* adlı eserinde, Kral Ayet'in ülkesi Kolheti'yi de anmaktadır.⁷

Günümüzde yapılan kazılar, gün ışığına çıkarılan en eski antik kent ve diğer yerleşim birimleriyle bulgular, yazılı kaynaklar, Kolheti'nin maddî zenginliklerini ve kültürünü gözler önüne sermektedir. Yapılan bilimsel çalışmalar, Kolheti'nin de içinde bulunduğu bölgenin Eski Taş Devri'nden beri insanların yaşam alanı olduğunu göstermiştir.⁸

1936-1939 yılları arasında Msheta'da, Kolheti Çukurunda, Trialeti'de yürütülen kazı çalışmaları sırasında değişik zamanlara ait birçok mezar açılmıştır. Bunlar arasında kurgan tipi mezarlar önemli yapılardır. Mezarlardan birinde dört tekerlekli bir ağaç arabaya rastlandı. Bu mezardaki ölünün araba üzerinde toprağa gömüldüğü anlaşılmaktadır. Bu ölüyle birlikte altın, gümüş, pirinç resimli toprak eşyalarıyla araç, gereç ve süs eşyaları da gömülmüş. Madenî süs eşyaları, renkli boncuklar, firuz gibi değerli taşlar kakılmış, üzerleri kabartma bitki figürleriyle, hayvan ve insan resimleriyle süslenmiştir. Bu mezarlar M.Ö. 2000 sonlarına aittir.

Eski Kolh pirinç kültürü gelişmenin doruğuna çıkmıştı. O çağlara ait tarım araçlarından çapalar, nacaklar, oraklar, hayvan donatım eşyaları, at donatım takımları, el aletleri sayılabilir. Savaş araçlarından süngüler, ok uçları, işlemeli savaş baltaları, kamçılar, zincirler bu kültürün simgesi haline gelmiştir. Pirinçten yapılan araç ve gereçler için gerekli maden bugün de işletilmesi sürdürülen Çoruh vadisi bakır ocaklarından temin edilirdi.

M.Ö. 3. yüzyıl "Yunan" yazarları, "Kolhların evlerinde tahtalar üzerine çizilmiş, atalarından kalma şemalar var. Bu şemalar

gezginler için denizleri, nehirleri, kara parçalarını, yolları, dağları gösteren çizgilerdir. Bu tahtalar, coğrafya haritaları olsa gerek" diyorlar.

Kolhlar için ticaret yaşamı, hayatî önem taşıyordu. Kolheti kralları, M.Ö. 5. y.y.'da kendilerine özgü para bastırdılar. Değişik boyuttaki bu paraların bir yüzünde öküz başı, öteki yüzünde de Kolh tanrıçasının kabartma resmi bulunuyordu. Bugün Batı Gürcüstan'da yapılan kazılarda Kolh paralarına sıkça rastlanmaktadır.

Eski Kolh mezarları, o çağların Kolh halkı içinde sosyal eşitsizliğin yaygın olduğunu da göstermektedir. Çünkü kimi ölümler daha çok altın, gümüş, silah ve para ile gömülürken kimileri de daha az eşya ile ya da eşyasız gömülmüşlerdir.⁹

Kolheti kültürünün etkilediği alanlarda Abhaz, Megrel-Laz, Svan ve Gürcü halkları yaşıyordu.

Notlar

1. Edith Hamilton, *Mitologya* (Çev.: Ülkü Tamer), s.82-93, Varlık Yayınları, İstanbul 1992.
2. Ali İslamoğlu, *Altın Post Efsanesi*, *Ogni*, sayı 1, Kasım 1993.
3. Ali İhsan Aksamaz, *Dil-Tarih-Kültür- Gelenekleriyle Lazlar*, s. 13, Sorun Yayınları, İstanbul, 2000.
4. A.g.y.
5. A.g.y.
6. Ksenophon, *Anabasis (Onbinlerin Dönüşü)*, (Çev.: Tanju Gökçöl), Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984.
7. Homeros, *Odysseia* (Çev.: Azra Erhat, A. Kadir), bölüm 12/68-72, Can Yayınları, İstanbul, 1984.
8. Ali İhsan Aksamaz, *a.g.k.*, s.14.
9. Niko Berdzenişvili, Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi* (Çev.: Hayri Hayrioğlu), s. 41-56, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.

Ateş, Tekerlek ve Teknolojik Evrim

Ateş ve tekerleğin kökenleri aynı zaman aralığına ait değildir. Ateş, en azından 1,5 milyon yıldır kullanılmaktadır. Oysa tekerlek, en fazla 5000 yıldır insanlığa hizmet etmektedir.

Tekerleğin ortaya çıkışından önce büyük ve ağır nesneler kızaklar üzerinde taşınıyordu. Kızağın hareketini kolaylaştırmak için aracın alt yüzeyine yerleştirilen silindirik çubuklar, tekerleğin icadı için esin kaynağı oluşturmuş olabilir.

Dicle Nehri'nden Ren Nehri'ne kadar yayılan geniş bir alanda tekerleğin ilk ortaya çıkışı, M.Ö. dörtbininci yıla dayanır. Elimizdeki arkeolojik bulgular, tekerlekli taşıtların Mezopotamya'da icat edildiğini ve kısa bir süre içinde buradan Avrupa'nın kuzeybatısına yayıldığını gösteriyor. İlk tekerlekler tahta diskler, sert dairesel cisimlerdir. İlk tekerlekli taşıtlar kuttörenselle ve törenselle amaçlarla kullanılmıştır. Tekerli taşıtlara ait en eski kalıntılar mezarlarda bulunmuştur. Mezopotamyalılar dört tekerlekli 'savaş arabaları'nı, iki tekerlekli 'at arabaları'nı mızrakların kolayca fırlatılmasını sağlamak amacıyla hareket eden alanlar olarak çok önceden kullanmışlardır. Çubuklu yani jantlı teker, ilk kez M.Ö. 2000'de dört tekerlekli savaş arabalarında kullanılmıştır.*

Tekerli taşıtlar, Hindistan'da M.Ö. 3000'li yıllarda, Mısır ve Çin'de ise M.Ö. 2000'li yıllarda ortaya çıkmıştır.

Yakın Doğu ve Kuzey Afrika'daki uygarlıklar M.S. 3. ve 7.

* Hitit ordusu, gerekli erzak ve malzemenin taşınmasında, Assur ticaret kolonilerinde de kullanılan, dört tekerlekli ve öküz koşulu arabalar kullanılıyordu (Eski Krallık döneminde). Yazılı belgelerde, atla çekilen arabaların kullanıldığını gösteren bilgiler varsa da, bu arabalar, Sümer savaş arabaları gibi dört tekerlekli, ağır arabalardı. Tekerlekleri kağıt tekerleği gibi yekpare olarak inşa ediliyordu. İmparatorluk döneminde kullanılan savaş arabaları ise, çift atlı ve çift tekerlekli, hafif, savaş arabalarıydı. İlk kez bu arabaları Ortadoğu'da kullanan, Mitanniler oldu. Mitanniler, bu savaş aracı yardımıyla, M.Ö. 15. yüzyılda, Suriye'de büyük bir devlet kurmayı başardılar (F. Kınal, 1991, *Eski Anadolu Tarihi*, s. 144, Ankara, Türk Tarih kurumu). M.Ö. 2. binyılın ortalarında, Ortadoğu'nun, Mısır'dan sonra en büyük siyasal gücü Mitanni devleti iken, kısa bir süre sonra onun yerini Büyük Hitit İmparatorluğu almıştı (E. Akurgal, 1988, *Anadolu Uygarlıkları*, s. 67, İstanbul: Net Turistik Yayınları A.Ş.). (Sevgi Aktüre, *Anadolu'da Bronz Çağı Kentleri*, s. 153-154, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1997.)

yüzyıllar arasında tekerlekli taşıtlarla sağlanan ulaşımdan vazgeçerek deveden yararlanmaya başladılar. Tekerleğin tam da icat edildiği bölgede kasıtlı olarak reddedilmesi bin yıldan fazla sürdü.

Aynen ateşin hayatî bir önem taşıması gibi tekerleğin de evrensel bir gereksinim olduğu şeklindeki Batılı düşünüş tarzı yakın bir geçmişte sahiptir. Promethe'nin tanrılardan çalarak insanlığa armağan ettiği değerli hediye tekerlek değil, ateşti. Batı kültürünün edebiyatında ve görsel sanatlarında uygarlığın kapısını açan büyük araç olarak geleneksel biçimde resmedilen tekerlek değil yine ateştir.¹

İlginçtir ki Nart destanlarında ateşin devlerden çalınışıyla ilgili pek çok anlatım varken, Abritskıl, Nasren Jak'e ve Sosrıkua adlı kahramanlar ateşi Nart halkına ulaştırma sorumluluğunu yüklenirken, tekerlek (teker) öldürücü bir unsur olarak karşımıza çıkar. Çelik teker ya da Balseg'in tekeri, Sosrıkua'nın dizlerinden yaralanmasına neden olur. Tekerleğin işlevsel bir önemi yoktur, Nart destanlarında. Disk olarak kullanılması olasıdır.*

Tekerleğin göreceli kabulü ve kullanımının öyküsü, modern hayatın yaygın ama yanlış nitelendirilmiş diğer gereksinimleri için de yinelenebilir. Bu gereksinimler, evrensel gereksinimleri karşılayanın ötesinde, belirli bir kültürel bağlamda ya da değer sisteminde önem kazanırlar.

Gaston Bachelard'a göre, fazla olanın (yani artı değer) ele geçirilmesi, gerekli olanın kazanılmasına kıyasla insanlar üzerinde daha güçlü bir uyarıma sahiptir.²

İnsanların gereksindiğinden daha çok arzuladığı, yaşadığı koşullarda çekici gelen araçlara olan ilgisi ve bu konudaki zayıflığı Nart destanlarında 'Seteney ya da Satana'nın Ayartılması' öyküsüyle vurgulanmıştır. Açıldığında kız ve oğlana dönüşen tılsımlı bıçak karşısında Seteney (Satana)'ın aklı başından gider.

İnsana ait kurmaca dünya, öncelikle temel gereksinimlerin zorunlu kıldığı kısıtlamalar altında hayat bulsaydı, çok daha az çeşitlilik sergileyecekti.

1867 yılında Karl Marx, İngiltere'nin Birmingham kentinde beşyüz farklı tip çekicinin üretildiğini öğrendiğinde çok şaşırılmıştı.

* Kuban ve yöresinde ölümler, eşyalarıyla gömülürlerdi; dört tekerli bir araba ile açılan çukur mezara gömülüp üzerleri toprak tepcikleri haline getirilirdi (Dolmen kültürü, Maykop kurganları).

Mitolojide ve masallarda, içinden çıkılması olanaksız durumlar karşısında asla yılmayan kişiler öne çıkar. Bu tür kişiler, umutsuzluğa kapılmak yerine içine düştükleri açmazdan kurtulmalarını sağlayacak yeni aletler ve makineler icat etmek için zekâlarını ve yaratıcılıklarını kullanırlar. Böylece hem temel biyolojik gereksinimleri karşılamayı hem teknolojik ve toplumsal ilerlemeye katkıda bulunmayı başarırlar.

Gereksinimin yaratıcı çabayı harekete geçirdiği inancı, teknolojik etkinliğin neredeyse tamamını açıklamak için sürekli yardıma çağrılan bir görüştür. Ancak, bu en temel gereksinimlerin neler olduğu ve bunları karşılamak için ne denli karmaşık bir teknolojinin gerekli olduğu saptanmalıdır.

E. E. Cummings, "Yapıntı dünya, yaratılan dünya olamaz"³ diyor. Kurmaca (yapıntı) dünya ile doğal (yaratılmış) dünya arasında çok büyük farklılıklar vardır. Dünyalardan biri, amaçlı insan eyleminin ürünüdür; diğeri ise, rastlantısal doğal bir sürecin sonudur. Biri, 'kısır' fiziksel bir nesne üretirken diğeri, kendi kendine üremeyi başarabilen bir canlı üretir.

Nart söylencelerinde Tlepş'in ustası Debeç'in yaptığı ve ot, ağaç demeden düştüğü yerde herşeyi biçen bir tırpandan söz edilir. Tlepş'in Debeç yapımı bu tırpandan özel bir kılıç yaptığı anlatılır. Sonra bu kılıcı Sosrikua'ya verir, Tlepş (Tlepş'in Serüvenleri, Kabardey metni, *Mitoloji ve Nartlar*/Özdemir Özbay).

Yine Nart söylencelerinde, Tlepş'in Debeç'in tırpanından kılıç değil de özel oklar yaptığı, bu okların özelliğinin, kimin adı söylenirse nerede olursa olsun, gidip onu vurmak olduğu da vurgulanır. Bu tasarımda büyü (tılsım) unsuru ile birlikte günümüzdeki bazı buluşların temelinde yatan yaratıcı düşünce de dikkati çekmektedir.

Yaşar Bağ, "*Çerkeslerin Tılsımlı Oku*" adlı şiirinde, "Şimdi kullanılan / Ve hedefe kilitlenen / Füzeler gibiydi / Tılsımlı ok da / Dünün söylenceleri / Günümüzün gerçeği" diyor (*Kafdağı'nın Son Atlısı*).

Notlar

1. George Basalla, *Teknolojinin Evrimi* (Çev.: Cem Soydemir), s. 9-18, Tübitak Yayınları, Ankara, 1996.
2. A.g.k., s. 18.
3. A.g.k., s. 3.

Animizm, Totemizm, Şamanizm ve Büyü

Nart destanlarında Totemizm ve Animizm izleri önemli bir yer tuttuğundan, öncelikle bu kavramlar üzerinde kısaca durmakta yarar var.

"Animizm, canlı-cansız bütün doğa varlıklarının ruhlu olduğu ve ruhlar tarafından yönetildiği inancıdır... İnsanlar, onlardan korunmak ve yararlanmak için, ruhlara dua etmeye, kurban kesmeye, adak adamaya başlamışlar ve bunlar dinlerin temel özellikleri olmuştur."¹

"Animizm, doğada var sayılan bedensiz varlıklara (ruhlara) inanmaya dayanır. Bunlar derelerde, vadilerde, ağaçlarda, kayalarda, hayvanlarda yaşayabilirler, insanlara yardım edebilir ya da zarar verebilirler."²

"Totem, bir insan topluluğunu koruduğuna inanılan hayvan, bitki, cansız nesne türleridir. Algonkin'lerin dilinde Totam kelimesinden alınmıştır, klan-kabile anlamına gelir. Totemciliğin gerçek ve en eski din olduğunu ortaya koyan B. Spencer ve Gillen'dir."³

"Eski ve yeni birçok toplumlarda, geleneklerin pek çoğu totem çağının kalıntılarıdır.

Önemli durumlarda insanlar, hayvanın derisine bürünerek onun hareketlerini, yürüyüşünü taklit eder.

Totem hayvanı, insan ruhunun hayvan şekilleri almasının bir sonucudur, derler. Böylece Wundt'a göre Totemizm, ruhlara inanmaya, yani Animizm'e bağlanıyor. Hayvan tabusu, Totemizmin çekirdeğini oluşturur."⁴

Totemizmin temel tezlerinden birkaçına Animizmde de rastlanmaktadır. Bunlar: Mana düşüncesi, tabu düşüncesi, yarı-insan, yarı-hayvan, efsanevî atalar düşüncesidir.

Bütün çevrelerdeki tüm dinlerde Totemizmin olduğu kadar, Animizmin kalıntılarına da rastlanmaktadır.

Salomon Reinach'ın bir formülüne göre büyü, "Animizmin tekniği ve stratejisidir."⁵

Totemist toplumlarda olduğu kadar animist toplumlarda da bir mitologyaya, bir efsaneler sistemine rastlıyoruz.

Lèvy-Bruhl'e göre, "efsane bizi akışkan bir âlemde dolaştırır ki, bunda hayvanlarla insanlar birbirine çok yakındır."⁶

Efsane ataları onuruna yapılan törenler, Animizm dininin en şaşırtıcı gösterileridir.

Nart destanları din, etik, gelenekler ve düşünce sistemi bakımından geçmiş çağların izlerini taşır.

"Koyun kırpmı ve keçe dövme, harman ve benzeri iş şarkıları; huahua'larla çok geniş bir alana yayılmış olan dinsel tören ve ayin şarkıları; şiirler; bitki ve hayvan dünyasının çeşitli tanrıları için söylenen yakarı ve şarkılar; aile törenlerinde söylenen şarkılar, giderek Adıge halk destanlarında yer almışlardır.*

Putı tapıcılık döneminin kimi tanrıları gelişimin güç yollarını aşarak çağ çağ Adıge Nart Destanlarının kahramanları olmuşlardır. Tlepş (Lepş), "Ateş Tanrısı" karakteri, destanlarda giderek belirginliğini yitirmiş, çiftçilere pulluk, çapa, kazma, orak ve işçilere madeni araçlar sağlayan bir anlam ve çizgiye dönüşmüş, son aşamada demircilik sanatının koruyucusu olarak görünmüştür. Ayrıca Nartların ilk demircisidir.

Proto-Çerkesler suya, ateşe, bitkilere, giz dolu ormanlara ve kayalara, gök gürültüsüne, yıldırıma taparlardı. Adıgelerin eski tapınma biçimleri 'Thatle'u' tanrıya yalvarış, belirli bir tanrı onuruna yapılan kurban kesme törenleri ve huahua okuma biçiminde bir ayini zorunlu olarak kapsardı."⁷

Hapeş'ıpkhe (kurt ağzı bağlama), Ç'apşak'ue (yaralıyı uyutmayarak ölümü kovma) gibi temsili törenler ve gelenekler, Ajeğafe (keçi dansı)** Adıgelerin Totemizm tasarımıyla yansımaktadır.

Adıgelerin'de eski folklor Animizm, sihir ve büyü ile iç içedir. Nartlarla ilgili Adıge destanları belli bir düzen ve biçimle bağlanırken mitoloji ve masal öğelerinden ayrılırlar.⁸

Çok tanrılı dönemde Adıgelerin, üretim kaynaklarının koruyucuları olan, halkın düşüncesinde emeğin simgeleri Tlepş, Amış, Thağalec, Mezıtha gibi tanrıların herbirine bir huahua adanmışlardır.

*Abazinlerde tarım ve çiftçiliğe yönelik 'Rareyta', ekime başlarken ya da hasat sonunda söylenirdi. Karaçay-Balkarlının da 'Erirey' adlı bolluk ve bereket şarkısı vardır.

**Abazinlerde 'ceğafe'.

Adıgelerin eski inançları Nart destanlarına yansımıştır. Doğa güçlerini simgeleyen tanrılara yakarılırlar; Nart themadelerinin (liderler) kararlar aldığı toplantılar (hase); somut niteliklerle betimlenen, insan şeklinde tasarlanan tanrılar (Thağalec gibi), olağanüstü bir güce sahip varlık olarak tasarlanmış tanrılar (Mezıtha gibi), toplumun inançları, Nart destanlarında önemli yer tutar.

'Doğa Güçleri olan Thalar' çoğunlukla "Doğatapım"ı ifade eder.⁹

Nart destanlarında tılsımlı ve büyümlü nesneler de epeyce yer tutar. Satana'nın aynası, Arkız'ın dişi, Arvıraşugd'un yüzüğü, Çelik Bıçak gibi. Seteney (Satana) geleceği görür. Büyücüler ve cadılarla ilgili anlatımlar yer alır, metinlerde.

Bazı araştırmacılar, Şamanlığın en eski dinlerden biri olduğunu bazıları da, bir çeşit büyümlük ve kâhinlik olduğunu ileri sürmüşlerdir. Şaman, ruhlarla insanlar arasında aracılık yapan kişidir.¹⁰

Osetlerin, kendilerini kültürel ve genetik bakımdan İskit ve Alanlar'ın soyu olarak kabul ettikleri vurgulanmıştı. "İskitlerde de Şamanizm vardı. Herodotos, sevinç naraları attıran esrarı-kendiri kullandıklarını yazar."¹¹

Notlar

1. Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, s. 40, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1989.
2. Calvin Wells, *İnsan ve Dünyası*, s. 108, (Çev. Erzen Onur), Remzi Kitabevi, İstanbul, 1972.
3. Orhan Hançerlioğlu, *a.g.k.*, s. 415.
4. Sigmund Freud, *Totem ve Tabu*, Sosyal Yayınlar, İstanbul, 1984.
5. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi* (Çev. Samih Tiryakioğlu), s. 28, Varlık Yayınları, İstanbul.
6. *A.g.k.*, s. 30.
7. Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*, s. 50-52, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1999.
8. *A.g.k.*, s. 53.
9. Yaşar Bağ, *Türklerde ve Çerkeslerde İslâm Öncesi Kültür Din Tanrı*, s. 178, Çiviyazıları, İstanbul, 1997.
10. *A.g.k.*, s. 54.
11. *A.g.y.*

Solarizm, 'Ölüp-Dirilme' ve Ölümden Sonraki Yaşam İnancı

Georges Dumézil, Sosrikua (Sosriko, Sozriko)'yı eski bir Güneş Tanrısı (Batraz'ı da şimşekler fırlatan bir Savaş Tanrısı) gibi görmektedir. Sosrikua'nın ölüm nedenini (Balseg'in tekeri ya da çelik tekerle) Güneş Tanrısının kızına hakaret etmesiyle ilintilendirmektedir. Ayrıca, Nart söylencelerinde Osetlerin ataları İskitlerin dinini ve kültürünü çağrıştıran çok sayıda küçük motif belirttiğini belirtmektedir.¹

Kabardey Araştırmacı Şortan Askerbiy'in görüşü, Georges Dumézil'in görüşleriyle zıttır. O, Sosrikua'nın bir Solar (Güneşe tapıcılık) mitolojisi ile bağdaştırılamayacağını belirtmiştir. Sosrikua hakkında ateş-metal ağırlıklı yorum yapılması gerektiğini vurgulamaktadır.²

Meremkuil Vladimir'e göre, Sosrikua motifinde Solarizm hakimdir. Sosrikua motifi ve bu motifi işleyen destanlar doğarken başka yerlerde üretilmiş birçok destanlarla karışmıştır. Bu ismin Önasya ve Akdeniz uygarlıkları ile sıkı ilişkisi vardır. Örneğin, Osiris adındaki tanrı kültü ile Sosrikua'nın benzerlikleri çoktur. Bilindiği üzere Osiris, ilk çağlarda aşağı Nil Bölgesi totemlerinden idi.³

"Yazıdan önceki çağlarda ortaya çıkan yapıtlarda Osiris, Güneşle birlikte tasvir edilir. Daha sonraları insan biçiminde gösterildiği zaman, bu isim her yeniliğin simgesi olarak kabul edildi. Daha geç çağlarda ortaya çıkan dinlerin hepsinde ve en sonunda da Hristiyan dininde rastlandığı gibi, -Ölümden sonra yeniden dirilme-Osiris'in özellikle bu dinlere yansıma şekilleridir."⁴

Meremkuil Vladimir, Solarizmin (Güneşe tapmanın) hem Proto Abhaz-Adıge, hem de diğer Kafkas halklarının ilk ve ortak dinleri olduğunu söylemektedir.⁵

N. İ. Abaev de, Sosrikua'da Solarizm izlerini bulmaktadır.

Aydın O. Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya* adlı kitabında, eski Mısır Tanrısı Osiris'in gerçekte Kafkasyalı olduğunu, Eski Mısır uygarlığının Kafkasya'dan geldiğini anlamak için Mısır'ın *Ölümler Kitabı*'nı incelemenin yeteceğini, *Ölümler Kitabı*'nda güneşin doğduğu ve battığı denizler (Bakhu ve Ta Manu) ile betimlenen coğ-

rafyanın Kafkasya olduğunu, Kafkas sıradağlarının güneyine düşen Siris vadisinden geldiklerini yazar.⁶

Eski Mısır'da her yıl ölüp dirilmesi üzüncü ve sevinçle kutlanan Tanrı Osiris, Mısır tanrılarının en sevilip bilinenidir. Toprak Tanrı Seb (veya Keb, Geb) ile Gök Tanrı Nut'dan doğmuştur. Osiris daha sonra kızkardeşi Isis ile evlendi. Kral gibi o güne dek insan eti yiyen yamyam Mısırlılara buğday ve arpa dikmesini, yemişleri ağaçtan toplamasını, üzümü işlemesini öğretti... Kardeşi Set onu bir sandığa sokup üzerini çiviledi, Nil nehrine attı.. Isis bunu işitince saçından bir tutam kopardı, yas giysilerinin üzerine taktı ve gövdeyi aramaya koyuldu.. Mısır'da bir inanca göre Isis kanadıyla çamuru yelpazelemiş, Osiris de canlanmıştır.. Isis, Osiris için ağlarken gözyaşları Nil'i taşırmıştır.. Osiris bir buğday tanrısıydı.. ayrıca ağaç görüntüsü, bolluk ve ölüm tanrısıdır.⁷

Nart destanlarında, özellikle Oset söylencelerinde yer alan ölüp dirilme motifi eski Hint-İran inançlarının bir yansıması mıdır; Osiris ile mi ilgilidir? Öte dünya tasarımları, Hristiyanlık etkisiyle mi girmiştir, yoksa eski bir motif midir?

Pek çok kültürde en çok rastlanan yaygın konular 'ölüp-dirilme' ve 'kız kaçırma'dır.* Aslında her iki konu simgesellik ve işlev bakımından eş değerdedir.

Temmuz veya Adonis, Attis, Osiris, Dionisos veya Bakkhos, Gisan ölüp dirilen tanrılardandır (Suriye, Batı Asya, Mısır, Girit, Lidya, Anadolu). Bu tanrılar, bitkisel tanrılardır ve acı ölümleriyle mutlu dirilişleri, törenlerde yas ve sevinçle kutlanır.⁸

Hititlerin Telipinu söylencesinde tarım tanrısı Telipinu, ne öteki tanrılar gibi ölüp-diriliyor, ne de yeraltına gidiyorsa da, benzerlikler taşır. Tarım Tanrısı Telipinu öfkelenerek ülkeyi bırakıp gider, yanında tohum, bolluk gibi iyicil şeyleri de beraber götürür. Bitkiler çürür, davarlar, koyun ve insan üremez, kıtlık olur. Güneş tanrı bin tanrıyı bir şölene çağırır, ama onların açlıklarını susuzluklarını gideremez. Hava tanrısı, bir kartalı oğlu Telipi-

* Bkz.: Tedo Saxokia, *Megrel-Laz Kültüründe Akrabalık, Evlenme ve Cenaze* (Çev.: Ali İhsan Aksamaz), Tarih ve Toplum, sayı 140, Ağustos 1995.

nu'yu bulmaya gönderir... Kamrusepas, Telipinu'yu büyü ile iyi eder, kartalın kanatlarında geri döner, yeniden bolluk olur, kral ve kraliçeye uzun yaşam, dirlik sağlar. Telipinu'nun öfkesinin büyü ile geçirilişinde on iki koyun kurban edilmesi, ateş ve su vardır.⁹

Ölümden Sonraki Yaşam İnancı

Homo sapiens'in belki atası olan, belki de olmayan homo neanderthalensis, birçok yazara göre soğuk dönemde yaşıyordu ve avla yaşamını sürdürüyordu. Ölülerini bazı araç ve gereçlerle gömdüğüne göre, ölümden sonraki yaşama inanıyor olmalıydı.¹⁰

Sümerli için ölüm anlamsız ve sıkıntılıdır. Bu anlamsızlık ve sıkıntı ancak çok gelişmiş bir öbür dünya fikriyle aşılabilirdi. Sümer Mitolojisinde İnnin'in Cehenneme inişi ilgi çekicidir. *Gilgamiş Destanı*'nda Gilgamiş sonsuza kadar yaşamak ister. Babil ve Asur toplumlarına özgü ilgi çekici bir görenek hastanın değiştirilmesi göreneğidir. Kötü ruhlar, hastanın üstüne konulan hayvanla aldatılır, kötü ruh hayvana saldırınca hasta iyileşir. Mısırlı her zaman ölümden sonraki yaşamı konu edinir. Ölüm, yalnızca yaşanan bir şey değil, bir hesaplaşma ortamıdır da. Ölen kişi öbür dünyanın tanrısı Osiris'in önüne çıkacaktır ve tanrısal yargı katında hesap verecektir.¹¹

"Mezopotamya ve Anadolu'daki dinî belgeler ve yazılı metinler karmaşık bir yapı arz ediyorlar. Şöyle ki; bölgeye yerleşen Samî ve Hint-Avrupalı halklar, dinî belge ve yazıları kendi inançlarına göre değiştiriyorlardı."¹²

Sümer, Hitit, Mitani, Huri, Mısır, Asur, Babil vb. halkların dinî semboller açısından dünya görüşü, birbirine çok benziyor. Sümerlerin Mezopotamya'ya yerleşmesinden hemen sonra Tanrıça İnnin (İnanna, Inninna)'e rastlıyoruz. Tanrıça İnnin, Ay'ın kızı veya Tanrı Sin'in büyük kızı olarak adlandırılıyor. Sümerler'de Ay Tanrısı'na Nannar, Akadlar'da ise Sin deniliyordu. Tanrıça İnnin'in sembolik ve mitolojik değeri, Akadlar'ın büyük tanrıçası İştar'da da görülür. Mitaniler de İştar'dan hoşlanmışlardır. Mita-

niler'in tanrıları Mitra ve Veruna eski Hint-Avrupa dinlerinin tanınmış tanrılarıdır.

"Mezopotamyalı çok tanrılı dinlere damgasını vuran Sümerlerdir. Daha sonra bölgeye yerleşen Hint-Avrupalı ve Samî halklar, Sümerlerin din ve tanrılarını geliştirdiler, onlara kendi yerel özelliklerini giydirdiler, kimi dönem adlarını değiştirdiler ve kendi etnik dillerinin gramatik yapısına göre ayarladılar. Örneğin, Tanrıça İnanna, Ninni veya İnninni, Tanrıça İştar da Estarte veya Stare oldu."¹³

Sümerler Zagroslar'da yaşayan halklardan korkarak bu bölgeyi hem Cennet hem de Cehennem olarak gördüler.

Gürcü Güneş Tanrı kültüyle Mitra kültü benzerlik göstermektedir. Sasani hanedanlığı yıllarında Kartli ve Lazika'da Zerdüştlük kısmen yayıldı.

İlkel toplumlarda, ölmezlikle ilgili hiçbir inanca rastlamıyoruz. Her yerde ölümden sonra yaşanıldığına inanılmaktadır. Hiçbir yerde de bu ölümden sonraki yaşayış, sonsuz diye tasarımlanmamaktadır. Ölülerin ölümüne olan inanç, hemen hemen evrenseldir.¹⁴

M.Ö. 4. yüzyıldan başlayarak, ölümden sonra yaşamak vaadini taşıyan İsis dini, Yunan ve Roma dünyasında da yayıldı. Osiris ile Serapis de İsis gibi makbul tutuldular. Jüpiter'le eş tutulan Serapis, Tektanrıcılığa eğilim besleyenlerin gözde tanrısı haline geldi.¹⁵

Din duygusunun da canlı tuttuğu ölümden sonra yaşamak umudu ilkin yüzyıllar boyunca Mısır'da; sonradan İsis, Osiris ve Serapis'e tapınış Roma dünyasına da yayıldığı zaman Mısır dışında herhalde birçok kaygıları yatıştırmış olsa gerektir. Ölülerden günahlarını açıklamalarını istemek düşüncesi de, çok güzel ahlâk düşüncelerini yaymış olmalıdır.¹⁶

Akhnaton adını alıp, çoktanrıci geçmişle bağlarını koparan; Mısır'da Amon'un adını kazıtıp sildiren, Amenhotep, evrensel yaşamın dinini kurmaya kalkıştı. Bunda güneş hem bir gerçek, hem bir simgedir. Tüm varlıkların, yaratıcıları olan güneş karşısındaki eşitliklerini ileri süren, herkese özgürlük ve tüm yaratık-

lara karşı sevgi duyma hissi ile yaşama zevkini aşılayan düşünce de bundan doğmuştur.¹⁷

Oset Nart söylencelerinde de, Osetlerin eski inançları, kabile sistemi dönemlerinin gelenek ve görenekleri, Osetlerin öteki dünyayla ilgili görüş ve düşünceleri, eski Alan totem kültleri yansır. Koruyucu ruhların, tanrıların ya da doğaüstü güçlerin adlarının geçmediği metin yok gibidir (Safa, Efşati, Wastırcı, Kurdelagon gibi). Ancak Oset Nart destanındaki tasarım, Adıge, Abazin, Abhaz Nart destanlarındaki tasarım ile benzeşmiyor. Oset varyantında mitolojik öğeler ve masal unsurları daha yoğun olarak işlenmiştir. Değinilen husus, Oset tanrılarının adlarının ya da simgelediği güçlerin farklı oluşu ya da nicelik açısından bir kıyaslama değil, tanrısal güçlerin Nartlarla olan ilişkileri, konumları ve durumları bakımından farklılığıdır. Adıge Nart destanlarında Tlepş'in işlevsel dönüşümünden ve sonunda Nartların ilk demircisi olarak anlamlandırılışından söz açılmıştı. Oset varyantında Kurdelagon, Tlepş'in konumunda değildir, tanrıların demircisidir, gökyüzündedir.*

Oset Nart söylencelerinde yer alan Barastır, Ölüler Ülkesinin hâkimidir. Ölüler Ülkesiyle ilgili söylencelerde işlenen motiflerden biri şöyledir: Bir ölü yeryüzüne geçici olarak geri dönerse, güneşin son ışıkları kaybolmadan ölüler diyarına varması gerekir. Ölüler diyarının kapıları gece kapalıdır ve bu yüzden ölüler gece defnedilmez. Ayrıca ölüler diyarından çıkmasına izin verilen kişi ya da ölü, atının nallarını ters çakmalıdır ki, diğer ölüler de ardına takılıp çıkmak istemesin.

"Hristiyanlık etkisinin belirgin olduğu bir söylencede, bir gün "büyük misafir" diye adlandırılan bir ziyaretçinin telkini sonucu, Barastır'ın günahkârları cehennemden çıkarıp cennete yerleştirdiğinden bahsedilmektedir. Öldükten sonra bir hayatın olduğu yolundaki tasarım, bir taraftan eski Hint-İran inançları, diğer taraftansa İslam ve Hristiyan tasavvurlarının bir karışımıdır.

* G. Dumézil, Çerkeslerdeki Tlepş'in karşılığı olarak Osetlerde Safa'yı, Abhazlarda ise Şosşu'yu gösteriyor. Kurdelagon'un tanrıların demircisi olduğunu belirtiyor (*Kafkas Halkları Mitolojisi*).

Osetler, insanlar öldükten sonra ruhlarının çıktığı yolculuk konusunda şöyle düşünürler: Ölen kişi yakınlarıyla vedalaştıktan sonra atına biner. Yolunun üzerinde kısa bir zaman sonra bir çeşit nöbetçi görür. Ona, her ihtimale karşı mezarda yanına bırakılmış olan pastadan bir parça vermek zorundadır. Daha sonra bir nehre varır. Bu nehrin üzerinde, bir köprü yerine sıradan bir kalas uzatılmıştır. Nehrin bir kıyısında Aminon adında eril bir varlık bulunmaktadır. Ölünün, nehrin karşı yakasına geçebilmesi için, onun sorularına cevap vermesi gerekmektedir... Eğer ölü doğruyu söylerse Aminon onun yoluna devam etmesine izin verir ve Nartlara iletmek üzere ona bir tavsiyename verir. Yok eğer yalan söylerse kana bulanmış bir süpürgeyle ağzına vurur ve -her ne kadar bu husus metinlerde belirtilmiyorsa da- onu şüphesiz nehre atar... Gerçeği söyleyenin adını atması ile de, nehrin üzerindeki kalas sağlam, muhteşem bir köprüye dönüşür... Sonunda ölü, üçlü bir yol ayrımına gelir: Dıştaki iki yoldan ilki cennete, diğeri de cehenneme gider; ortadaki yol ise önceliğe sahiptir. Ortadaki yolu seçen ölü, Nartların arasında azametli bir biçimde oturmuş duran Barastır'ın bulunduğu yere ulaşır."¹⁸

Oset Nart Destanında cehennem betimlemelerinin yanısıra, büyümlü suyu içer içmez yaşlanan Nart (Wertheneg), kıllardan merdiven yapmak niyetinde olan şeytanlar (Delimonlar), ölülerin canlanması, göklerde uçan Wastırcı'nın köpüren kanatlı atıyla yeryüzüne inişi ve büyümlü kamçısıyla toprağa vurunca görkemli bir zeppaz (anıtmezar)'ın belirmesi, göğe dayanan merdiven, Wastırcı'nın ölü Dombettir Kızı'nı mezarında canlandırıp öpmesiyle Satana'nın doğuşu, Sozrıko'nun Ölüler Ülkesine Yolculuğu, Wrijmeg'in adsız Oğlunun Ölüler Ülkesinden çıkışı ve dönüşü gibi anlatımlar, diğer varyantlardan epeyce farklı kılmaktadır bu söylenceleri.

Notlar

1. Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), s. 76, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
2. Özdemir Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*, s. 59, Kafdağı Yayınları, Ankara, 1990.
3. A.g.k., s. 98.
4. A.g.y., (A.Donini).
5. A.g.k., s. 99.
6. Aydın O. Erkan, *Tarih Boyunca Kafkasya*, s. 117, Çiviyazıları, İstanbul, 1999.
7. Metin And, *Geleneksel Türk Tiyatrosu*, s. 94, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1985.
8. A.g.k., s. 90-97.
9. A.g.k., s. 97.
10. Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 37, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997.
11. A.g.k., s. 45, 60.
12. Şerefhan Ciziri, *Anadolu'dan Mezopotamya'ya Tarih ve Uygarlık*, s. 15, Doruk Yayınları, İstanbul, 1997.
13. A.g.k., s. 20.
14. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi* (Çev.: Samih Tiryakioğlu), s. 27, Varlık Yayınları, İstanbul.
15. A.g.k., s. 44.
16. A.g.k., s. 45.
17. A.g.k., s. 42-46.
18. Georges Dumézil, a.g.k., s. 48-50.

“Hint-Avrupa Uygarlığı”

Hint-Avrupalılarla ilgili hiçbir şey bilinmemekte, ancak bu halkın başlangıçta yaşadığına ve çok sayıda göç olayına yol açtığına inanılmaktadır. G. Dumézil, bu konuda şunları söylemektedir: “Herkesin kullandığı dilde lehçe düzeyinde farklılıklar ortaya çıkacak kadar geniş bir alanda az ya da daha çok üniter bir halk. Bilinmeyen bir nedenle, savaş atı ve iki tekerlekli arabanın sağladığı üstünlük sayesinde peş peşe gelen dalgalarla rezervlerin yok olmasına kadar bütün yönlerde dağılmışlardır. Genel olarak dillerini, boyun eğdirdikleri halklara kabul ettirerek epey uzak bölgelere kadar gitmişlerdir. Büyük istilalar hiç kuşkusuz M.Ö. üçüncü bin yıldan itibaren başlamıştır. İkinci bin yılda yeni komşularının dillerini, yazılarını alarak Anadolu’da -Hititler- sonra da Yunanistan’da -Mykenai’liler- ortaya çıktılar...”

Hint-Avrupalıların esas çıkış bölgesi konusunda G. Dumézil, Pamir’den bütün çevreye yayılmış olma olasılığının olduğunu, Avrupa ile Asya’nın güneybatısına doğru kitleler halinde gittiklerini, küçük bir bölümün de Çin’e kadar gittiğini, günümüzde hareket yerleri merkezinin kesinleyememekle birlikte geniş Rus ovaları olarak kabul edildiğini, Anadolu’da bir yer olarak düşünülmesinin çok yeni bir görüş olduğunu ve bu görüşe aklının yatmadığını belirtiyor.

Hint-Avrupalıların nasıl yaşadıkları konusunda da şunları söylemektedir, G. Dumézil: “Aynı aileden dillerin çoğunda ortak olan belli sayıda sözcük ve fiil olduğundan biraz biliniyor. Çift sürdükleri, dikiş diktikleri, kapkacak yaptıkları, çitlerle çevrili evlerde yaşadıkları biliniyor...”¹

“Hint-Avrupa Mitleri”nin Karşılaştırılması

Bu konuda yoğun çalışmalar yapıp, yapıtlar vermiş olan G. Dumézil, 1938’de araştırmalarını aydınlatan unsurların iki önermede yoğunluk kazandığını açıklamaktadır: “Birincisi: Karşılaştırmalı yeniden yapılanmanın dayanakları Hindistan ve Yunanistan değil, bir yandan Hindistan ya da daha doğrusu Hint-İran bü-

tünü ve öte yandan da Roma ve Roma'yla birlikte Latin ve İtalya dinlerinde görülebilenlerdir. İkincisi: Karşılaştırılabilir terimler Hindistan'da olağanüstü olaylar, kahramanları tanrılar ve şeytanlar olan asıl mitlerken, Roma'da başlıca rollerini insanların oynadığı, konularını tarihten alan kostümlü öykülerdir.

Le Festin d'imortalité (G. Dumézil'in ilk kitabı)'den çıkan 'yapı'nın sağlam kalıntısı şuna indirgeniyor: Hindistan'da tanrılar ölümden korunmak için bir dağda Amrita, yaşam ya da ölümsüzlük veren iksir hazırlarlar. Hatta şeytanları da yardıma çağırmışlardır. Ama iş bittikten sonra şeytanlar bu değerli ürünü ele geçirirler. O zaman tanrı Vişnu olağanüstü güzel bir kadın kılığına girer, şeytanları aşktan çılgına çevirir ve Amrita'yı geri alır onlardan. Roma'da efsane halk efsanesidir, halka göre soylular olan siyasî şeytanlara karşı iyi halk insanının büyük onuruna yöneliktir. İki sınıf uzlaşabilirdi, ama halk soyluların angaryalarından bıkmıştır ve kutsal dağa çekilir; ama orada açlıktan ölme tehlikesiyle karşı karşıya kalır. O zaman yaşlı bir kadın her gece, tek başına halk topluluğuna ölmelerine engel olacak yiyeceği getirmeyi başarır. Aynı kadın daha sonra sürekli Minerva'yı izleyen en üstün soylu Tanrı Mars'ı gülünçleştirir. Yaşlı kadın Minerva'nın giysilerini giyer ve onun yerine tanrıyı bulmaya gider. İyiliğine karşılık halk tarafından Anna Perenna adıyla tanrısallaştırılır."²

Hint-Avrupa bütününün üç işlevli ideoloji'sini, eski İskit efsanelerinde, geniş İskit bütününün son kalıntıları modern Osetlerde (daha az) ve fosiller biçiminde Oset Nart destanında belirleyen G. Dumézil, Hindistan'da ve Roma'da da üç işlevsel sınıfa değişiyor: "Hindistan'da *brahmana*'lar, din adamları hiyerarşik sınıfların birincisini oluşturur, ötekiler *kşatriya* (savaşçılar) ve *vaiçya* (üretici kitle)'dir. Ve Roma'da yalnızca üç hiyerarşik *flamines majores* (Jüpiter, Mars, Quirinus)...Jüpiter en büyük tanrıdır, gök tanrısı, Roma'nın koruyucusudur; Mars savaş tanrısıdır; karmaşık bir tanrı olan Quirinus barış ve savaş gibi Mars'la karşıtlaşır... (G. Dumézil, 1937 ve 1938 yıllarında bu türdeşlik üzerinde durduğunu açıklıyor).³

Hint-Avrupalılarla Hint-İranlılar, öte yandan da İtalikler ve

Keltler arasındaki kült, hukuk, kurumlarla ilgili adlarda sayısız uyuşmayı, aynı şeyin ideoloji konusunda da sözkonusu olduğunu vurgulayan G. Dumézil, toplumsal sınıfların işlevsel hiyerarşisinin en sıkı biçimde uçlarda -Galya, İrlanda; Hindistan, İran- da görüldüğünü belirtiyor. Böylesine önemli uyumların coğrafi açıdan Doğu'nun ve Batı'nın uçlarına tuhaf bir biçimde dağılışının varsayımlar oluşturarak açıklanabileceğini belirten G. Dumézil, şunları söylüyor: "İlk Hint-Avrupa dalgaları, ortak bir geçmişle en uzak bölgelere kadar ulaşırken, yerlerinde kalmış olanlar daha önceki dönemde kendi göçlerini geliştirmişler ve değiştirmişler, bu yüzden mi? Yoksa Keltlerin ve Hint-İranlıların ataları göç etmeden önce çok farklılaşmış bir Hint-Avrupa bütünlüğü içinde coğrafi komşulardı da o nedenle mi?... Ve şuna dikkat etmek gerekir ki, Sibiryaya ya da Fin türü bir Şamanlığın dinde önemli bir yer tutması aracı halklarda -Slavlar, Germenler ve Traklar- göze çarpar."⁴

Germenlerin eski dinleri ve efsaneleriyle ilgili bilgiler de, edindiğimiz "*Dinler Tarihi*"nde (Felicien Challaye), G. Dumézil'in konuyla ilgili yorumlarına yer verilerek, üç işlevli bölünmeye değinilmiştir.⁵

Germenlerin ve Keltlerin eski inanç ve gelenekleriyle Kafkas eski inanç ve gelenekleri arasındaki benzerlikler dikkati çekicidir (Devler, cüceler, su perileri, meşe ağacının kutsallığı, atalık geleneği, hayvan postları giyilerek yapılan gösteriler...).

Oset Nart Destanında yer alan kurnaz Sirdon tipi ile Balder efsanesinde yer alan hain Loki tipi arasındaki, G. Dumézil'in keşfettiği koşutluklara da değinilmiştir.

Ancak Germen toplumlarında ruhanî bir sınıf olmadığına dair Caesar'ın görüşü (*Galya Savaşı*) ve G. Dumézil'in ilk yapıtı *Le Festin d'imortalité* ile ilgili açıklamaları da ilgi çekicidir ve çelişki yaratmaktadır. G. Dumézil, şöyle diyor: "Benim, halk tabakalarının, Deva'ların, Anna Perenna'nın ve Amrita'nın bu ikili görünümüne eklediğim Yunan, Germen, Kelt, hatta Hristiyan unsurlar zorlama ya da açık yüreklilikle söylemek gerekirse hayalidir... Yalnızca ölümsüzlüğün bir tür tanrıça olan Amrita'yla kiji-

leştirildiği İran önemli bir olumlama getiriyor.”⁶ Çalışmalarını Hint-Avrupa üzerine yoğunlaştırmış ve Türkiye’ye geldiğinde Kafkas dilleri ve etnolojisi ile tanışıp özellikle Osetlerin ardına düşmüş olan G. Dumézil, “*Le Festin d’immortalité* (Ölümsüzlük Şöleni) adlı yapıtındaki ilk Hint-Avrupa mitolojisi yaklaşımından daha sonra vazgeçmiştir. Ve G. Dumézil, Didier Eribon ile söyleşisinde son olarak şunları söylüyor: “Diyelim ki tamamen yanıldım. Hint-Avrupalılarım Riemann ve Lobaçevski’nin geometri-leri gibi olacaktır. Gerçek dışı yapılar. Hiç de fena değil bu. Kütüphanelerde raf değiştirmem yeterli olacaktır: ‘romanlar’ bölümüne geçerim o zaman.”⁷

“Yüce Roma’yı aydınlatan bilinmeyen bir Kafkas halkı” olarak nitelendirdiği Osetlere, “*Mythe et épopée*”nin üçüncü bölümünde yer veren G. Dumézil, 1926 yılındaki rastlantı (Nartlar üzerine sayısız efsane) ile ilgili olarak da şunları söylemektedir: “Oset gelenekleri kısa sürede benim yapımın Hindistan, Roma, talihsiz Piganiol’ün alaylarına hedef olan İskandinavya ölçeğinde temel taşlarından birini oluşturdu.”⁸

Zerdüşt Dini (Mazdeizm)

2000 dolaylarında İran’da yeni yayılmalar oldu. Orta Asya kökenli Hint-Avrupalılar Balkanlar’a kadar uzandılar. 1000 dolaylarında yeni bir Hint-Avrupalı toplumu bölgeye yayıldı. Bu toplum, demiri kullanmayı bilen at üstünde savaşan insanlardan oluşuyordu. Pers uygarlığı yavaş yavaş kendini göstermeye başladı. Hint-Avrupa kökenli olan Medlerin ve Perslerin İran’a ne zaman yerleştiği bilinmiyor. Medlerin M.Ö. 7. yüzyılda kurduğu devlet birdenbire Perslerin eline geçince İran’da Pers egemenliği başlamış oldu. Persler Hindistan’a, Anadolu’ya, Babil’e, Mısır’a uzandılar ve kısa zamanda büyük bir imparatorluk kurdular.

Zerdüşt dini, Hint-Avrupalı halkların çoktanrılı dinleri üzerine kurulmuş bir dindir. Zerdüşt’ün, yaşadığı dönemde (M.Ö. 1000 ve 600 yılları arasında yaşadığı tahmin ediliyor) bölgede yaşayan Hint-Avrupalı halk ve boylar, aynı dili farklı lehçelerle

konusurlardı. Bunların belli başlıcaları şunlardır: Medler, Persler, Kasitler, İskitler, Partlar, Mitaniler, Hititler, Sasaniler vb. Zerdüşt dini, Hint-Avrupalı halklar arasında yaygın olan çoktanrılı dinlerdeki iyi ve kötü tanrı özelliklerini toparlayarak kendi dininde sentezliyor. Hint-Avrupalı halkların çoktanrılı dini, Zerdüşt tarafından reddediliyor. Zerdüşt Doğudan Batıya doğru göç ederken Medlerin arasına yerleşiyor. Daha sonra başka bölge ve alanlara yayılan din, yerel dinlerle birleşerek sürekli kendini yeniledi. Bunu Persler’in, Parslar’ın, Sasaniler’in ve diğer Hint-Avrupalı halkların dinî gelişmesinde ve Zerdüşt dinini benimsemelerinde açıklıkla gözlemleyebiliriz.⁹

Pers toplumunun düşünceyle ve sanatla ilgili tüm yaratıları Zerdüşt dini çerçevesinde ortaya konulan ürünleri kapsar. Zerdüşt dini Zerdüşt adlı birinin önerdiği bir dindir. Zerdüşt dini, tektanrı-cı bir din özelliği gösterirken uzun yüzyıllardan sonra ateş ögesi-ni temel alan bir pagan dini durumuna gelmiştir, tektanrı-cı özelliğini yitirmiştir. Zerdüştlük gerçekte bütün doğu dünyası için etkili bir inanç kaynağıdır. M.S. 3. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar ege-men olmuş Sasaniler devletinin de resmî dini olmuştur. Zerdüşt-lüğün kitabı *Avesta* eski İran edebiyatının da tek kaynağını oluşturur. Tanrı ya da Ahura Mazda mutlak güçlülüğün, mutlak bilgeliliğin simgesidir. Ahura Mazda’nın bir iyilik simgesi durumuna gelip Ahriman’la yani kötülükle karşıtlaşması Zerdüşt dinini ahlakî bir ikileme götürdü. Zamanla bu dine ahiret kavrayışı eklendi. Ruhlar yargı karşısında hesap vereceklerdi, iyiler cennete, kötüler cehenneme gidecekti. Yargı bir köprünün üzerinde veriliyor, geçer onayı alamayanlar köprünün altındaki ölüm çukuruna atılıyordu. Ama ödüllendirme de cezalandırma da sonsuz değildi. Son yargı günü gelince evren baştanbaşa yıkanacak, o zaman iyiler ölümsüz yaşama kavuşmuş olacaklardı.¹⁰

Notlar

1. Didier Eribon, *Georges Dumézil' le Konuşmalar* (Çev.: İsmail Yerguz), s. 91-93, Sinatle Yayınları, İstanbul, 1998.
2. A.g.k., s. 101.
3. A.g.k., s. 104.
4. A.g.k., s. 93-94.
5. Felicien Challaye, *Dinler Tarihi* (Çev.: Samih Tiryakioğlu), s. 142-145, Varlık Yayınları, İstanbul.
6. *Georges Dumézil' le Konuşmalar*, s. 102.
7. A.g.k., s. 177.
8. A.g.k., s. 50.
9. Şerefhan Ciziri, *Anadolu'dan Mezopotamya'ya Tarih ve Uygarlık*, s. 41-44, Doruk Yayınları, Ankara, 1977.
10. Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 78, 79, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997 (İkinci Baskı).

Çoktanrıci İnanç Düzeni

Eski uygarlıklar birer mitoloji uygarlığıdır. Mitoloji dönemleri ussal düşüncenin henüz yetkin bir düzeye ulaşmadığı, imgelemin usa egemen olduğu dönemlerdir.

Eski Yunan insanının inanç dünyasında dogmaların yerine yaşam gerçeklerini buluruz. İnsanbiçimci pagan dininde gerçekler simgesel bir anlatıma kavuşmuşlardır. Tüm insan değerleri işlenmeye açık gerçekler olarak serilir. Dogmacı İsrail dininden ayrılan, dogmalara ulaşmaya çalışan Zerdüşt diniyle tersleşen bu din, Mezopotamya'nın ve Mısır'ın insanbiçimci ve çoktanrıci inanç düzenine yaklaşıp. Bazı yazarlar, Mısır ve Mezopotamya dinlerini insanbiçimci saymazlar. İnsanbiçimci kavrayış bütün boyutlarıyla ve en ince özellikleriyle Yunanistan'da gelişmiştir. Homeros bize Yunan toplumunun salt mitolojik düşünceden köklü ussal arayışlara yönelmekte olduğunu derinden derine duyurur. Yunan Uygarlığı kendinden önceki uygarlıkların bir kalıtıcısıdır.¹

İnsanbiçimci pagan dini, geçmişte Kafkasya'da da görülüyor. Tanrıların adları ve simgeledikleri güçler farklılıklar gösterse de, doğa varlıklarına ve insana benzeyen kavramlar olarak karşımıza çıkıyor, tanrılar.*

Yaşar Bağ, Çerkeslerin eski dinleri hakkında Türkçe yazılmış bir inceleme olmadığını belirtiyor.²

Nart destanlarında, Orman ve Avcılar Tanrısı Mezıtha'yı öven bir yakarı şöyle başlıyor:

“Adını anıyoruz senin, Mezıtha,

Bıyıkların kızıl alev,

Senin için kızıl içki akıtıyoruz...” (Ö. Özbay, *Mitoloji ve Nartlar*)

Alexander Ladyzenskij, çoktanrıci inancın kalıntıları ile “Atalar İbadeti”nin, özellikle Osetlerde çok güçlü kalabildiğini, bunun nedeninin İslamın onlara, öteki Kuzey Kafkasya halklarından daha az girebilmesi olduğunu, “Atalar İbadeti”nin Adıge, Karaçay ve öteki dağlı halklarda görülebildiğini belirtmektedir.³

* Kafkasya'daki bazı halkların mitolojik tanrıalarının listeleri önceki sayfalarda verilmişti.

1837 yılında Çerkesya'nın batısında gezi ve incelemeler yapmış olan Mr. Bell ile Mr. Longworst, Çerkeslerin eski inançlarını ve geleneklerini sürdürmekte olduklarını yazmaktadırlar.⁴

"Klan: sop-akraba birliği" hâlâ bütün Kafkas Dağlı halklarında, bir devletin olduğu yerde bile varlığını sürdürüyor. Kafkas Dağlı halklarında, ev yapılması, tahılın ambara taşınması ve benzeri işlerde bütün köy halkının yardımlaşması esastır (imece).⁵

Barasbiy Bğajnoko, Adıgelerde özel bir avcı dili -Şako'obze'nin varlığından söz etmektedir. Av sırasında sözcüklerin değiştirilmesinin nedeni, bilim adamlarına göre animist, totemist ve öncesi inançlarına kadar uzanmaktadır. Bunun nedeni, hayvanların insan dilini anladıkları inancıdır. Hayvanların adını anmak onların kaçmasına neden olacağı için yasaklanmıştır. Avcılık dışında da bazı durumlarda "örtmece adlar - değişik adlar" kullanılır. Adları bu şekilde değiştirmenin kaynağı, Animizme göre, kötü ruhları yanıltma, böylece onlardan korunma inancıdır. Genel olarak avcılıkla ilgili dil tabusu, şu ya da bu ölçüde her halk için tipik bir olgudur.⁶

Çerkeslerin Eski Dinleri ve Tha kavramı konusunda Yaşar Bağ, Çerkes inancında dinin, Habze kavramının içinde yer aldığını, Habze'nin hem gelenekleri, hem dinsel inançları içine alan geniş bir kavram olduğunu, Adıgelerdeki kavramın (Tha) Tek tanrılı bir kavram olduğunu, doğa güçleri olan Tha'ların, ilk inançlar döneminden kalan, doğa varlıklarına ve insana benzeyen somut kavramlar olduğunu açıklamaktadır.

Tek tanrı (Tha)'nın özelliğinin soyut oluşu olduğunu, Tha'larla ilişkisi olmadığını yani diğer çok tanrılı dinlerde olduğu gibi doğa tanrılarının başkanı olmadığını, ayrıca Çerkeslerde putperestlik görülmediğini vurgulayan Yaşar Bağ, çok tanrıları anlatan adlar arasında Tha adını almayanların da olduğunu belirtmektedir.⁷

G. Dumézil, bölgeye dışarıdan gelen "Tatar" kökenli topluluklar dışında Kafkas halklarının uzun bir süre boyunca pagan kaldıklarını belirtmektedir. "Bizans İmparatorluğu döneminde

Çerkesler ve aynı şekilde Osetlerin mutlaka Hristiyanlık alemi ile temasları olmuş olmalı. Üstelik bunlar, sürekli olarak Hristiyan Gürcüstan'ın nüfuzu altında yaşamaktaydılar. Ancak Bizans'ın düşmesinden sonra karma bir din oluşmuş ve bu arada Hristiyanlıktaki tasavvurlar pagan bir dönüşüm geçirmiştir. İslam dini ancak 17. yüzyılda, özellikle de 18. yüzyılda Kırım Tatarları aracılığıyla bu bölgeye ulaşabilmiştir."⁸

Kafkasya'da Pagan dini ile Hristiyanlığın savaşı ilginç bir biçim almıştır. Bazı bölgelerde halkın eski inanç ve geleneklerine bağlı kalmaları nedeniyle Hristiyanlık dini Güneş kültü üzerinde bazı değişiklikler yaparak kendi Tanrı ve Azizleriyle kaynaştırmıştır. Eski geleneksel kuttörenler bazı Kafkasya halkları arasında sürmektedir. Örneğin, Svan "Murkvani" ibadet günleri geleneği, Hatti Tanrısı Telepinu'ya adanmış ibadet şeklinin kalıntısıdır. Gürcülerde de Hristiyanlık dini Güneş tanrıçayı "Meryem"le ve "Barbare"yle özdeşleştirdi. Erkek Tanrı "Ay"ı ise "Aziz Giorgi" ile özdeşleştirdi.⁹

Notlar

1. Afşar Timuçin, *Düşünce Tarihi*, s. 103-104, İnsancıl Yayınları, İstanbul, 1997 (İkinci Baskı).
2. Yaşar Bağ, *Kültür Din Tanrı*, s.177-180, Çiviyazıları, İstanbul, 1997.
3. A.g.k., s. 211.
4. A.g.k., s. 215; ayrıca bkz.: J. S. Bell. *Çerkesya'dan Savaş Mektupları* (Çev.: Sedat Özden), Kafkas Vakfı Yayınları, İstanbul, 1998.
5. A.g.k., s. 212.
6. A.g.k., s. 217.
7. A.g.k., s. 177-180.
8. Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), s. 32-33, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
9. Niko Berdzenişvili, Simon Canaşia, *Gürcüstan Tarihi* (Çev.: Hayri Hayrioğlu), s. 82, Sorun Yayınları, İstanbul, 1997.

Totem Kültlerinin Hıristiyanlıkla Kavgası

Oset Nart söylencelerinde Sozriko'nun ölümü, Balseg (Güneş Tanrı) ya da Güneş Tanrısının kızı ile ilişkilendirilmektedir. Diğer varyantlarda Sozriko'yu yaralayan çelik teker (Jan Şerkh), Oset varyantında dişleri olan, bazen de alevler saçan canlı bir teker (Balseg'in Teker)'dir. G. Dumézil, bu tekerin Güneş Tanrısının hizmetinde bulunan bir erkek olup, yaptığı bir küstahlıktan dolayı Sozriko'dan intikam almak üzere ona saldırıp sakat bırakması için, Güneş Tanrı'nın kızı tarafından görevlendirildiğini belirtmektedir. Teker ile ilgili bir dizi serüvenden sonra Batraz, tekeri yakalayıp parçalar ve Sozriko'nun mezarının başına koyar. G. Dumézil, bu söylen'in, Avrupa folklorunda geçen Aziz İonna'nın tekerleklerini anımsattığını, nitekim Osetlerde, bu teker için kullanılan bir başka adın, "İonna Babanın Teker" olduğunu belirtmektedir. Yine G. Dumézil, küçük bir olasılıkla da olsa, bu adın Çeçence'de "Güneş Adam" anlamına gelen 'malxeseg' biçiminde yorumlandığını, ancak böyle bir tasarımın Çeçenlerde bulunmayıp, muhtemelen Osetlerde mevcut olduğunu söylemektedir.¹

Oset söylencelerinde tüm tanrısal güçler, Tanrılar, Jedler ve Dawegler; Nartlar gibi varlıklar olarak yansıtılmaktadır. Ancak ilişkilerin niteliği ve coğrafyası diğer varyantlardan farklı görünmektedir. V.İ. Abayev, Sozriko ve Batraz'ın tanrısal güçlerle savaşının, totem dünyasının, yeni dinin (Hıristiyanlık) temsilcileriyle kavgasının sembolik bir anlatımı olduğunu belirtmektedir: "Hıristiyanlıkla eski Alan totem kültürünün kavgasına tanık olmaktayız. Sozriko, Hıristiyanlaşmış "Güneş Tanrı" Balseg'in tekerleği ile savaşa tutuşmakta ve bu kavgada öldürülmektedir, yine Batraz, Hıristiyanlaşmış fırtına tanrıları Wasillalar'la savaşmakta, o da öldürülmektedir. Her iki olayda da zafer Hıristiyan tanrılarınındır (!)"²

Oset söylencelerinde Nart Halkının, Sozriko ve Batraz'ın ölümünden sonra yaşlı Wrijmeg'in önderliğinde tanrılara savaş açtığı, telâşlanan tanrıların tanrıya başvurduğu ve tanrının Nartları lânetlediği anlatılmaktadır. Bu anlatımda, tanrılar başında bir tan-

rı kavramı ile karşılaşırız. Bu tanrının savaşta yenilemeyeceği, ancak gökler ötesine sürülebileceği belirtiliyor, Nartlar tarafından. Tanrı, Jedlerin, Daweglerin ebedi dostu, koruyucusudur, göklerde en önde gelen varlıktır. Ama tanrı ile ilgili somut bir tasarımlar yer almıyor, metinlerde. Tanrı, kırlangıç aracılığıyla Nartlarla haberleşir. Nartlar savaştan vazgeçmez. Öfkeli ve kindar tanrı, yeryüzüne iki kat güç gönderir. Yine de Nartları yenilebileceğinden kuşkuludur. Nartlar, yığınlarla dağlara çekilirler, köle olarak yaşamaktansa ölmeyi yeğlediklerini söylerler (Sonları böyle olur, yürekli Nartların).³

Oset Nart söylencelerinde, diğer varyantlarda (Adıge, Abazin, Abhaz Nart destanları) karşılaşmadığımız; doğaüstü güçlerin, koruyucuların dışında, meleklerin (Jedler ve Dawegler) koruyucusu bir tanrı kavramı yer almaktadır (*Nartlar/Asetin Halk Destanı*).

Nart destanlarının doğuşundan günümüze dek, farklı inançların ve etkilerin destanlara yansıdığı kuşkusuzdur. Ancak Oset varyantındaki, tanrı kavramı ile ilgili bölümlerin anlatımlara sonradan katıldığı düşüncesi uyanmaktadır. Nart söylencelerinin tümünün basılmadığı, farklı anlatımların varlığı, derlemelerdeki çelişkiler, yazıya geçme ve yayınlama sürecinde değişmeler, sanatsal zorlamalar da dikkate alındığında, kesin olarak düşünce belirtmek olanaksız hale gelmektedir.

Özdemir Özbay, Mitoloji Okulu temsilcilerinin, Nart destanlarını tanrıların destanı olarak kabul etmekte olduklarını belirterek, görüşünü şöyle açıklamaktadır: "Bu burjuva mitoloji okulunun savları Oset Nart Destanları'nı anımsatmaktadır. Grek Mitolojisi'ne benzetilerek kaleme alınmış olduğu, edebiyat araştırmacıları tarafından tanrılara yaklaştırılarak yazıldığı açıkça belli olmaktadır. Nart destanlarını tanrıların destanları olarak kabullenmek, onları kendi hayal güçleriyle yaratan insanları, kendi tarihlerinden ve geçmişlerinden kopartmaktadır... Tanrı ile ilgili dinsel anlayış ve mistisizmi Nart destanlarında bulmak olası değildir... İnsanoğlu ile birlikte doğup gelen bu destanlara din değiktirildikçe yeni din anlayışları eklenmiştir."⁴

1. Georges Dumézil, *Kafkas Halkları Mitolojisi* (Çev.: Musa Yaşar Sağlam), s. 92, Ayraç Yayınları, Ankara, 2000.
2. *Nartlar/Asetin Halk Destanı*, (Çev.: Kayhan Yükseler) s. 29, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1999.
3. A.g.k.
4. Özdemir Özbay, *Dünya Mitolojisi ve Nartlar*, s. 40-41, Kafkas Derneği Yayınları, Ankara, 1999.

Türkçeye çevrilmiş, ulaşılabilen kaynakları tarayarak yapmış olduğum incelemede; Nart destan varyantlarında öne çıkan motiflerin karşılaştırılması, dikkati çeken çelişkilerin belirlenmesi, varyantların taşıdığı unsurların irdelenmesi ve Nart destanlarına yönelik görüşler, savlar ve tartışmaların değerlendirilmesi sonucunda, bu söylenceler hakkında yorumlar yapabilmek olanaklıdır. Ancak karşılaştırılmamış varyantların varlığı ve tarihsel verilerin bulanıklığı nedeniyle kesin yargılara varmak ve sonuçlar bildirmek için erkendir. Elbet, dilbilim ve kazıbilim verileri de dikkate alınmalıdır.

Varyantlar arası farklılığa yönelik olarak şunlar söylenebilir belki: Varyantlarda yer alan tüm unsurlar örtüşmemektedir. Varyantlar, farklı kültür ve dinlerden izler taşımaktadır. Nart söylencelerini günümüze ulaştıran halklar, bir yandan iç içe geçmiş tarih ve kültürlerle sahiptirler; bir yandan da kökenleri, etnik kimlikleri ve dilleriyle farklı özellikler gösterirler. Kuzey Kafkasya halklarının bünyelerinde taşıdığı farklı kültürler, dinsel etkiler ve ilişkili oldukları uygarlıklar değerlendirildiğinde varyantlar arasındaki farklılığı doğal karşılamak olanaklıdır. Varyantlar arasındaki farklılık değerlendirilmeden, Nart söylenceleri hakkında genel olarak belirtilen düşünceler ve öne sürülen savların birbirini tutmayacağı ve epeyce çelişkili olacağı ortaya çıkmaktadır. Ayrıca varyantlardan yalnızca biri dikkate alınarak görüş bildirildiğinde de, Nart söylenceleri hakkında yanlış kanılara varılabilecektir. Bir yanda farklı etnodil unsurlar, bir yanda farklı etkiler.. Bir

yanda Kuban kültürü taşıyıcısı halklar ve Kolheti kültürü; bir yanda Hint-İran etkileri ve tartışmalı Hint-Avrupa uygarlığı.. Varyantlar arası farklılık, irdelediğimiz düzlemde; Abhaz-Abazin-Adıge varyantları ile Kabardey (Adıge)-Oset-Balkar varyantları arasında bir farklılık biçiminde değerlendirilebileceği gibi, özellikle Oset varyantı ile diğerleri arasındaki bir farklılık biçiminde de değerlendirilebilir. Adıge-Kabardey varyantı Nart söylenceleri arasında bir köprü kuruyor gibi görülebilir.

Öte yandan, Nart destanlarının bütünlüklü değerlendirilmesiyle ilgili olarak şunlar söylenebilir: Nart destanlarının 'farklı cepheler'den bakışlarla ve 'belirli kaygılar'la değerlendirilmeye çalışılıyor olması; arkaik öğelerle dolu, özgün kahramanlar üzerine anlatılagelen ve binlerce yıldır sözlü kültür geleneğinde yaşayan bu destanların, 'evrensel mitoloji' içinde hak ettiği yeri alamamasına neden olmuştur. G. Dumézil cephesinden konuya bakıldığı zaman şöyle bir sonuca ulaşmak kaçınılmazdır: "Nart destanları, 'Hint-Avrupa' kökenli 'İskitler' ve onların günümüzdeki temsilcileri olan Osetlerin destanlarıdır. Ancak diğer Kuzey Kafkasyalı halklar da, Osetlere ait olan bu destanları, 'İskit öğeleri'ni atarak benimsemiş ve zenginleştirmişlerdir. Yani Nart destanları, 'Hint-Avrupa' kökenlidir."

Ancak Nart destanlarını, 'Hint-Avrupa kültürü'ne dayandırma gibi bir 'misyon'u üstlenen ve 'Hint-Avrupa mitleri'ni karşılaştırarak ilgili 'yayıcı' çevrelere ulaştıran ve 'Hint-Avrupa bütünü'nün 'üç işlevli ideoloji'sini eski 'İskit efsaneleri'nin yanısıra 'fosiller biçimi'nde Oset Nart destanında belirlediğini söyleyen G. Dumézil'e şu soruları sormuş olmak gerekirdi: 'Hint-Avrupa Uygarlığı' nedir? 'İskitler' kimlerdir? Eski 'İskit efsaneleri' hangi yazılı kaynaklarda yer almaktadır? Oset Nart destanlarında 'üç işlevli ideoloji'nin 'fosiller' biçiminde bulunmasının (bulunuyorsa) anlamı nedir? Nart destanlarını, ille ne olduğu günümüzde tartışmalı olan 'Hint-Avrupa Uygarlığı'na dayandırmak istemesinin amacı nedir? Osetler dışındaki diğer 'Kuzey Kafkasyalı' halkların sözlü geleneğinde capcanlı ve farklı öğeler de içeren

Nart destanlarını neden gözardı etmektedir? Nart destanlarının, Osetler dışındaki 'Kuzey Kafkasyalı' bu halkların ürünü olmadığı yargısına neye dayanarak varmaktadır? 'Kuzey Kafkasya halkları' arasındaki yakın kültürel ilişkileri neden dikkate almamaktadır?

Şüphesiz G. Dumézil'in günümüzde bu sorulara yanıt vermesi olanaklı değildir. Ancak bu soruların bir kısmına günümüzde ulaşılan 'bilgiler'e dayanarak bizim, yine bu soruların bir kısmına kendi yazdıklarından kendisinin yanıt vermesi olasıdır.

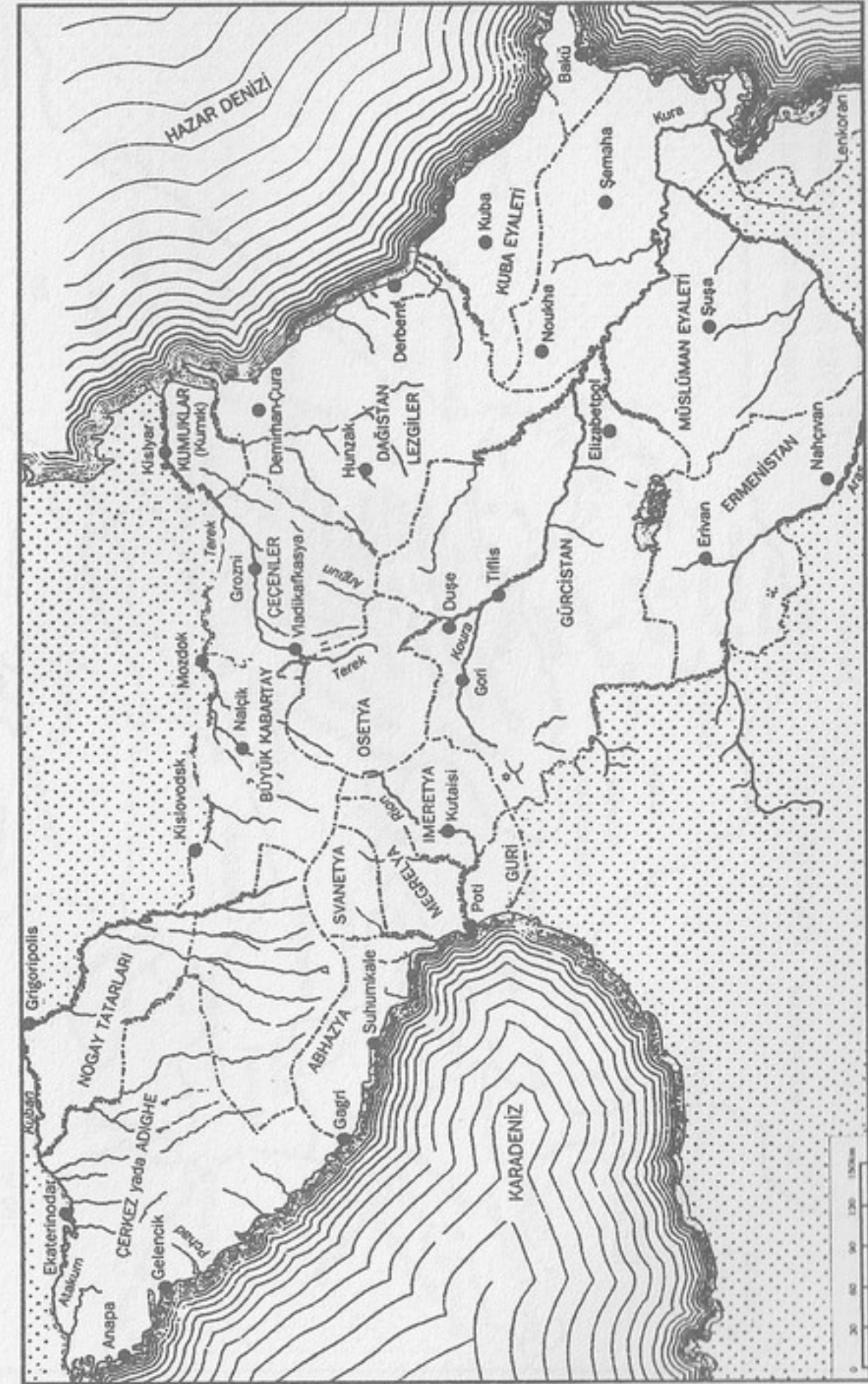
G. Dumézil, Herodotos'un 'İskitler'le ilgili anlatımlarına büyük ölçüde dayanmaktadır. ve Herodotos'un anlatısıyla Oset Nart destanını ilişkilendirmektedir. Ancak, herşeyden önce Herodotos'un 'İskitler'le ilgili sunduğu verilerin çelişkilerle dolu olduğu günümüzde artık anlaşılmış bulunmaktadır. 'Herodotos Tarihi', 'İskitler'le ilgili güvenilir ve geniş bir kaynak mıdır?' sorusu günümüzde sorulmuş ve değerlendirmeler yapılmıştır!

Osetlerin, 'İskitler'in Alanlar boyundan son temsilcileri sayılmalarının, G. Dumézil'i Oset Nart destanında 'İskitler'le ilgili verileri aramaya sürüklediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, konuyla ilgili olarak G. Dumézil'in çalışmalarını 'Hint-Avrupa misyonu' -Herodotos'un 'İskitler'i- Osetler üçgeninde temellendirdiği görülmektedir. Osetler dışındaki 'Kuzey Kafkasyalı', konumuzla ilgili halkların (Adıge, Abhaz, Abazin vb.) 'Hint-Avrupalı' olmayışları, G. Dumézil'in Nart destanlarına yönelik 'çalışmaları'nın dışında 'kalmaları'nın nedeni olmalı! Ancak, konuya ilişkin G. Dumézil'in son görüşleri, daha önceki görüşleriyle farklılıklar göstermekte ve 'üstlendiği misyonu' açık yüreklilikle itiraf etmektedir de. G. Dumézil şöyle diyor: "Diyelim ki tamamen yanıldım. Hint-Avrupalılarım, Riemann ve Lobaçevski'nin geometrileri gibi olacaktır. Gerçek dışı yapılar. Hiç de fena değil bu. Kütüphanelerde raf değiştirmem yeterli olacaktır: 'Romanlar' bölümüne geçerim o zaman."

G. Dumézil'in kitapları muhtemelen raf değiştirecektir ama bu kitapların ulaştığı, etkilediği ve aktarıldığı alanlardaki izleri

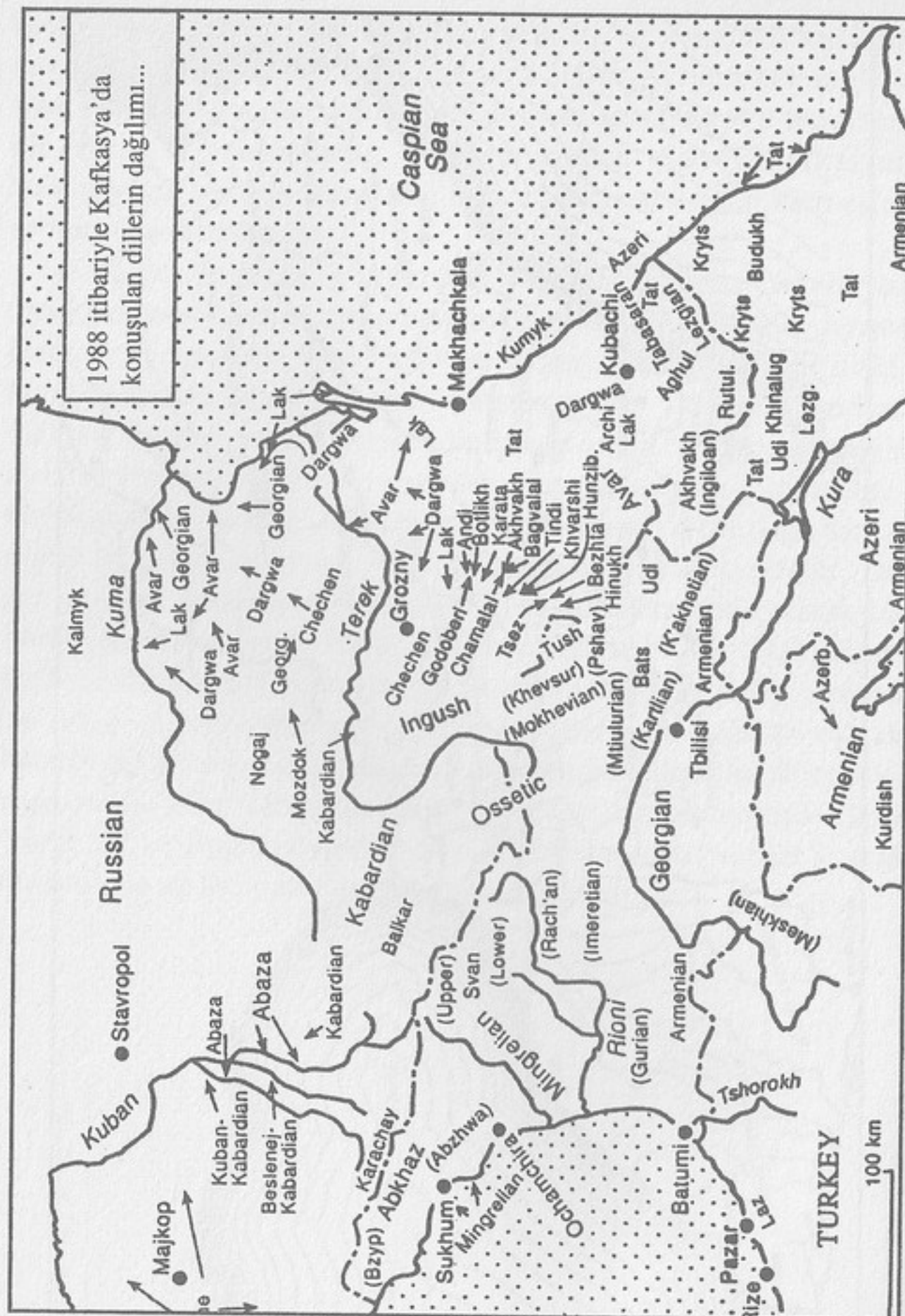
kolay kolay silinmeyecektir. Ne yazık ki, G. Dumézil'in 'ilgili çevreler'e Nart destanlarını yalnızca 'Hint-Avrupa kökenli' ve Oset Nart destanı olarak ulaştırması, Nart destanlarının tümü için bir 'sorun' oluşturmuştur. Ve diğer komşu 'Kuzey Kafkasyalı halklar' için vardığı yargı da 'köken' tartışmalarının sürmesine zemin oluşturmaktadır.

Nart destanlarına, günümüzde, 'belirli kaygılar' taşımayan daha geniş bir perspektiften bakılması gerektiği ortadadır. Ayrıca Kafkasya, Anadolu, Mezopotamya uygarlıkları arasındaki ilişkiler düzleminde, sürmekte olan 'çalışmalar' ve 'kazıbilim' verileri dikkate alınarak yapılacak yeni 'incelemeler'in Nart destanlarıyla ilgili değerlendirmeleri de yeni bir alana taşıyacağı görülmektedir. Ancak bu alanda da günümüz verilerinin yetersizliği, tartışmalar ve çelişkiler kesin yargılara varmayı engellemektedir. Diğer yandan, nereden geldikleri ve kim oldukları kesin olarak bilinmeyen, ancak 'Hint-Avrupalı' olarak kabul edilen 'Hatti/Hititler'le, Adıgelerin ilişkilendirilmeye çalışılması, ancak bir yandan da Adıge-Abhaz-Abazinlerin Kafkasyanın yerli halkları olarak kabul edilmeleri, Adıge-Abhaz-Abazinlerin dillerinin 'Hint-Avrupa Ailesi'nden olmayışı, 'Hitit tabletleri'nin okunuşuyla ilgili 'sorunlar' ve Boğazköy/Alacahöyük/Maykop hattı 'veriler'i, yeni tartışma ve açılımların odağını oluşturmaktadır.

19. y.y. başlarında Kafkasya...

Kaynak: Alexandre Grigorianz, *Kafkasya Halkları* (Çev.: Doğan Yurdakul), Sabah Kitapları, İstanbul, 2000.

Kaynak: B. G. Hewitt, *The Languages of the Caucasus: Scope for Study and Survival*, SOAS, University of London, 1998.

Şiirler

NARTLARDAN BERİ

Sanıldığı kadar eski değil
Aşk bu ok.
Taştan doğan çocuk,
Sorsan konuşur.

Mağara soluğu, çalar
Ağzından ısılığını.
Güneşi ve gölgeyi yutan,
En keyifli hayvanlar.

Seteney, ey bilge kadın!
Yolunu göster, Sosriko'ya
Demiri nasıl eritir ateş
Kim tutar, çıplak elleriyle.

Tohumu saklamanın güvenci
Sevinciyle aktarmanın bilgiyi
Tasarımlar bekliyor gelecek.
Söyle, ey Seteney, ustalara!

* Pşı: Prens, bey.

ORAĞIN ŞARKISI

Duyulur yakınıs:
"Sırdaş Tlepş, ulu Nart
Gün yetmez
Ellerimizle toplarız başağı
Geceleri de katıp güne.
Kendi halkını düşünür ama
Çeker ayçayı Pşı* Yabğasha
Karanlığa gömülürüz."

İşle Tlepş, demirden
Nart sayısı kadar ay ayça
Tutuştur bir kızılığa.
Dökümevinde evrilişi oraktır
Unutulur yakınıs ve yanısama
Korkusu da açlığın.

Demirin tavı yansır
Nart yüzünde ekin gibi
Kıvılcımla çözülüşü
Gülce duyurur Seteney
Akışı kana kanaya
Söylenir şarkı
Aha ha hayraa!

DURAKSA GÜNEŞ

Verdiği söz, elindeki iş
Diktiği deri çizmeler,
Onurudur Seteney'in.
Batmak üzereyken güneş, dur!

At üzerinde geçti zaman
Yüreğinde gerilmiş yay'la
Titreşim yayılıyor, ta
Alnından silerek çizgileri
Yorgunluğu pastel.

Duraksa, dur!
Kümeleniyor sıkışmış gaz,
Ağzındayım volkanın
Desem, tutmalıyım tınıyı
Sinir uçlarıma erişen.

Kavaklar eğiliyor dengeye
Hışırtyla, görünüşü seremoni.
Selamlıyor Galilei'yi gönderim
Zor olmalı saklamak bildiğini
Ve susturmak devleşen gurultuyu.

Düş başında bekliyor simsar
İvecen bezirgân, yeryüzünde.
Olmasa cep içi sayımlar,
Ne göreceklerdi bunca yıl?
Düşünebilmek için duraksa!

DEŞİLEN

Kurtulur mu Nasren, söyle Oşhamafe?*

Döktüğün gözyaşıdır, yayılır acı
İncilerden bembeyaz sularla.
Yayından fırlayan gergin ooo-rey-daa!
Hımışoğlu Peterez'in yetiştiği...

Bir Pakue Dame mi, yedi kat zincir.
Salınmış üzerine kargışlı,
Uzamış kanatlarından Psıtha sarsılır.
Sönerse ocakların ateşi
O, hangi devin gizlediği...

Acının betimlenişi ki aşar onu
Alışılan değil, kabartılan günden batıma.
Geceden yıldız nişanı Sosrıko'nun
Bir avuç parıltısı göz kamaştırır
Isıtabilir mi kardeşlerini...

*Oşhamafe: Elbruz dağı.

Kaçınabilir mi incinmekten, Oşhamafe?
Görülmeven uzak, göğsünde kalıt söylencesi
Berkiterek belleği, fısıldar susayışın
Güzelim dillerin kesilişi mayalanmasın diye
Güncel; taşın el değıştirmesi...

Düşünce ve sözcükler, öncelikli değil mi
Dokunuş ve yorumlardan...oysa sonrası
Kanıyla ciğerin bir türlü sıvanamadığı,
Günden batıma, geceden yıldıza akar
İki göz arası yamçıdan sıçrayan kor gizli...

O ZAMAN GELİR DE...

Nasıl boğazlayacağını bilen
Üstün müydü akılca, devlere
Kendi kanını mı aradı sonra
Sürüp sağaltmaya yarasını?

Dönmeli canlar, ormanına
Böyle şölen olmaz deyip.
Yırtıcı çırpınışlarıyla, keskin
Ağız parıltısı yakıyor beni de...

Kara soluğu yürür gider
Kurban çadırlarıyla doğasına...
Duyamadığım içimdeki atmaca
Soluğun yankısı, o zaman gelir de...

GÜVERCİNLERİ SORUYORUM

El degecek gibiyken balkıyan elma
Yok olur.

Güvercinlerin bir teki yok.

Her gün yetişip soruyorum.
Paylaşılamayan ganimet gibi.
Çalan birileri var ama,
Güvercin kılığında değıller.

ELMA BAHÇESİ

Deli kanı bağııyor
Savrulmuş göğüs.
Aldırmaz dişleyişi kızın
Elmayı yürüyor...

Ne peri kızı doğuyor
Ağırlaşandan
Ne de mert çocuk.
Gün batımında bahçe ne,
Elma ne...

DUMAN

Onarabilirdi Debeç
Tlepş'in ustası,
Körüğünde kemikleri...

Ve sonra gerçekleşti düşü
Sayrının kemiklerini onardı
Görkemli Tlepş de...

Biz nasıl onarırız
Küllerinden...
Hangi yapının içinde kavaklar?

KEMENÇE ÇALAN KAR

Bırakın, duygularınızı eseyim
Kar olsun
Kemençe çalsın ölümlere.
Beyaz adalar serviler altında
Yüzsün güneşlerine.

Kar olsun
Geride kalan yolları.
Sınırlarını geçerken duyulsun
Çağlayan yaşamların
Oratoryosu.

SETENEY ÇİÇEĞİ

Kuban ırmağı kıyısında
Büyüleyici bir çiçek,
Çalılar arasında tanrısal
Seteney'e yakışır ancak.

Buruşur, solar çiçek
Yerinden edilince ve susuz.
Üzüntüyü çoğaltır
Yağmurlar yetişene dek.

Çiçek gülümser sonunda
Seteney sevinçten uçar.
Anlar, su yaşamdır, candır
Seteney kelebek kanatlıdır!

KURBAĞALAR

Bir tomruk mu yönetecek bizi
Gölün yüzü dalgalanırken
Beşik gibi salınıp duran,
Böyle Pşı olur mu? Wraak!

Psıtha Guaşe, ey tanrıçamız,
Al bu vurdumduymaz prensi
Eli kırbaçlı bir yönetici gönder,
Yeri göğü titretsin! Wraak!

İşte size iri kıyım bir yılan
Denizaltı tanrıçası gönderdi
Yutsun diye kurbağaları birer, birer.
Nilüfer üzerinde son kurbağayım ben.

Ve anlayıp, söylüyorum ölürken:
Yönetemediğimiz için kendimizi
Koyamadığımız için yasaları
Böyle yok olmamız kaçınılmaz.

Sonumuz: Wraak! Wraak! Wraak!

SETENEY AĞIDI

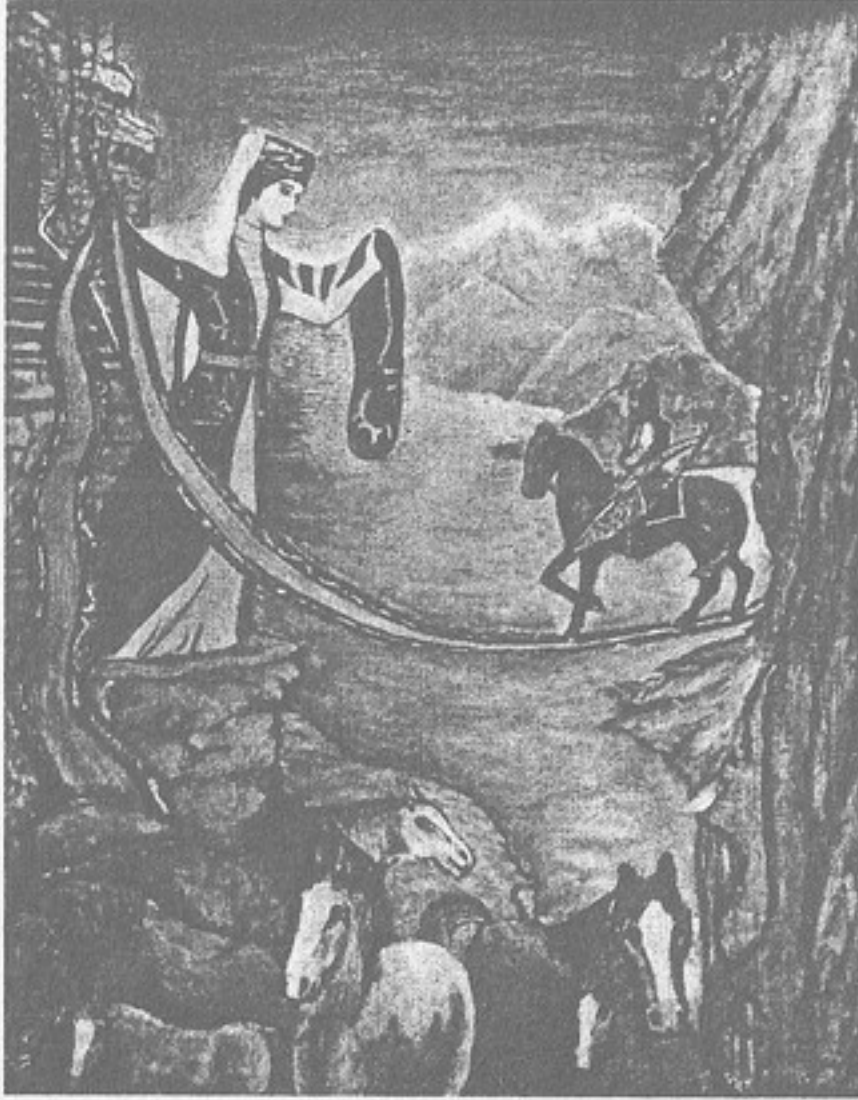
Nart annesi değil mi Seteney?
Kızaran güller gibi güzel
Adını kızlarına veren,
Gündüzleyin güneş, gece ay.
Nart ulularının yoldaşı
Kıtlığa düşülende umar,
Her sorunu çözen bilge...

Nasıl saymaz onu, Şokal?
Der: "Kadın sözüyle yola çıkan
Dilsiz erkek gibidir!"
Kimin ağdını söyler bu yaşlı,
Kanjel dağının eteklerinde?
Aşemez'in altın kavalı,
Eşlik eder, börtü böcek dünyası.

"Hey çiçek, neden kokarsın?
Parlaklığını yıldızlardan almış
Çevresi ipek gibi...
Bakanlar vurulur sana,
Herkesi sevindiren
Yiğitlerin kalbindeki
Eşsiz armağan..."

Benliği sarar, yüreği deler
Kanjel dağından yayılan bu ağıt,
Seteney içindir.
Seteney için büyüyen güller
Günde iki kez açar,
Seteney, bir kez.

Güllerin açma zamanı, Nartlar!

ADİYİF'İN ELLERİ

Işır Adıyif'in elleri geceye
Her parmağı yakut ve elmas.
Uzatır bir yamaçtan bir yamaca
Azgın Yıncığ ırmağı üzerinde
Yen'i, asma bir köprü, giysisinden
Geçer yilkılar, davarlar, Psabıda geçer.
Çekince Adıyif ellerini geriye
Psabıda'nın ardı karanlık
Güç yetiremez onlara Yıspı halkı.

Övünür durur Psabıda:
"Çıkmadı Nartların arasından
Benim gibi bir yiğit" der,
Karısının yardımını düşünmez,
Bir güzel söz söylemez.
Adıyif değildir sanki,
Uzatıp kumaş köprüyü yamaçtan
Işık saçan kocasının yoluna.
Hem Nartlar övünür mü?

Kaçırır ölçüyü Psabıda,
Uzatmaz ellerini Adıyif.
Dökülür azgın dalgalara sürü
Kasılarak geçerken Psabıda,
Çağlayanda boğulur gider.
Sırtında siyah yamçısıyla
Vadide ağaca takılmış cesedi.
Psabıda'ya kazdığı mezarın başında
Yazıda yabanda ağlar Adıyif.

İşte geliyor, ateş gözlü Sosrıko da
“Ben geçmedim, atım geçti” diyor
Yıncığ ırmağını aşınca köprüsüz,
Işıyan Elli’nin yardımı olmadan.
Övünmüyor da yiğitliğiyle.

Nedir, gücünün sınırı bu kahramanın?
Yakarır Adıyıp, öylesine içten Psıtha’ya:
“Ey, sulara sellere sözü geçen tanrıça,
Denizleri, gölleri kaynat,
Yıncığ vadisi sulara gömülsün!”

Bilmeden sınındığını Sosrıko,
Düşünerek dağ başındaki umarsız kadını,
Döner gelir yeniden vadiye.
Geçer Yıncığ ırmağını Tıguje ile
Der: “Üç defadır suyu geçen atımdır.”

Yaşadığı sürece kendini düşündü Psabıda
Adıyıp’ın yardımıyla edindi varlığı.
Ve çekince Adıyıp, ışıyan ellerini
Boğulup gitti, dünyasında.
Dağ, taş çiçeklerle giyinip kuşanırken
Barış, sevgi havası eserken evrende
Psabıda’nın mezarı kapkara toprak.

Geniştir ateş gözlü Sosrıko’nun yamçısı
Güzel Adıyıp’ı da içinde alacak kadar,
Duyuracak tanık yok çevrelerinde
Bir onlar, bir atı, börtü böcek.
Siz duyun bari ey tanrılar,
Seçtiler birbirlerini karı koca olarak
Yiğit Sosrıko ve Adıyıp.

DÖNÜŞÜM

Ölülere adandı yaz, güz, kış
Geçerken toprağın üzerinde kül, leş.
Çürükçül bakterilerin bayramı bu

Ölümle dirim arasında çıtırtı; ateş
Daha dün dumanlar yükseliyordu
Yarından sonra otlar yeşerecek

ENZİM

O karanlık yollardan sonra
Diplerin deltasını omuzlayan
Dalgalarla anımsıyor tanrıları
Değiştiriyor kutuplarını akanın.

Polene dayalı dostluklar, yabansı
Kanatlarla sözlere taşınabilir
Ölü çiçekler ayıklanınca, soluğu
Dibinde alabilir, denizin.

Sarısalkım gösterilere, şölene
Yalan zincirine karşı, dönüşsüz
Vardığında parlıyor yağda sarısı
Sızıyor saydamlığı enzimin.

O karanlık yollardan sonra
Sıyrınca tutkuları üzerinden
Ağarıyor diller, sorguluyor anlamını
Boşluğunda salındığı evrenin.

YANKI

Doruklardan yıldız aşırдың
Yüreğimle bakışında
Renklenen iris
Getirdiğin leylaklar
Çoğul esen yel gibi denizlere
Kopuyor dalgalarla aşk.

Bir yerde bir gökte körüklüyor
Dev ateşlerin iştahını başak
Ne denli genişse soluğu
Nereden görülecekse oraya
Koşuyor düşüncesi
Çılgılığım, çılgınlığım karışıyor.

Çekip almak istiyorum
Derinliğinden korkuları
Yılan oluyor
Kendime dolaşıyorum
Yeryüzüyüm görebilmen için
Usun kopuyor.

Depreşiyor sancım dilinden
Tirit, pelte, lapa yığılıyor engeli
Kavuşuyorum kaynağında çırpınarak
Ben çigan desem, sen keman
Çarpıyor bu aşk
Hangi göğün altındaysa, yankılanıyor.

GÜNEŞ ZAMANI DORUĞUMDA

Bekliyor olacağım, gelmelisin...

Biliyordum, yok etmek için tasarlanmış
Sinsice yoluma gizlenen parçacığı
Adım adım yaklaşıyordum dağılışa
İçimde başlamıştı yanmalar çoktan

Uğurlama sakın, kor gibi sıçrayan sesimi
Duyuyor olmalısın boşluğun her yerinde
Yayılışını dalgalarla kabuğun altından
Yansıtılışı başka olsa da, çarpıntınla

Bu yüzden susturamaz hiçbir parçacık

Gövdemi unuttuğum olurdu, seni hiçbir zaman
Hep oydu vuran saat, külsüz yanıyor
Ağırlıyor şöleninde, koşulan yalın yürek
Karşılıyor sulara döktüğü yerde ateşi

İlk dokunuşum gibi, ilk şiir, adını bilmeden
Dilimin ucunda, önemli değil kimin söylediği
Yeni değil belki, başka zamanda başka yerde
Birlikte ateşliyoruz soluğunu, dağılarak

Deltasında birikimin, doruğunda kayalıkların
Ve gölgesinde...

UTANÇ

Nerede varsıl bir sofr
Üç ayaklı, dört ayaklı
Üşüşmüş imgelem tanrıları
Yaratılan ve korkulan, ki
Nartların özgürlük adına savaştığı.

Nereden duyulmuş bir şarkı
Bolluk ve bereketi kutlayan
Koşmuş yağmalamaya
Gerçekliğin tanrıları, ki
Wuezirmes'in onuru adına savaştığı.

Pakue Dame'lere armağanlar sunmuş
Yoksullar, çocuğunu doyuramayan
Boyun eğmiş ne yazık
Utanç içinde
Ezen yerine ezilen..

GÖÇLERDEN SONRA

Sözlerle yüzüyorum
Donbettır gibi
Göçlerle boğuluyorum
İnsan gibi

Harman oluyor
Yakarı ve lânet
Kaçışmış olmalı tanrılar
Ses yok Tha'dan

SÖYLENCE

Küller anıt, küller zeppaz
Doğar Anka, doğar Simurg
Gözyaşı Kuban, gözyaşı Terek
Besleyerek Karadeniz'i, Hazar'ı
Ağlar Kazbek, ağlar Elbruz.

Güneşten bir armağan Nartlara ateş,
Atmosferden bir armağan ağaca yağmur.
Abritskıl'dan, Nasren'den, Promethe'den
En güzel armağan özgürlük, insana
Tanrılardan armağan işkence, zincirler.

Ve Sosriko'nun estirdiği rüzgârlar
Kölesi olmasın diye devlerin, ölümüne
Tutsağı olmasın diye beylerin, Nartlar.
Sarsa da yalım vadileri, savursa da hamaz
Ansıyor kimliğini, dilini, yakarısını

Sadağında ok yerine, yapıtını taşıyor.

İNSANSIZ

Ve yalnız bırakıldı dağda mağarada
Ne ölsün, ne onsun diye
Abritskil gibi yurdunu sevenler...

Sana giydirilmiş, soluğunu hapsedtiğin
İçinde yaşamayı kanıksadığın, hücrendesin

İşkencenin diğer adıdır hücre
Bilinir, insanın soluğu insandandır.

MELEZ

'Ölümsüzlük Elması'nı isteyen kim
Bırak onu, insanca yaşamayı...
Çoğalalım yecüc mecüc
Patetes tarlalarına konutlar yapalım
Çöplerle süsleyelim evimizin önünü
Zeytinlikte, olmazsa kınalı vadide
Günebakanlar üzerine siteler kuralım.
Denizde zift avlarız
Katranla boyarız göğsümüzü.
Kim şenlendirir ezilmiş yürekleri
Çıldırılmış göbek danslarıyla
En iyi o gidiyor, şıkır şıkır.
Ama önce, kalmasın denizlerde
Yüzebilecek bir tek Donbettir
Kumsala çıkabilecek bir tek Caretta.
Spreylerimizi sıkalım, ozon yok olsun
Tüm fosil yakıtları tutuşturalım
Tüm silahları ateşlesinler.
Ve sığıp hücrelerimize
'chat' yapalım, 'surf' yapalım...
Nasıl yeni çiftlikler kuruluyor
Anlayamadığımız ürünler yetiştirirler
Belki tadarız hiç görmeden bir elmayı
Göklerde de çoğalırız yecüc mecüc.

Erken ölümler istemeliyiz daha çok
Kölelik, açlık, kıyım, canavarlar
Bekleyemem buzul tabakalarının erimesini
Huahua söyle, bjeni kaldır, mahsıma iç*
Tüketebildiğin kadar çabuk...
Nasıl da fazlasını denize dökerler
Açlara yedirmeyip.
Yoksullar dilenmiyor
Yoksullar yalvarmıyor
Yıldız kırıntılarıyla da beslenir insan.
Daha çok karanlık
Daha küçülelim
Sığışalım.

Yılkı sürülerini, yaylaları, otlakları unut
Kimse dönmeyecek hiçbir yere.
Ateş rüzgârları esiyor
Ardından hamaz katacak önüne.
Yeraltı tanrısı da kükresin!
Yakaralım,
Anlamadığımız bir dilde tanrıya
Kurbanlar keşelim yine
Ha talanda, ha çadırlarda
Telef olsun davarlar
Biz çoğalalım yecüc mecüc
Tha da böyle ister!

* Huahua: Süslü konuşma tarzı.
Bje: Boynuzdan yapılmış içki kabı.
Mahsıma: Çerkes ulusal içkisi.

GÜNEŞE VARDILAR MI?

Gül, sası, gaz ve is
Karadan, ölüden, şiirden kokuyor
Örselenmiş ve kundaklanmışız.
Yanık kokusu tümüne baskın
Dengemi bozarak kokuyor.

Ki utanç ve öfke sözcükleri
Öylesine hafif, öylesine yetersiz.
Özkıyımı değildi bir toplumun.
Savaşarak topluca, onurluca
Başkaldırısı ve direnişi de değil.

Güneşe vardılar diyorum, kül olmadan
Çünkü yapıtları emekten ve yetiden.
Anka gibi küllerinden doğan değil.
Coşkuyla kutlanır doğum günleri, şölenle
Yürekli yaşamları, bırakılan izler.

AVLU

Geçiyoruz durmadan avluyu kabartarak
Gömülü hazineleri kışkırtıyor naftalin.
Güvelere görünmeden havalandırken töz
Yünüdür eğireceğimiz, insan doğamızın.

